پښتو ادب
او
نړیوال کلي

(تنقیدي و تخلیقي مقالي)

عارف تبسم

خپروونکي

پښتو ریسرچ انسټي ټیوټ، لورالائي
سهېلي پښتونخوا

د کتاب ټول حقوق د لیکوال په حق کې محفوظ دي

د کتاب پېژندنه

کتاب ------------------------------------- پښتو ادب او نړیوال کلی

لیکوال ---------------------------- عارف تبسّم

کمپوزنګ --------------------------- حافظ رحمت نیازي

کمپوزر موبایل--- -----------------(0300-3897428)

ټائټل ډیزائن مرسته ------------------------- بارکوال میاخېل

شمېر ------------------------------- ۵۰۰ ټوکه

چاپ کال ----------------------------اګست -2007 ء

د چاپ زیار ------------------------- غزنوي خپرندویه ټولنه کوټه

بیه ------------------------------- ۱۲۰روپۍ

د موندلو درك

۱- غزنوي کتب خانه سوس پلازه جناح روډ کوټه

۲- غزنوي کتب خانه قندهاري بازار کوټه

۳ - دانش خپرندویه ټولنه قصه خوانی پېښور

٤- خوشحال بک لېنډ تحصیل روډ بورے لورالائي

خپروونکي

پښتو ریسرچ انسټي ټیوټ، لورالائي

سهيلي پښتونخوا

تړون

ديوويشتمي پېړۍ دهغه مزاحمت په نوم
چي په نړيواله تولنه کي دانسان دښېګړي اوسوکالۍ دپاره
روان دے او مقصد يې له متنوع کلتوري بنوسره دقامونو
سرلوړي او ټولنيزانصاف دے

بسم الله الرحمن الرحيم

لړلیك

شمېر		سرلیك		مخ

۱- پښتو ادب اونړیوال کلی – زما په خپل نظرکي.............. ۷

۲ - جدیدیت مابعد جدیدیت او پښتو ادب ....

۳ - اوسنی پښتو ادب د طالبا نائزېشن تر اثر لاندي.......... ۳۱

۴ - د پښتو ژبي و ادب وده او د ټیلي ویژن اوسنۍ خپروني .. ۳۷

۵ - یویشتمه پېړۍ، نړیوال کلی او پښتو ژبه......................

۴۹

٦ - ادب، ترقي او سماجي بدلون..

٦٣

٧ - د تهذیبونو تر میان د جنګ حقیقت او د ادب کردار..... ٧٣

٨ - یو ویشتمه پېړۍ او د نوي ادبي موضوعاتو ٨٣

٩ - ژبه، قدرونه او ګلوبلایزېشن ٩٣

١٠ - ادب او فکري بحران ١٠١

١١ - د تکل د تاریخ اجمالي څېړنه ١١١

١٢ - دا مایل چي نن له لوی هنره ډك دی ١١٧

١٣ - ما شاعر ولیدو ١٢٧

١٤ - د یاد په جزیره کي نغمه سنج سهېل جعفر ١٤١

١٥ - د لورالایي د نوي غزل نن او پرون ١٥٥

دلیکوال پېژندګلوي

نوم: محمدعارف

قلمي نوم : عارف تبسم

دپلار نوم: حاجي شیرافضل

ټاټوبۍ: بورے،لورالائي

تعلیم : ایم- اې انګرېزي ادبیات:

ایم- اې بین الاقوامي تعلقات

درک: مکان 246- رحیم کالوني جېل روډ
هده –کوټه،سهېلي پښتونخو

فون : 0333 - 7804824

اي مېل: ariftabassum@yahoo.com

چاپ کتابونه

١- ګلوبلائزېشن اورمادري زبانین	(ترتیب)	٢٠٠٤ ء
٢-آزادی کی پهلی کرن	(ترجمه)	٢٠٠٥ ء
٣- دلمرپل	(اوله پښتو شعري مجموعه)	٢٠٠٦ ء
٤- پښتو ادب اونړیوال کلی	هم دا نثري مجموعه)	٢٠٠٧ ء

پښتو ادب او نړيوال کلی -زما په خپل نظر کي

"پښتو ادب او نړيوال کلی" زما دهغه مقالو اوله مجموعه ده، چي ما و خت په وخت ليکلي دي، په دې کي زما ړومبنۍ مقاله، چي ما په ۱۹۹۲ء کي د خپل ادبي سفر په بېخي ابتدا کي ليکلې ده، هم شامله ده او د دې د شاملولو مقصدمي دا دی، چي لوستونکي "دلورالايي د نوي غزل نن او پرون" څخه بيا تر "د پښتو ژبي و ادب وده او د تيلي ويژن اوسنۍ خپروني يو تنقيدي جاج" پوري زما د نثري سفر ښه اندازه ولګوي، په دې ميان کي که څه هم پنځلس کاله تېر شوي دي، خو ما ليکل ډېر کم کړي دي، بلکې که دا ووايم چي ما د ۲۰۰۰ء پس زيات ليکل کړي دي، نو به هم صحي وي، د دې اندازه به تاسو ته د هري مقالې په آخر کي د هغه مقالې د لکلو نېټه درکړي.

تر دې له مخه چي تاسو د دې کتاب د مقالو لوستل پيل کړئ ځيني خبري داسي دي چي زه يې په سر کي له تاسو سره شريکول غواړم، تر ټولو اوله خبره خو دا ده چي شايد تاسو بهٔ د دې کتاب د لوستلو پس د دې تعلق له څه "ازم" سره لټوئ، او کېداى شي، چي له څه نا څه "ازم" سره د دې تعلق پيدا هم شي خو د دې دا مطلب قطعاً نه دی، چي زه د يو مخصوص ازم پيروکار يم، او يا څه مخصوصه جماعتي تهيوري يا نظريه پر مخ وړم، ما چي څه هم ليکلي دي نو د دې تجزيه مي زما په خپل نظر د هغه

حقیقتونو پر بنیاد کړې ده، چې زموږ شا وخوا پراته دي، دلته د دې خبرې سپیناوی هم ضروري دی، چې کېدای شي د حقیقتونو په دې تجزیه کې به زه هم چیرې غیرجانبدار نه یم پاته شوی، خو د دې مطلب دا نهٔ دی، چې پر ما باندې د څه جماعتي نظریې تاپه ولګول شي. زه په لیکلو کې د څه غیرجانبدارۍ قایل نه یم، لاکن د یوه داسې ازم پیروکار هم نه یم، چې هغه انسانان پر دې بنیاد سره تقسیموي، چې په نسل، مذهب او رنګ کې یې توپیر دی، او د دې توپیر له کبله دې یو نسل، یو مذهب، یا یو رنګ پر بل نسل، بل مذهب او یا بل رنګ د بالادستې او برترې جواز ولري، زه د هر قام د بنیادي حق خبره کوم، خو په یو داسې انداز، چې د هغه حق د ترلاسه کولو له وجې دې په دنیا کې د کلتورونو متنوع حیثیت پر خپل ځای برقرار وي، ځکه د یو پښتون په حیث زه قام پرست یم خو نه تر دې حده چې زه دې د خپل قامي تفخر له وجې د دنیا نور قامونه تر ځان سپك وګڼم، خو زه د خپل قامي تشخص، تهذیبي پېژندګلوي او د باوقاره قامي ژوند دپاره د هرې پښتني هڅې ملګری یم.

دویمه خبره دا ده، چې کېدای شي ځینې لوستونکي په دې مقالو کې ځای پر ځای څه تکرار هم محسوس کړي، خو زما خیال دا دی، چې و دې عواملو ته د تکرار پر ځای د دنیا په تاریخ کې د ځینې داسې حالاتو او واقعاتو په توګه کتل په کار دي، چې دهغه اثرات له سلګونو کلونو پس هم زموږ د ژوند پر هر اړخ باندې پراتهٔ دي، په دې حالاتو او واقعاتو کې د یورپ نشاة الثانیه، صنعتي انقلاب، د مختلفه نظریو او علومو ارتقاء،نو آبادیت، د سرمایه دارانه او اشتراکي نظام تر میان مسابقه او سوړ جنګ، د ترقي په نوم خوړ شوی سامراجیت، ګلوبلایزېشن، د تهذیبونو تر میان د جنګ پروپېګنډه او د نن اعتدال پسندي او طالبانایزېشن تر میان د جوړ کړل شوي تضاد اثرات شامل دي. دا ټول حالات او واقعات داسې دي چې په خپل میان کې یو

تـاریخي تسلـسل لـري، او د دې تسلـسل لـه کبلـه د دې اثـرات هـم هغـو مره زمـوږ د ژونـد پـر هـر اړخ بانـدي پراتـهٔ دي، ځکـه خـو ټولـه ټولنـه، لـه نړیـوال سـطح بیـا تـر ځـایي سـطح پـوري، د یـو داسـي انتـشار او ګـډ وډي ښـکار ده چـي پـه هغـه کـي سیاسـي هڅـي، کلتـوري شناخت، ټـولنیز انصاف او ادبـي هلـي ځلـي تـر ډېره حده بې معنـا ښـکاري، د تـاریخ د دې اقتـصادي مـسابقې او لـوبي لـه کبلـه انـساني حیثیـت او جـذباتو احـساساتو لا هـم خپـل قـدر بـایللی دی، زه لـه بـده مرغـه د دې تـاریخي جبـر او د دې پـه منفـي اثراتـو لـږ ډېـر خبر یم، ځکـه چي ما هـره مقالـه لیکلې ده، نـو د هغـه چوکاټ کـه بې شـکه ادبـي دی خـو د هغـه کېنـوس تـر دې ټولـو حـالاتو او واقعـاتو غزیــدلی دی، د دې وجــه شــاید دا هــم وي چــي زه ادب یــوائي د ساتیري عمـل نـه ګڼم او نـه د دې دپـاره لیکـل کـوم، چـي یـوائي او یـوائي خونـد پـرې واخلـم، زه خـو ادب د بـدلون یـوه مهمـه ذریعـه ګڼم، او د دې دایـره تـر سیاسـته پـوري غزېـدلې ګـڼم، نـو ځکـه بیـا د دې د یـوه بـشپړه کـردار حـامي یم، د یـوه داسـي کـردار چـي هغـه هـم سیاسـي هڅـو تـه ګـټه ورسـوي او هـم پـه ټولنـه کـي د بـدلون منبـع وګرځـي . لـه دې کبلـه چـي مـا هرڅـه لیکلـي دي، مـا خپـل فکـر د دغـو تـاریخي حـالاتو او واقعـاتو پـر بـساط لوبـولی دی، نـو ځکـه دلتـه زه پـه خپلـه هـره تجزیـه کـي تـر دې حـالاتو راتېـر شـوی یم، او بیـا مـي لیکـل کـړي دي .

دریېمـه خبـره دا ده، چـي دا سـوال راپورتـه کیـږي، چـي شـاید د ادب لطیفـه، نازکـه او مهینـه پیرایـه بـه شـاید د دې جوګـه نـه شـي، چي دومـره تراخـهٔ، کرخت او سـخت حقیقتونـه پـه کـي بیـان شـي . خـو زمـا خپـل یـو نظـر دی او هغـه دا چـي کېدای شي زمـا انداز څـه تـریخ وي، خـو لکـه چي مـخ کـي مـي هـم وویـل چـي زه ادب یـوائي سـاتېری نـه ګـڼم، نـو ځکـه بـه دلطیفـو جـذباتو اظهـار شـاید دلتـه نـه وي سـوي، د ډېـرو لطیفـو جـذباتو او احـساساتو دپـاره د شـاعري میـدان پـراخ

دی، خو د دې مطلب دا هم نه دی، چې شاعري دې هم یوائې د زلفو، سرو لبانو او د ګل و بلبل تر بیان پوري محدوده شي، په دې کتاب کې شاملي اکثره مقالې تنقیدي دي او تنقید چونکې د ښه او بد اړخ د رابرسېره کولو عمل دی، نو ځکه د دې عمل د رابرسېره کولو د پاره کله- کله دا ضروري شي، چې سړی تنقید د له روایتي اصولونو څخه لږ د باندې راووځي، دا جلا خبره ده، چې زما په اکثره مقالو کې تردې تنقیدي عمل د څه ادبي فن پارې پر ځای هغه حالات تېر شوي دي چې هغه زموږ له ادب سره- سره د ژوند هر اړخ متاثره کړی دی، چې یوائیني مقصد یې د ادب هغه کردار رابرسېره کول او بحالول (Revive) دی، چې د ادب تعلق د انسان له ژوند اوو رځني حالاتو سره بېرته وتړي.

څلورمه خبره دا ده چې ما ته ملګري هر وخت زما په انداز کې د تریخوالي خبره کوي، او اکثره مشوره راکوي چې زه دي له مصلحته هم کار اخلم، خو زما خیال دا دی، چې زموږ د ادب په وروسته پاته کېدو کې یو بنیادي علت دا دی، چې موږ هر وخت له مصلحت څخه کارونه اخلو، هر وخت له موږ سره دا ویره وي، چې که مې دا خبره وکړه، نو به حکومت راته خوابدی شي، په دې خبره به ملا راته پورته شي، په دې خبره به څوك سنېره لیکوال خوابدی شي، دا خبره د سردار یا ملك د ښمني رابرسېره کولای شي، چې دومره ډېر مصلحتونه وي، نو به ارو مرو ټول ادب د مصلحتونو ښکار کیږي، او دا رنګه چې د ادب له لاري د حقیقتونو رابرسېره کولو کوم یو مقصد دی، هغه به یقیناً مري او د دې په نتیجه کې به دروغ، منافقت او چاپلوسي وده مومي، خو ما کوشش دا کړی دی، چې څه مې لیدلي او محسوس کړي دي هغه مې د خپل فکر مطابق د خپل لیك برخه ګرځولي دي، زما دا یقین دی، چې چونکې په ټولنه کې او بیا په ادب کې دننه هم دروغ او منافقت دومره زیات شوی دی، چې د هغه مخ نیوی په

پسته لهجه او لطیف انداز کي ممکن نه دی، نو ځکه په دې مقالو کي ځای په ځای به شاید زما انداز تېز او تریخ وي، ولي چي هري خواته دروغ او منافقت دومره زیات دي، چي رښتیا په زوره- زوره او په چیغو ونه وایې څوك یې ګرسره اوري نه.

پنځمه خبره دا ده، چي په دې زیاتره مقالو کي ما کوشش دا کړی دی، چي داسي موضوعات وڅېړم چي هغه نوي وي، او د هغه ګټه و پښتو ادب ته ورسېږي، نو کېدای شي، په دې کتاب کي شامل ځیني موضوعات د پښتو د پاره غیر مانوس وي، خو زما په خیال غیر ضروري بالکل نه دي، اوس ضرورت هم د دې خبري دی چي موږ په ادب کي داسي موضوعات را مخته کړو، چي د هغه تعلق زموږ له سیاسي، معاشي، مذهبي او سماجي حالاتو او واقعاتو سره جوړېږي هم له دې لاري موږ د ادب تعلق له نورو اړخونو سره په تړلو د ادب کردار بشپړه کولای شو.

شپږمه خبره دا ده، چي په دې کتاب کي شامل ځیني مقالې ما په اردو کي هم پخپله ژباړلي دي، چي په ځیني اخبارونو او رسالو کي چاپ شوي دي، خو د دې اوریجنل لیکل چي ما په پښتو کي کړي دي، هغه مي په دې کتاب کي سره راغونډ کړي دي.

زه له دې پورته ذکر شوو ټولو خبرو سره خپل کتاب "پښتو ادب او نړیوال کلی" تاسو ته وړاندي کوم، چي دا یو رنګه تاسو ټولو ته بلنه ده، چي موږ له خپلو ټولو حقیقتونو سره په نړیوال کلي کي د پښتو ادب پر کردار سره وږغېږو او د دې تعین وکړو، چي د نړیوال کلي کوم تصویر موږ ته وړاندي کېږي، په هغه کي پښتو، پښتون او پښتو ادب شته هم او که نه؟ که نشته نو په کار دی، چي بیا موږ د دې نړیوال کلي د برخه جوړېدو پر ځای "د پښتونخوا کلی" د جوړولو د پاره خپلي سیاسي او ادبي هڅي

وکړو، ولي چې په دې نړیوال کلي کې، پښتانه طالبان او ترهګر دي، او د نړیوال کلي د دې تصویر د پاره د پښتنو د طالبانو او ترهګرو امېج ضروري دی، ځکه ټولي هلي ځلي د دې د پاره د نن د سیاسي لوبي برخه دي چې پښتانه دي طالبان و او سیږي، ځکه خو مقتدر قوتونه زموږ په نړۍ کي په خپله له پښتون څخه طالبان جوړ وي، هغوی ته تربیت ورکوي او بیا یې پخپله وژني، چې زما په خیال د پښتون قام تاوان دی، که یو پښتون طالب جوړیږي، او د طالب په حیث وژل کیږي، نو د دې تاوان صرف او صرف پښتون قام ته رسیږي، او چې پښتون قام په تاوان کي شو نو له هغه سره د پښتو ادب تاوان تړلی دی، نو ځکه په کار دی، چې پښتانه سیاستمداران، لیکوال او دانشور داسي هڅي پیل کړي، چې هغه د نړیوال کلي غندنه او د پښتونخوا کلي د بنا د پاره ګټور ثابت شي، یو داسي پښتونخوا کلی چې په کي ټول طالبان هم زما وي، او د هغوی جدو جهد د نړیوالو قوتونو په ګټه د تمامېدو په ځای د پښتون قام او ادب په ګټه تمام شي، په کار دی چې دطالبانو دا طلب د پښتونخوا کلي په طلب بدل شي نو په دې کي د اسلام ګټه هم ده، ولي چې پښتانه د اسلام زیات عقیدتمند دي، خو د دې د پاره شرط دا دی، چې پښتانه په خپل مذهبي استحصال خبرشي او د هغه مخ نیوی وکړي.

تر دې له مخه چې خپلي خبري پای ته ورسوم، غواړم چې د هغه ملګرو مننه وکړم د چا په یو نه یو شکل کي د دې کتاب د چاپ مراحل تر سره ورسېدو، تر ټولو له مخه د غزنوي کتاب خانې ښاغلي روزالدین ډېره مننه کوم، چې د دې کتاب تر چاپ خانې یې د را ایستلو هلي ځلي راسره وکړې، د ښاغلي حافظ رحمت نیازي مننه چې په ډېره مینه او لږ وخت کي یې د دې کتاب کمپوزنګ را وکړو، له دې سره- سره د ځوان شاعر او لیکوال بارکوال میاخېل هم ډېره مننه کوم، چا چې د دې کتاب د ټایټل په

سـمولو کـي خپلـه تکنیکـي مرسـته راسـره وکـړه، هیلـه کـوم چـي لوستونکي بـه دا کتـاب خـوښ کـړي، او پـه دې کـي چـي کـوم ښـۀ او بـد اړخونـه دي، د هغـه پـه اړه بـه خپلـه رایـه لـه مـا سـره شـریکه کـړي، چي هغه به بیا په راروان وخت کي زما دپاره ډېره مهم ثابته شي .

په درناوي

عارف تبسم

۱۵جـــــــــــــــــوالايي

۲۰۰۷ء

جدیدیت، مابعد جدیدیت او پښتو ادب

یوه علمي څېړنه ....

په پښتو ادب کي د جدیدیت، مابعد جدیدیت او په ادبي اړه د دې د اغېز خانه لا نیمګړې ده، ولي چي زما په خیال د جدیدیت او ما بعد جدیدیت سنجونه په سنجیده توګه نه ده شوې. ما چي په دې اړه څومره لیکونه لوستي دي، نو چپ له بو څو حوالو هیڅ چرته هم د دې رجحاناتو اصل مي لاس ته نه دی راغلی. د مابعد جدیدیت په اړه خو په پښتو ادب کي دا بحث د نشت برابر دی، که چیري چا د جدیدیت خبره کړې ده نو هم یې جدیدیت د نوي توب یا نوښت په معنا وړاندي کړی دی، د خیال نوی توب، د فکرونو نوی توب، د اسلوب او هیئت نوي توب ته یې جدیدیت ویلی دی، او ځنې یارانو خو بیا د جدید دور د ایجادونو په شاعري، افسانه یا ناول کي ذکر جدیدیت بللی دی، چیري هم جدیدیت په بشپړه توګه نه دی سنجول شوی، د یو تحریك او د یو همه ګیر رجحان په طور چیري هم په پښتو کي د جدیدیت څېړنه زما تر سترګو نه ده تېره شوې او اوس خو بیا د مابعد جدیدیت خبري کیږي، ځکه څه داسي سوالونه د سړي ذهن ته راځي چي هغه پوره ځوابونه لټوي، د مثال په توګه جدیدیت څه دی؟ آیا دا یوازي څه ادبي تحریك یا رجحان دی او که د دې څه ټولنیز او هر اړخیز اثرات هم شته؟ ما بعد جدیدیت بیا و څه ته وایي؟ او دا د خپل تعریف، خصوصیاتو او اثراتو په اړه له جدیدیت څخه څه رنګه جلا دی؟ آیا په پښتو ادب کي هم د جدیدیت او ما بعد جدیدیت څه اثرات شته؟ او آیا موږ و دې دواړو تحریکونو یا رجحاناتو ته څه اړه هم لرو او که نه؟ دا هغه بنیادي

سوالونه دي، چې زما او زما رنګه لوستونکو ذهن ته راځي، ځکه خو کله کله يوه داسي پښتو ادبي فنپاره چې ورته جديد وويل شي، ذهنونو ته کنفيوژن اچوي، ولي چې د دې تحريکونو د پسِ منظر، ارتقايي عمل، مقاصدو او خصوصياتو په اړه ناخبرتيا د دې له سنجولو څخه موږ ژغوري. دا خبره خو ترلمر سپينه ده چې جديديت دی او که مابعد جديديت، دا څه زموږ ځايي تحريکونه نهٔ دي، د دې ابتدا په غرب کي شوې ده، بيا له نورو لارو تر موږ را رسېدلي دي.

نو ځکه دلته غواړم چې اول د جديديت په اړه يو لنډ شان پسِ منظر د خپل محدود علم له لاري له تاسو سره شريك کړم، بيا د مابعد جديديت په اړه خپل بحث تر تاسو در ورسوم او په اخر کي د پښتو ادب په اړه دا دواړه تحريکونه په لنډ شان مبحث کړم.

جديديت: ابتدا، ارتقاء او اثرات - (له۱۸۹۰ ليسزي بيا ۱۹۴۵تر پوري)

د جديديت د ابتدا او تاريخ په اړه په مغربي مفکرينو کي لا هم اختلاف موجود دی، څوك يې د نولسمي پېړۍ له آخري کلونو څخه ابتدا ګڼي، څوك يې د شلمي پېړۍ تحريك بولي او څوك خو بيا د دې تعلق د پنځلسمي پېړۍ له يورپي نشاة الثانيه سره تړي، خو زياتره قابلِ قبول دليل دا دی چې د جديديت د تحريك ابتدا د نولسمي پېړۍ په آخريني کلونو کي وشوه او د دې اساس پر دې نظريې وو، چې اوس د فن، ادب او ټولنيز ژوند روايتي هيئتونه، (Forms) زياته زاړهٔ دي، نو ځکه ضرورت د دې خبري دی ،چې دا روايتي هيئتونه دي يوې خواته کړل شي او ثقافت دي له نوي سره ايجاد کړل شي. ګوا په بله معنا د جديديت وشاته پراتهٔ ټول روايات

رد کړو او د یوه نوي ثقافت د جوړولو تابیا یې وکړه، ولې چې د دې نولسمي پېړۍ په دغه دور کې دنیا له نوي صنعتي انقلاب سره مخامخ شوه، په بخار (بهاپ) باندې د چلېدونکي انجن له کبله د رېل ګاډۍ او د کارخانو د مشینانو د چلولو کار پیل شو او له کارخانو سره سم د مصنوعاتو (شیانو) د جوړولو ابتدا وشوه، چې مصرف یې نه یوازې سرمایه دارانه نظام ته وده ورکړه، بلکې د دې مصنوعاتو استعمال له ځان سره خپل قدرونه هم راوړو، ځکه په هغه وخت کې داسې رجحانات را مخته شوو چې هغه پر فن، ادب، فلسفه او نورو علمي وسایلو باندې هم اغېز واچولو، که څه هم دې جدیدیت د انساني ژوند پر هر اړخ باندې خپل اثرات واچولو خو دا په حیث د یو تحریك په علمي سطح باندې زیات مبحث شو، ځکه خو له روایت څخه انحراف ته جدیدیت وویل شو، ولې چې انساني ژوند او د نوؤ ایجادونو په اړه له نوؤ حالاتو سره مخامخ شو.

په ادبي توګه تر جدیدیت وړاندې د رومانویت دور ؤ، چې زور یې پر دغه خبره ؤ، چې په فن کې ذاتي تجربه اهمه ده او فطرت د یو مهم موضوع په توګه د فن معیار دی، له دې سره سره رومانویت د اظهار د انقلابي طرز او د فرد د ازادۍ خبره کوله، او دا ټول د ادبي روایت برخه وؤ، خو د جدیدیت د ساینسي پر مختګ او د هر ایجاد او ساینسي نظریې تر شا د منطق او وجوهاتو پلټنه انسان په بنیادي توګه له فطرت (چې په روحاني توګه تر خدایه د رسېدو اظهار ؤ) څخه د لیرې کولو موجب وګرځېده، ولې چې په فطرت او د فطرت په مظهراتو کې د یو ماورائي قوت احساس پټ ؤ، چې په یوه نا یوه توګه یې انسان له روحانیت سره تړلو، ځکه خو جدیدیت د خپل ساینسي پر مختګ په اډانه له روایت څخه انکار وکړو، تر دې

وړانـدي د ډارون د ارتقـاء نظريـې وړومبـی لا د فطـرت او مـذهب تعلـق چېلنج کړی ؤ، ځکه خو و جدیدیت ته د قبولیت سند ور په برخه شو.
د جدیـدیت تـر ابتـدا لـه مخـه د ۱۸۷۰ء پـۀ شـا او خـوا کـي دا سـوچ موجـودؤ، چـي تـاريخ او تهـذيب پـه فطـري توګـه مترقـي دي، خـو د جدیدیت لـه ابتـدا سـره دا نقطـه نظـر هـم پـه زد کـي راغلـو او پـر دې هـم سـوالونه را اوچـت کـړل شـوؤ. جدیـدیت، مترقـي تـاريخ، ثقافـت او روايتـي او سـماجي هيئتونـه د ترقـي پـه لاره کـي خنـډ وګڼلـو، ځکـه يـې پـر ليکوالـو او دانـشورانو بانـدي زور واچولـو چـي هغـوی دي روايـت يـوې خواتـه کـړي او لـه دې دي ځـان خـلاص کـړي، ولـي چـي پـه روايـت کـي د روشـن خيـالي پيـدا کولـو هڅـي عبث دي، يعني جديـديت د يـوې داسي ترقـي خبره مـخ پـه وړانـدي بوتله چي هغـه نـه يـوائې د سـاينس د ايجـادونو پـه شـکل کـي د انـسان مـادي ژونـد مـخ پـه وړانـدي بـوزي، بلکـې د ترقـي دا تـصور هـر هغـه علمـي او ادبـي موضـوع وګرځـي چـي د انـسان د ازادۍ او تـولنيز بـدلون خبـره کـوي، خـو دا خبـره لکـه چـي مـا وړانـدي وويـل، ځکـه سـمه ده چـي انـسان لـه فطرت،فطـري مظهراتـو او د دې تـر شـا لـه مـاورائي قـوت څخـه ليـري کـړي، ولـي چـي د جديـديت د مـادي ترقـي دپـاره دا ضـروري ؤ، چـي د انـسان توجـه دي د هغـه د مـادي ضـرورتونو او د دې د پـوره کولـو دپـاره د مـصنوعاتو تـر مـصرف پـوري محـدوده وسـاتي، ځکـه خـو هغـه وخـت هـم ځنـې مفکرينـو او دانـشورانو دا خبـره راپورتـه کـړه، چـي د جديـديت دا زياتېـدونکې ترقـي بـه خلـګ لــه تنهـايي (Isolation) سـره مخـامخ کـړي او خلـګ بـه لـه تـولنيز معمولاتـو او قـدرونو څخـه ليـري کـړي، خـو د دې دانـشورانو ودې نقطـه نظـر تـه چـا غـوږ ونـه نيـو او د جديـديت د ترقـي تـصور مـخ پـه وړانـدي روان ؤ، هـن تـر دا چـي اول نړيـوال جنـګ نـړۍ لـه نـوي تبـاهي سـره مخـامخ کـړه، بـې شـمېره انـسانان د دې مـادي ترقـي او د دې جديـد جنـګ

لـه کبلـه پـه حـق ورسـېدل خـو بیـا هـم جدیـدیت چیـري ونـه درېـدو، د ۱۹۲۰ ء پـه لـسیزه کـي د ګـاډی، هـوايي جهـاز او ټیلـي وژن ایجـادونو لـه کبلـه جدیـدیت پـسندو دا دعـوه وکـړه چـي اوس بـه خلـګ نـه یـوازې لـه دې ایجـادونو سـره خپـل عادتونـه بـدلوي بلکـې خپـل بنیـادي، جمالیـاتي حِس به هم بدلوي.

د جدیـدیت تحریـك د نړیـوال جنـګ د تباهیـانو پـه یـورپ کـي د معاشـي بحـران، د سـوویت انقـلاب او داسـي لـه رجحـان نـه بـې پـروا مـخ پـه وړانـدي روانؤ، او د دې پـه نتیجـه کـي ټـولنیز علـوم، فنـونِ لطیفـه، معاشـیات او د منـډی پـر هـر اړخ بانـدي د جدیـدیت ټینـګ اثـرات پرېوتلـو، پـه ادبـي اړه د جدیدیت په خصوصیاتو کي دا لاندیني نکتې ډېري اهمې دي.

(1) لـه روایـت څخـه قطـع تعلـق یعنـي چـي څـه وشـو هغـه وشـو، زمـوږ روایـت اوس مـوږ تـه هغـه څـه نـه شـي راکـولای، چـي هغـه دي انـساني ژونـد، د اظهـار قـوت، تخیـل او علـم نـور منـور کـړي، ځکـه لـه داسـي روایت څخه خپل تړون پرې کول او له جدیدیت سره تړل په کار دی.

(2) د انـسان او کاینـات پـه اړه او دې تـه د ګټـي رسـولو پـه اړه د نـوي او تـازه لارو لټـون پـه کـار دی، ولـې چـي هغـه انـسان تـه یـو خوشـحاله ژونـد ورکـوي او پـه کاینـات کـې د موجـودو وسـایلو د استحـصال لـه لاري دا ګټه ممکنه کېدای شي.

(3) پـه هیئـت او اسـټایل کـي نـوې تجربـې پـه کـار دي، ولـې چـي موجوده هیئت او اسټایل د اظهـار دپـاره ناکـافي دی، یعنـي پـه بلـه معنـا د جدیـدیت تـر معـانې او موضـوع و ژبـې، اسـلوب او ټیکنیـك تـه زیـات اهمیت ورکړو.

(4) د نامیــاتي (Organic) پــر ځــای د (Fragmentation) ضــرورت دی، د رومانویــت او د وکټــورین درو نامیــاتي نظریــې اوس بېکــاره دي.

پـه دې ځلـورو مهمـو خـصوصیاتو کـې یـوې خواتـه انـسان لـه خپلـو روایـاتو د رالیـري کولـو مقـصدیت ؤ، نـو بلـې خواتـه انـسان لـه روحـاني ضـرورتونو څخـه هـم را لیـري کـول پـټ ؤ او لـه دې سـره سـره پـه ادبـي اړه د هغــه وخــت د هیئــت او اســټایل د ناکــافي ګڼلــو تــر شــا د داســې هیئتونــو او ســټایل د معرفــي کولــو مقــصدیت ؤ، چــې هغــه مجــردوي او پـه اسانه ځـوك پـه ونـه پـوهیږي، ولـې چـې تـر دې وړانـدې پـه ادبـي اړه زور پـر دې خبـره ؤ، چـې لیکـوال د ذاتـي تجربـې لـه لاري لـه فطرتـه سـره خپــل تــړون بیــان کــړي او هغــه یــو انقلابــي اظهــار وکــړي. د دې اظهــار دپـاره چـې د نظـم او نثـر کـوم هیئتونـه خپـل کـړل شـوي ؤ، هغـه د خپـل سـاده بیـان او اسـټایل لـه کبلـه خپـل مقـصد پـه ډېـره اسـانه توګـه لوسـتونکو تـه رســولو او پــه هغــه کــې لویــه خاصــه د فــرد ازادي وه، لــه دې پرتــه پــه جدیـدیت کـې د فـرد د ازادۍ خبـره نـه ځایېدلـه ولـې چـې د افـرادو ازادۍ هغـوی د اجتمـاعي ازادۍ پـر خـو بیـایي چـې دا صـورتِ حـال پـه هـیڅ توګـه هم و جدیدیت ته قبول نه ؤ.

تــاریخ هــم مــوږ تــه دا را ښــیي چــې د یــورپي نــشاة الثانیــه چــې څنګــه پــه نــړۍ کــې د نــو آبادیــانو و جوړولوتــه جــواز ورکــړو نــو جدیــدیت و دې نـو آبادیـت تـه د ودې منطقـي جـواز هـم ورکـړ، خـو چـې چرتـه د انـسانانو د مهــذب جوړولــو منطــق پــه نوآبادیــانو کــې د ځــایي خلکــو او قــامونو د ازادۍ د مبـارزې لـه وجـې پیکـه شـو، نـو هلتـه د جدیـدیت د ترقـۍ پـه نــوم و نوابادیــت تــه لــه نــوي ســره دوام ورکــړل شــو، ځکــه زۀ جدیــدیت

يـو ائـي ادبـي تحريـك نـه ګـڼـم بلکـې دا يـو تهـذيبي، معاشـي، سـماجي او سياسـي تحريـك ؤ چـي لـه مغـرب را شـروع شـو او تـر مـوږ را ورسـېدو او نـه يـو ائـي يـې زمـوږ پـر ادبـي محرکـاتو بانـدي اثـر واچولـو بلکـې پـه تهـذيبي، معاشـي، سـماجي او پـه سياسـي توګـه يـې زمـوږ رنګـه د نـام نهـاده دربـمـي نـړۍ خلـګ د نوآباديـت لـه جابرانـه او ظالمانـه عمـل سـره مخـامخ کـړو او هـم د دې جنـون لـه کبلـه د نـړۍ بـې شـمېره انـسانان پـه دويم نړيوال جنګ کي له ژونده محروم او پاته در په دره شوو.

مابعد جديديت: ابتدا، ارتقاء او اثرات - (د ۱۹٤٥ء د لسيزي بيا تر اوسه)

د جديديت پس د مابعد جديديت ذکر د نن په علمي ميدان کي ډېر کيږي. که څوك د ادب خبره کوي، که د بل څه فن، د فلسفې ذکر وي او که د څه نظريې، سياسي مکالمه وي او که معاشي ډسکورس، که د علمِ عمرانيات خبره وي او که د بشريات، مابعد جديديت د يوه بنيادي موضوع په اړه تر بحث لاندي راځي. د جديديت رنګه د مابعد جديديت د ابتدا په اړه هم اختلاف موجود دی، ځيني مفکرين د دويم نړيوال جنګ پس زمانه د مابعد جديديت ابتدا ګڼي او ځيني بيا د ۱۹٤۰ء د لسيزي شا او خوايي ابتدا ګڼي لکه څنګه چي د مابعد جديديت له اصطلاح څخه څرګنديږي چي دا د جديديت وروسته دور دی، په دې اصطلاح کې د "جديديت" توري له ګډون څخه ځيني خلګ دا هم معنا اخلي چي مابعد جديديت دجديديت تسلسل دی، خو اکثره مفکرين له دې سره اختلاف لري او وايي چي "جديديت" له جديديت څخه بالکل يو جلا دور دی. په دې نکته کي هم اختلاف موجود دی، چي مابعد جديديت" جديديت يو مخ رد کوي، خو ځيني مفکرين د دې خبري منلو ته تيار نه دي، هم دغه رنګه د مابعد جديديت د ابتدا، تعريف او حيثيت په اړه دومره اختلافات موږ ته دا را ښيي، چي دا څومره اختلافي موضوع دی، خو دا موضوع چي څومره

اختلافي دی، هم دومره زیات تر بحث لاندي راځي، ځکه ددې څه جامع تعریف ممکن نه دی، خو شاید موږ ته دلیوتار دا خبره معنا ولري چي مابعد جدیدیت یو حالت دی، یو داسي حالت چي په هغه کي تر ټولو غټ بدلون د علمِ (Knowledge) په نوعیت کي راغلی دی، د ګوپي چندنارنګ په قول په دې اړه لیوتار د مابعد جدیدیت دا لاندیني خصوصیات په خاص توګه رامخته کوي.

(1) لــه تېــرو پنځــوس، شــپېتو کلونــو راهیــسي پــه ســاینس او ټیکنـالوجي کـي د ژبـي د نظـر یـو ډېـر لـوی اثـر پـروت دی، ولـي چـي کمپیـوټر د برقیـاتي ذهـن دپـاره ژبـه جـوړول، پـه دې ژبـه کـي معلومـات را غونـډول او لټـول د مختلفونـو کـارونو دپـاره جـلا- جـلا پروګرامونـه جــوړول او د دې صــنعتي پیــداوار مــشیني ژبــه او مــشیني ژبــاړه، د معلومــاتو ذخیــره او پــه نــورو داســي کــارونوکي د ژبــي کــردار مرکــزي دی.

(2) پـه برقیـاتي ټیکنـالوجي کـي چـي کومـه لویـه تبـدیلي راغلـې ده، د هغــې پــس اوس علــم پــه خپلــه د ځــان خپــل جــواز نــه دی، بلکــې علــم پــه مکملـه توګـه د کمرشـل قوتونـو پـه لاس کـي دی، علـم اوس د شخـصیت حــصه نــهٔ بلکــې د منــډې مــال دی، چــي څرنګــه خرڅېــدای او اخیــستل کېدای شي.

(3) چي څنګـه- څنګـه نـړۍ پـه مابعـد جدیـد دور کـي داخلېـږي نـو د علـم هغـه برخـه چـي د کمپیـوټر او برقیـاتي ټیکنـالوجي نـه نـهٔ هـضم کېـږي، هغـه بـه ورکېـږي او د ماضـي برخـه بـه جـوړېږي . اول بـه خلګـو علـم د دې دپـاره لټولـو، چـي خپـل ذهـن او شخـصیت پـرې ښایـسته کـړي، اوس بـه علـم یـوائي د دې دپـاره پیـدا کیـږي چـي د منډې د معیـشت پـه دور کـي لـه دې

ځخه ګټه پورته کړل شي او یا د طاقت د هتیار په توګه په کار را وستل شي.

د دویم نړیوال جنګ وروسته دنیا په یوه نوي دور کې داخله شوه، په یوه داسي دور کي چي هغه د "ایټم بم" په سایه کې پر مخ تله او بلې خواته یې د برقیاتي ټیکنالوجي پر مختګ او بیا د کمپیوټر ایجاد که یوې خواته د انټرنېټ له لاري سره را نژدې کول پیل کړه، نو دربیمې خواته یې د کوچنیو قامونو د وسایلو د استحصال عمل هم تېز کړو. د دنیا معیشت د یو څو کثیرالقومي کمپنیانو تر لاس لاندي راغلو، نوي نظریې را منځ ته شوې، په سیاسي، سماجي، معاشي، مذهبي او ثقافتي سطح باندي هر ځای دومره په تېزي سره بدلون راتلو چي د انسانانو ذهن لا نه پسې رسېدو، په دې ټولو حالاتو کي یوې خواته د ترقي عمل تېز کړو نو بلې خواته یې خلګ د ذات له یو شدید بحران سره مخامخ کړو، ټولي فلسفې، ټولي نظریې او ټولي علمي مباحثې د مابعد جدیدیت ورد شورو کړو، خو دا ټولي مکالمي لا تراوسه په پوره نتیجه نه دي رسېدلې، چي د مابعد جدیدیت یو جامع تعریف وکړي، "ګوپي چند نارنګ" مابعد یوه ذهني رویه بولي او د تخلیقي ازادۍ ،ثقافتي تشخص د معاني له فرسوده تعریفونو ځخه د ازادۍ کوشش یې ګڼي او دا وایي چي: " مابعد جدیدیت په هر قسم اټل حقیقت باندي له نوي سره د غور کولو او پر دې باندي د سوالونو د راپورته کولو کوشش دی". ګوپي چند نارنګ وایي چي: " د مابعد جدیدیت له لوري متن د حقیقت عکس نه دی، بلکې د حقیقت د تخلیق کوشش دی". دا حوالې مونږ ته دا راښیي چي مابعد جدیدیت د هم دې دور له دؤو لویو ادبي نظریو

"ساختيات او پسِ ساختيات" سره تړون لري او ځيني مفکرين خو پسِ ساختيات او مابعد جديديت يو ګڼي.

که څه هم په ادبي اړه مابعد جديديت د تخليق د ازادۍ او متنوع کېدو خبره کوي او د کليت پسندي پر ځای د عدم مرکزيت خبره کوي، خو له دې څخه هم انکار نه شي کېدای چې پرنړيواله سطح باندې د مابعد جديديت دور يو داسې دور دی چرته چې د سائبرسپېس له لارې ثقافتونه، معيشتونه او هېوادونه کنټرول کيږي، په دې دور کې په زرګونو ميل ليري ناست يو انسان د ماؤس په يوه کلک باندې د بل هېواد روغ معيشت له تباهۍ سره مخامخ کولی شي، هم دغسې د دې دور د برقياتي مېډيا له لارې د زرګونو ميل ليري ثقافتي نندارې د ځايي ثقافتونو شکلونه بدلوي، نو دا خبره بې ځايه ښکاري چې په مابعد جديديت کې د ځايي (مقامي) ثقافت او تهذيب خبره ده، بلکې دا مابعد جديديت خو پر دې خبره ټينګار کوي، چې هره زمانه د خپل وخت ثقافتي صداقتونه پخپله جوړوي، ځکه څه يو صداقت، يو حقيقت د هرې زمانې او هر وخت دپاره مناسب نه شي کېدای، د وهاب اشرفي په خيال هم دغه د عقيدو تر ميان د اختلاف وجه هم ده.

مابعد جديديت پر دې خبره پوخ يقين لري چې حقيقت او صداقت جوړ او تيار نه دي بلکې پيدا کيږي، له مابعد جديديت سره د مذهبي دانشورانو او صوفيانو بنيادي اختلاف هم پر دې نکته باندې دی، چې مابعد جديديت هيڅ يو موجود حقيقت نه مني بلکې وايي چې حقيقت جوړيږي او هره زمانه خپل حقيقت په خپله جوړوي، د مذهبي دا نشورانو او صوفيانو په خيال د مابعد

جدیدیت دا رویه د الله تعالی له ذات، چې یو اټل حقیقت دی، انکار دی، هم دغسې رویه جدیدیت له مذهب سره ساتلې وه.

که د جدیدیت په دور کې د مصنوعاتو پر پیداوار باندې زور ؤ نو په مابعد جدیدیت دور کې د دې مصنوعاتو دپاره د نوي- نوي منډیانو پر پیدا کولو باندې ټینګار دی، ځکه خو په دې دور کې یوائې هغه شی مهم دی چې خرڅېدای او په بیه اخیستل کېدای شي، په دې کمرشل دور کې ادب، فن، انساني جذبات او علم هم خرڅول او اخیستل کیږي بلکې اوس خو د کمپیوټر له لارې د علم جوړول او بیا د مادي ګټې دپاره په کارول اوس یوه ډېره عامه خبره ده، ځکه دا مابعد جدیدیت دور هم د جدیدیت په رنګه د دې کاینات تر ټولو مهم عنصر یعنې انساني هم د مصنوعاتو په توګه په کار راولي.

د جدیدیت او مابعد جدیدیت مقایسه

که څه هم پورته ذکر شوی صورتحال مونږ ته د جدیدیت او مابعد جدیدیت یو لنډ غوندې پسِ منظر وړاندې کوي او تر څه حده پورې مونږ په دې نتیجه رسوي چې که څه هم د جدیدیت او مابعد جدیدیت د طریقه کار، وضع قطع او حکمت عملي په اړه له یوه بل څخه څه جلا ښکاري خو د مقصد په اړه تر ډېره حده دواړه یو دي، خو دلته بیا هم زۀ غواړم چې ځینې خصوصیات یا عناصر داسې وړاندې کړم چې د هغه له لارې د جدیدیت او مابعد جدیدیت څه مقایسه وکړو.

جدیدیت د مذهب پر ځای عقلیت پسندي، د اجتماعیت پر ځای انفرادیت، د روحانیت پر ځای مادیت، د مابعد الطبیعاتي پر ځای

ساینسي ترقي ته زیات ترجیح ورکړه، لاکن مابعد جدیدیت د تاریخ پر ځای د ثقافتي مطالعې ته زیات اهمیت ورکړود دې دواړو د ځني خصوصیاتو په اړه نوره مقایسه موږ په لاندینۍ کرښو کې څه داسي کولای شو.

جدیدیت

(1) له مادي صداقت څخه انحراف او د مجرد ثقافت تکل.
(2) د ۱۹۲۰ء او ۱۹۳۰ء اعلی جدیدیت، پر سیاسي فکر اغېز
(3) ښېګڼګي، له ساینسي او منطقي لارو معاني سنجیدی او پیدا کېدای شي.
(4) تسلط او ترقي، ماضي پر حال او مستقبل باندي اثر اچوي.
(5) کمیت پسندي، آفاقیت.
(6) د فن او ساینس کارونه موږ له صداقت سره اشنا کوي.
(7) یو اځي اعلٰی ثقافت د مطالعې وړ دی.
(8) ساینس، منطق او عقلیت زیات مهم دی.
(9) لویې ساینسي نظریې او مرکزیت.
(10) فن د ثقافت د تحفظ پر ځای د ثقافت تخلیق کوي.
(11) فن د سرمایه دارانه نظام مخالفت کوي.
(12) د ښه او بد تمیز او د فن تنقید ارزښت لري.

.مابعد جدیدیت

(1) په نړۍ کې هیڅ اټل صداقت نه شته چي هغه په ټول کاینات کې ومنل شي.
(2) هیڅ قطعي صداقت نه شته، هر شی له بل شي سره په تعلق کې کتل کېدای شي

(3) متن: نړۍ په خپله د متن او مباحث پربماني ده.
(4) مستقبل غیر یقیني دی، ماضي یوائې متن دی، موږ له ماضي زده کړه نه شو کوای، موږ یوائې په حال کې اوسېدای شو.
(5) مقامیت او تنوع.
(6) د فن او ساینس کارونه یوائې متن دی چې په خپله په خپل ځان کې سنجول کېدای شي.
(7) هرڅه پاپولر کلچر دی او د مطالعې وړ دی.
(8) ساینس د جوړېدو لوبه ده نه چې د دریافت کېدو.
(9) کوچني سیاسي کوششونه او لا مرکزیت.
(10) فن د مختلفه طرزونو او استایل نمونه ده.
(11) فن د سرمایه دارانه نظام دپاره دی.
(12) هرڅه Relative دی ښه او بد هیڅ نه شته.

دا مقایسه د انساني ژوند د ځني اړخونو په اړه موږ ته د جدیدیت خصوصیات راښيي، خو دا خبره په پام کې ساتل په کار ده چې که جدیدیت موږ د یو مجرد صداقت پر خوا بیايي نو مابعد جدیدیت هیڅ اټل حقیقت نه مني، په دواړو صورتونو کې دا د مذهب پر حقیقت او د فطرت پر صداقت باندې نه یوائې سوالونه پورته کوي، بلکې یو رنګه یو مخ انکار ځني کوي، هم دغه رنګه که چیرې جدیدیت فن د ثقافت د امین پر ځای د نوي ثقافت د تخلیق لاره ګڼي نو مابعد جدیدیت فن ته یوائې د استایل نمونه وایي، چې په دواړو حوالو یې له انساني ژوند سره ډېر کمزور تړون پیدا کوي، که چیرې موږ په سیاسي توګه دا منو چې جدیدیت د لویو سیاسي نظریو خبره کوي، او مابعد جدیدیت د کوچني سیاسي کوششونو ذکر کوي، نو دلته له لویې سیاسي نظریو څخه مراد د سرمایه دارانه

نظام نظريه، د مغربي طرزِ جمهوريت او ازادۍ سوچ دی، چي د عامو خلکو يوه لويه برخه د دې لوبې له کبله له سياسي ميدان څخه ليري ساتي، او هم دا رنګه له لامرکزيت او کوچني سياسي کوششونو څخه مراد خلک پر خپلو وړو وړو مسئلو پوري محدود کول دي، چي دا بذاتِ خود يو غير سياسي عمل دی، چي عام اولس له لويو سياسي ناانصافيانو او استحصالي ظلمونو له سنجولو او د دې خلاف د آواز پورته کولو څخه را ژغوري.

جديديت، مابعد جديديت او پښتو ادب

که مونږ د اردو ادب په اړه خبره وکړو نو به دا څرګنده شي، چي بقولِ ګوپي چند نارنګ په اردو ادب کې جديديت د ترقي پسند تحريك پر ضد په وجود کي راغلئ، که ترقي پسندي د سياسي سوچ خبره کوله نو جديديت ادب له هر قسم نظريو څخه د خالي او خالص ساتلو خبره کوله. که څه هم په پاکستان کي په اردو ادب کي او بيا له دې لاري په پښتو ادب کي جديديت د غير سياسي کېدو اعلان کولو خو زما په خيال چي څنګه جديديت په نړيواله سطح باندي د غير سياسي کېدو په بڼه کي يو بشپړ سياسي کردار لوبولو او د سرمايه دارانه نظام د پاره يې لاري پرانستې، هم دغه رنګه په اردو او پښتو ادب کې جديديت د غير سياسي کېدو مقصد بذاتِ خود سياسي ؤ، چي نه يواځې د ترقي پسندي د اشتراکي نظريې لاره ونيسي بلکې په ادبي بڼه کې هر هغه صلاحيت ختم کړي چي هغه و خلکو ته د څه ازادۍ يا د حق خبره رسوي، ځکه خو د جديديت لويه کاميابي په ادب کې د تجريديت خورونه ده، چي زما رنګه خلک نه پرې پوهيږي او نه ترې خوند اخستی شي، د جديديت

له لاري په هیئت او اسلوب کې د ناشونو تجربو زما په خیال نه څه مقصد شته او نه څه معنا شته.

که چیري موږ لږ شا ته تاریخ وګورو نو به څرګنده شي، چې د ۱۸۵۷ء د برِصغیر د ازادۍ د جنګ پس سر سید هغه وخت لا په برصغیر کې د جدیدیت د تحریك اغاز کړی ؤ، د دې تحریك مقصد د برصغیر و مسلمانانو ته د انګرېزانو د جدید تعلیم د حاصلولو او د انګریزي حکومت د برخه جوړېدلو ترغیب ورکول ؤ، که څه هم د پاکستان په تحریك کې د سر سید تحریك ته ډېر ارزښت ورکول کیږي خو تجزیه موږ ته دا راښیي چې دا تحریك په اصل کې مسلمانان د دې د پاره تیارولو چې هغه نه یوائې د جدیدیت برخه شي، بلکې د انګریزي حکومت د نوکرانو په طور د هغوی و قبضې او نوآبادیت ته نوره وده ورکړي، ګوا یو رنګه د جدید تعلیم او د جدیدیت په بڼه کې د برصغیر و غلامۍ ته دوام ورکول ؤ، هم د سر سید دغه تحریك پر ادبي سطح باندي هم یو رنګه اغېز پیدا کړو، له دې پس د مولانا حالي ادبي کاوشونه په اردو ادب کې د جدیدیت په اولنیو کوششونو کې شمېرل کیږي، خو دا خبره پر خپل ځای زیاته مناسبه ښکاري چې په پاکستان کې په ادبي سطح باندي جدیدیت د ترقي پسندي په خلاف زیات جوت راښکاره شو او هم دغسي په پښتو ادب کې هم له دغه لاري د ترقي پسندي او جدیدیت تحریك را داخل شو.

که څه هم دا دواړه تحریکونه د پاکستان تر جوړېدو له مخه لا زموږ په ادب ننوتی وو، ځکه دا دواړه خپله خپله حلقه لري، څوك چې د جدیدیت علمبرداران وو، هغوی جدید فکر پر مخ وړلو، د

هغوی په فن کې اجنبیت، ذات پرستي، ویره، تنهایي او یاسیت زیات جوت ښکاریږدو. او څوك چې د ترقي پسند نظریې ملګري وو، د هغوی په خپلو فنپارو کې یو انقلابي فکر او د انساني ژوند حقیقتونه څرګندولو کوشش کولو. خو زما په خیال په پښتو ادب کې تر ډېره حده دا دواړه تحریکونه کنفیوژډ دي او یا په ځینو لیکوالو کې په یوه وخت دا دواړه رجحانات لیدل کیږي، بلکې که دا ووایم چې زموږ زیاتره لیکوال د ترقي پسندي او جدیدیت په صحیح روح لا نه دي خبر نو به هم شاید مغالطه نه وي، ولې چې د دې په اړه څه ډېر بحثونه په مخه نه دي راغلي.

د جدیدیت په اړه د پروفیسر ربنواز مایل او د ترقي پسندي په اړه د سلیم راز د ځینو لیکونو علاوه څه داسې مواد تر موږ نه دی رارسېدلی، چې د جدیدیت او ترقي پسندي بشپړه څېړنه یې کړې وي، خو بهرحال د نورو ډېرو لیکوالو په شاعري، افسانه او نورو لیکونو کې د جدیدیت یا ترقي پسندي آثار ضرور لیدل کیږي. خو زما خیال دا دی چې په دې کې د ځنې لیکوالو علاوه د نورو شعوري کوششونه کم دي، او د دې قبیلې د لیکوالو له لیکونو څخه اخیستی اثر زیات معلومیږي.

دلته ما د جدیدیت او ترقي پسندي د دوو مکتبۀ فکر او نظریو په اړه خبره کړې ده، چې په دې انداز زیات نه دي څېړل شوي، ځکه دا لږ ګرانه خبره ده چې دا وویل شي، چې په پښتو ادب کې د جدیدیت دا بتدا کله وشوه، د دې ارتقایي عمل څنګه د ی او څه اثرات یې پرې ایښي دي، خو دا خبره پر خپل ځای یو حقیقت ده چې د دې دواړو له اثراتو به پښتو ادب خالي نه وي، اوس خو دور د

مابعد جدیدیت د ی که څه هم زموږ لیکوال لا د مابعد جدیدیت د صحیح معنا په لټون دي خو د دې مطلب دا نه د ی چې د مابعد جدیدیت اثرات زموږ په ادبي فنپارو کې نشته، دلته د مثال په توګه ډېر داسې شعرونه او افسانې وړاندې کېدای شي، چې هغه د مابعد جدیدیت له اثراتو ډکې دي، خو دا اثرات د مابعد جدیدیت په اړه د شعوري سنجوني پر ځای د اردو یا نورو ژبو د ادبي فنپارو د مطالعې له لارې راغلي دي، خو دلته دا هم ویلای شو، چې کومې فنپارې تردا اثر لاندې وړاندې شوې دي، هغه تر ډېره حده مجرد او له ابهامه ډکې دي، په دې فنپارو کې داسې علامات، هیئتونه او اسلوب په کار راوستل شوي دي، چې عام فهم نه دي، له دې په پرته چې د پښتو ژبې ادیبانو د خپلې ټولنې کوم اړخونه په عام فهم اسلوب کې د خپلو فنپارو موضوع ګرځولي دي هغه لا تراوسه په پښتني کلتور او تهذیب کې دننه دي، چې دا خبره را برسېره کوي، چې لا پښتو ادب د مابعد جدیدیت له بشپړې اغېزې څخه لیرې دی، خو ضرورت دلته د دې خبرې د ی ، چې زموږ لیکوال د جدیدیت او مابعد جدیدیت په صورتحال باندې باید خبر وي، ځکه که د دې صورتحال اثرات په لاشعور توګه د هغو په لیکونو کې راځي نو دا زموږ ادب له انسانانو او د هغو له ژوند څخه نور هم لیرې کولای شي او که چیرې موږ د جدیدیت او مابعد جدیدیت شعوري ادراك ولرو نو کېدای شي، چې موږ خپل ادب د دې له اثراتو څخه لیرې وساتو، ولې چې په خصوصي توګه د مابعد جدیدیت دا دور د انسانیت د بې قدرۍ او له انساني قدرونو څخه د انکار دور د ی ، په دې دور کې انسان او انساني جذبات هم د مصنوعاتو رنګه اخیستل او خرڅېدل کیږي، و دې عمل ته د ګلوبلایزېشن په بنه کې د حقیقت رنګ ورکول کیږي، هغه

ګلوبلایزېشن چې د لویو قوتونو تر مېان د ازاد تجارت د منډې د معیشت لوبه ده، چې په کې هغه هېوادونه برې تر لاسه کولای شي، د چا چې مجموعي قامي پیداوار او وسایل تر نورو زیات وي.

په دې مابعد جدیدیت دور کې که یوې خواته د مېډیا له لارې د اشتهارونو په ذریعه و صارفیت ته دوام ورکول کیږي، نو هم د دغه مېډیا له لارې د طاقتور په حق کې د عامو خلکو رای هم خلق کیږي چې په مکمله توګه د عامو خلکو د سیاسي کردار زوال دی، هم د دغه مابعد جدیدیت دور له کبله عام خلک د خپل بشپړه سیاسي کردار، علمي برخې، مذهبي عقیدو، روحاني قدرونو او تهذیبي شناخت څخه لیرې کیږي.

زما ذاتي خیال دا دی، چې جدیدیت دی او که مابعد جدیدیت دی، دې دواړو په اصل کې ادب او ادبي بحث دومره کړکېچن کړی دی، چې پخپله لیکوال لا په ډېر مشکل د دې و حقیقت ته رسیږي، دغه بحث د ادب دایره هم یواځې تر لیکوالو پورې را رسولې ده او عام لوستونکی یې له دې بحث څخه ډېر لیرې کړی دي، زما په خیال دلته یواځې عام لوستونکی نه دي لیرې کړل شوي بلکې ادب یې هم د انساني ژوند، ضرورتونو، جذباتو او احساساتو څخه تر ډېره حده لیرې کړی دی، ولې چې په ادب کې د جدیدیت، مابعد جدیدیت، ساختیات، پسِ ساختیات، تعمیریت، لا تعمیریت، اثباتیت، وجودیت او دا رنګه نورو بې شمېره مباحثو پورې محدود کړل شوی دی، چې د دې سنجونه د یو عام لوستونکي د وس خبره نه ده او نه عام لوستونکی له دغه مباحثو سره خپل څه تعلق لرلای شي، ځکه خو پر دې باندې یواځې ادب پوهان خبره کوي او نور ادب لیکونکي یې

لــولي.زه دا نــه وایــم چــي زمــوږ لیکــوال دي د دې تحریکونــو د بحــث برخــه نــه جــوړیږي زمــا مطلــب دلتــه یــوائې دا د ی چــي مــوږ د دې تحریکونــو بــشپړ جــاج واخلــو ، دا یــوائې ادبــي تحریکونــه نــه وګڼــو ، بلکــې د دې تجزیــه پــه ټــولنیزه او هــر اړخیــزه توګــه وکــړو ، د دې پــه مــضمراتو ، ښــه او بــد اثراتــو بانــدي نــه یــوائې ځــان خبــر کــړو ، بلکــې پــه ډېرو اسـانو ټکـو کـې یـې تـر خپلـو لوسـتونکو پـوري هـم ورسـوو او بیـا پــه خپلــه شــاعري، افــسانه، نــاول او ډرامــو کــي د دې د پرچــار پــر ځــای او یــا د دې د اثراتــو د پــرمخ وړلــو پــر ځــای لــه نــوي ســره د ادب او ژونــد تعلــق د خپــل تهــذیبي، مــذهبي او روحــاني تــشخص او قــدرونو ســره ســم مخ په وړاندي یو سو.

۳۰ جنوري ۲۰۰۷ء

کتابیات

1- ادب کا بدلتا منظرنامه- اردو مابعد جدیدیت پر مکالمه
ګوپي چند نارنګ
2- مابعد جدیدیت: مضمرات و ممکنات-- وهاب اشرفي
3- انګریزي ادب کی مختصر تاریخ .. ډاکټر محمد يٰسین
4- ادب، کلچر اور مسائل ...... ډاکټر جمیل جالي
5- نئي تنقید .. ډاکټر جمیل جالي
6- ادب تنقید او فکر ... پروفیسر ربنواز مایل
7- تنقیدي کرښي .. سلیم راز
8- د انټرنیټ ځیني پاڼي

اوسنی پښتو ادب د طالبا نائزېشن تر اثر لاندي

نن صبا بیا پښتون قام او پښتني ټولنه د تاریخ تر داسي ازمېښتونو تېرېږي، چي نتیجه یې د پرمختګ په ځای ببرته شاته راتلل دي، پښتانه یو وار بیا د نړیوالو قوتونو د سیاسي لوبي د یوه مهم ګټي (مهره) په توګه په کار راوستل کېږي، لکه څنګه چي د ۱۹۸۰ء په لسیزي کي له زیاتره پښتنو څخه د مجاهدینو کار واخستل سو، او د هغوی په مدد سوړ جنګ وګټل سو، هم دغه رنګه د ۱۹۹۰ء په لسیزه کي هم هغه پښتانه یو وار بیا د طالبانو د تحریك په شکل کي راپورته کړل شو او نن هغه په ښکاره خو د امریکا نائزېشن د دښمن خو په پټه هم د هغه د سیاسي او معاشي نړیوالي لوبي ته وده ورکوي، دا خبره نن له مختلو لارو څخه سپینه شوې ده، چي کله د سوړ جنګ د خاتمې او د اشتراکیت په شکل کي د غرب د سرمایه دارانه نظام دښمن وپای ته ورسېدی، نو هغه وخت غرب د بنیاد پرستۍ او ترهګرۍ په شکل کي د طالبانو په نوم خپل نوی دښمن تخلیق کړو، او چونکې پښتانه زیات عقیده پرست او پر خپل مذهب ټینګ خلګ وو، نو ځکه د طالبانو تخلیق د پښتنو په میان کي وشو.

نن د افغانستان، جنوبي او سهېلي پښتونخوا ټوله سیمه یو وار بیا د طالبا نائزېشن تر عمل تیرېږي، نن هر هغه ځای ته، چي چیري

پښتانه او سيږي، د بنياد پرستۍ او ترهګرۍ مرکز ويل کيږي او داسي ځکه کيږي چي په دې سيمو کي يو وار بيا د کټر طالبانو په شکل کي ځيني قوتونو ناروا عمليات پيل کړي دي، په دې پښتني سيمو کي په ټنګ ټکور کي د خپلو خوشحاليانو له لمانځلو ځخه خلک وېريږي، دلته د انجونو اسکولونه په بمونو الوزول کيږي، د موسيقۍ دکانونو ته اور اچول کيږي، له ګاډيانو څخه په لارو ټيپونه او کېسټونه غورځول کيږي، و زنانو ته په چادري (برقع) کي د راوتلو او نارينوو ته د ږيري نه خرييلو د همکياني ورکول کيږي، ځانمرګي بريدونه عام دي، د پښتنو پر سيمه هر وخت د طالبانو او ترهګرو په ضد بمونه غورځول کيږي، مدرسې د خود رو ځنګلي بوټو په رنګه خوريږي، نن که په پاکستان کي هر ځای څه وراني جوړيږي، نو هغه په پښتنو پوري تړل کيږي، نن که هر څومره ځانمرګي بريدونه دي او که په اسلام آباد کي د ځينو مدرسو له خوا وړاندي کېدونکي ډرامه ده، هر ځانمرګی بريد کوونکی پښتون ثابتيږي او هم د دغه مدرسو طالبان او طالباني له پښتونخوا ځخه راغلی شمېرل کيږي.

دې ټولو عملياتو په نړۍ کي د پښتون قام امېج د يوه بنياد پرسته او ترهګر قام په حيث خور کړی دی، دا ټول هغه عمليات دي، چي نن يې پښتون قام او ټولنه له لويو چېلنجونو سره مخامخ کړې ده، نن که يوې خوا ته په نړۍ کي د پښتون قام د صحيح امېج مسئله ده نو بلي خوا ته په پښتني ټولنه کي دننه دې بنياد پرستانه عملياتو پخپله د پښتنو ژوند هم له کشالو سره مخامخ کړی دی.

زه دا خبره بيا کوم چي پښتون قام، پښتني سيمي او ټولنه نن يو واري بيا د طالبا نايزېشن تر عمل تېريږي، او دا خبره زه ځکه کوم چي

د نن طالبان د تحریك په ځای یو رجحان او یوه رویه ده، چې تر ې د بنیاد پرستۍ خورونه کیږي، د دې رویې د اسلام له اصل روح او جوهر سره څه تعلق نه شته، بلکې د دې تړون له نړیوالي سیاسي لوبي سره دی، ځکه دا رویه په هر ځای لیدل کیږي، خو په پښتني سیمه کي د دې اغېز ځکه زیات دی، چې و دې رویې ته د اسلام بڼه ورکول کیږي او پښتانه بیا د یو مذهب پرسته قام له کبله له دې رویې زیات متاثره دی.

د طالبا نایزېشن دې عمل د پښتو اوسنی ادب هم متاثره کړی دی او پښتو ادب هم سوکه- سوکه طالبانائزډ کیږي، دا نور هم لوی چېلنج دی، ولې چې زما په خیال په ټولنه کي د ادب کردار ډېر مهم دی، او په نړۍ کي د ادب له لاري انقلابونه هم راغلي دي، ځکه زه دا ګڼم چې په ادب کي دننه دا طاقت موجود دی، چې هغه پر یوه ټولنه او د هغې پر زیاتره برخو اثر انداز شي، خو له دې سره- سره ادب د ټولني له رجحاناتو څخه هم متاثره کیږي، هم دغه لامل دی، چې نن زموږ په ټولنه کي د طالبانو کوم رجحان روان دی، زموږ ادیب او ادب د هغه له اثره خلاص نه دی، دلته خبره بېرته هغه ده، چې ادب خو د مینې او امن پیغام ورکوي، د دې له بنیادپرستۍ او تشدد سره څه کار. داسي بنیادپرستۍ چې هغه د نورو خوشحالیاني په اور پوري کوي، لاکن که موږ سترګي پټې نه کړو، نو دا حقیقت به په خپلو سترګو وینو، چې زموږ په اوسني ادب کي بنیاد پرستانه جذبات او احساسات اوس وار په وار زیاتیږي، ولې چې زموږ د ادیبانو یوه لویه برخه د خپل عمر په آخري کلونو کي له تبلیغي عمل او طالبانو څخه زیاته متاثره ښکاره کیږي، ځکه خو اوس زموږ په ځینو ادیبانو او یو کټر لاعلم ملا او طالب کي څه توپیر پاته نه دی، که له طالبانو څخه متاثره خلګ د خپل عمل له لاري او د خپل کم علم او محدود سوچ له کبله د خلګو پر

ذهنونو باندي اثراندازه کیږي، نو ادیب او لیکوال د خپل نظم، غزل یا افساني له لاري هم هغه خبري تر خپلو لوستونکو رسوي، د دې تبلیغي عمل دوه تاوانه ډېر زیات څرګند دي، یو خو دا چي د دې عمل ټول زور پر رسمیاتو باندي دی، چي یو اځي د لمانځه، په حیث د یو عادت، سره اړه لري، له دې کبله له دې سوچ څخه متاثره خلک بس د لمانځه له لاري د خپل آخرت د سمولو په نیت له نورو ټولو ذمه واریو څخه لاس واخلي، دویم دا چي تر دې عمل د تېربدونکو خلګو حمایت د طالبانو له سختي رویې سره شي، دا دواړه عوامل عام خلک له خپله سیاسي کرداره، چي د ټولنیز انصاف برابري او امن د پاره وي، څخه لیري کوي.

اوس که یوې خوا ته د قام پرسته ګوندونو له خوا د دې عمل مزاحمت ناکافي دی، نو بلي خوا ته د پښتو ادب له خوا خو بېخي داسي مزاحمت د نیشت برابر دی، بلکې زه خو له دا څو کلونو راسي داسي ډېر نظمونه، شعرونه او افسانې په اوسني پښتو ادب کي لولم، چي پر هغه باندي د تبلیغ دفرضي قصو او یا د طالبانو د ترانو د بیان زیات ګمان کیږي، ولي چي په دې تخلیقاتو کي طالبان د ظلم خلاف د استعاري په توګه په کاریږي، چي سرې یو اځي دا پیغام ځنې اخلي، چي ګوا هر څوك دي د طالبانو رنګه جوړ شي. ډېري فنپارې د دې تحریکونو د مشرانو ذکر د خلګو د پاره د آئیډیل په توګه کوي، او ډېر شاعران د عراق د تېر ظالم او آمر صدر د مرګ تر تاثر لاندي په دې نظمونه لیکي، چي هغه د ظالم او جابر پر ځای یو قام پرسته سړی ګڼي. زما په خیال په دې اړه د لیکلي شوي تخلیقاتو تر شا یواځي محرك دا دی چي دا شخصیتونه له اسلام سره اړه لري، ځکه یو لیکونکی یواځي د خپلي مسلماني جذبې تر اثر لاندي هغه ټول ظلمونه هېر کړي، چي تاریخ به یې په هیڅ صورت

هېر نه کړي، ځکه په داسي وخت کي زموږ لیکوال هم د طالبانو د رویې ښکارونه کوي، چي د اسلام په نوم او د اسلام په بڼه کي هر ناروا عمل جائز او صحیح ګڼي. دلته زه د مذهبي یا اسلامي ادب په اړه قطعاً خبره نه کوم، د مذهبي او اسلامي ادب خپل یو مهم مقام دی، له هغه څخه انکار نه شي کېدلای، دلته زما مقصد له هغه ادب څخه دی، چي هغه د طالبانایزېشن او بنیادپرستۍ تر اثر لاندي دی، داسي ادب چي په هغه کي طالبان آئیډیل دي،ددې تحریکونو لارښوددوی دپاره د ظلم خلاف د مزاحمت علامتونه دي، او یا د هغه تر شاد دې وخت د دې بنیاد پرسته رویې محرکات موجوددي.

شاید اصل مسئله داده چي زموږلیکوال په بنیاد پرستۍ، انتهاپسندۍ او اسلامي قدرونو کي د فرق کولو له صلاحیتونو څخه محرومه دي، ځکه هغوی طالبان او د طالبانو رویه، اسلامي قدرونه او د اسلام علمبرداري ګڼي، زموږ هغه لیکوال، چي په خپلو تخلیقاتو کي د دې سوچ پرچار کوي، هغه په اصل کي په خپله ذمه واري یا خو به پوره توګه خبر نه دي او یا بیا له دې ذمه وارۍ څخه د ځان ژغورلو په نیت د اسلام په نوم له بنیادپرستۍ سره ځان تړي، ځکه خو زموږ او سنی ادب سوکه- سوکه د تبلیغ او طالبانایزېشن تر اثر لاندي روان دی، زه دلته د مثال په توګه ډېري داسي نمونې وړاندي کولای شم، چي په کي د دې بنیاد پرستانه سوچ پرچار دی، زه د ډېرو داسي افسانه لیکونکو ذکر دلته کولای شم، چي یو وخت یې په خپلو افسانو کي نوي خبري را مخته کولې، خو له تبلیغي عمل څخه د واپسي پس د هغوی راغلي کتابونه د دغه عمل رنګه له فرضي قیصو څخه ډك دي، دلته ډېر لوی او ښه شاعران هم یادېدلای شي، چي یو وخت یې د پښتو په شاعري کي ډېره لویه

برخــه درلــوده، خــو د هغــو اوســنۍ شــاعري د بنیــاد پرســتۍ او طالبانایزېشن لـه اثـره څخـه ډکـه ده، خـو د څـه مـصلحتونو لـه کبلـه د داسـي لیکـوال پېژندنــه پــر لوســتونکو پرېــږدم، زه یــواځي دا ویــل غـوارم چي کـه زمـوږ هـر سینئر لیکـوال د خپـل عمـر پـه آخري کلونـو کـي د تبلیغـي عمـل ملگـری شـو او یـا یـې د طالبـانو رویـه پـه ادب کـي خپلـه کـړه، او بیـا د هغـه تخلیقـات لـه دغـه اثراتـو څخـه ډك را وتلـو نـو یـو وخـت بـه داسـي راشـي چـي د مـستقبل نقـادان بـه پـه ټـول پښتو ادب د بنیادپرسـتۍ ټاپـه ولگـوي، او گرسـره بـه یـې د ادبیـاتو لـه تـاریخ ځخـه وباسـي، لکـه څنگـه چـي نـن د دې طالبانایزېشن لـه کبلـه ټـول پښتون قـام ترهگـر گڼـل کیـږي، خدای مـه کـړه، چي هـم دغـسي پښتو ادب هـم د ترهگرۍ ادب و گڼـل شـي . د مـستقبل لـه دې لـوی تـاوان څخـه د پښتو ادب د ژغورلـو د پـاره ضـرورت د دې خبـري دی، چـي زمـوږ نقـادان پـه ادب کـي د دې رجحانـاتو او رویـې نـه یـواځي غندنـه وکـړي، بلکـې د داسـي لیکوالـو حوصـله شـکني وکـړي، چـي د هغـوی د نـن دا انفـرادي عمـل د صـبا د اجتمـاعي شـعور برخـه جـوړیږي، لـه ادب ځخـه د بنیـاد پرسـتانه سـوچ د لیـري کولـو د پـاره ضـروري دی، چـي د نـوي کهـول پـه صـحیح معنـا تربیـت وشـي، یـو داسـي تربیت چـي د هغـه بنیـاد پـر ټـولنیز انــصاف ، برابــري او امــن وي او د خپــل قــام او مــذهب پــر ښــتني قـدرونو او روایتونـو بانـدي د نـوي کهـول اعتمـاد بېرتـه پـوخ کـړي، نـن کـه د ځیني لیکوالـو لـه بنیـاد پرسـتانه تخلیـق څخـه یـو څو نـوي لیکـوال هـم متـاثره دي، نـو د دې شـمېر پـه را روان وخـت کـي نـور هـم زیاتېـدلای شــي، پکاردی چــي زموږتخلیقــات اوددې محرکــات لږمــورهم وژونــد تــه ورنــزدې شــي او پــه پــښتني ټولنــه کــي د دې خوربــدونکو منفــي رجحانـاتو غندنـه وکـړي، او د دې پـر ځـای داسـي موضـوعات او فکـر خـور کـړي، چـي هغـه نـه یـواځي پـه نړۍ کـي د پـښتون قـام امـېج د یـوه

امن خوښه او مهم قام په حیث ببرته رابرسېره کړي، بلکې په پښتني ټولنه کې د ننه هم د دې منفي عمل مخ نیوی وکړي، هم هغه وخت زموږ ادب هم د نړۍ د نورو ژبو له ادب سره سیال کېدلای شي او زموږ لیکوال و خپلو لوستونکو ته دا وربښودلای شي، چې نه خو هر پښتون طالب دی او نه ترهګر، بلکې پښتون قام او پښتو ادب هم د نړۍ له نورو قامونو او ادبیاتو په رنګه په نړۍ کې مهم رول لوبولای شي، زما په خیال هم دغه د یو لیکوال ذمه واري ده، چې هغه دي ادب د انسانانو د پاره د شعور رابیدارولو او د پراخ سوچ د پیدا کولو د یوې مهمې ذریعې او لارې په توګه په کار راولي.

کوټه

۱۹مئي ۲۰۰۷

د پښتو ژبې او ادب وده او د ټیلي ویژن اوسنۍ خپروني............ یو تنقیدي جاج

په دې کې هیڅ شك نشته، چې د یوې ژبې په پرمختګ کې ټول ذرایع ابلاغ او په خصوصي توګه "ټیلیویژن" ډېرلوی کردار لوبوي. ولې چې د دې پر سکرین باندې وړاندې کېدونکې منظرونه او مکالمې د ژبې او ټولنې د ربښتیني قدرونو تر جماني او عکاسي کوي، د ټیلي ویژن له لارې چې د یو قام د کلتور او ژبې کومه ننداره وړاندې کیږي، هغه د کتونکي پر رویې، کړۀ وړۀ، ژبه او نورو ټولو اړخونو باندې ډېر زر اغېز اچوي.

تر دې له مخه چې پر دې موضوع باندې نوري خبرې وکړم، غواړم چې په سر کې دا سپیناوی وکړم، چې دلته زما مؤخه نه خو د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ په اړه د ټیلي ویژن پر غوره تاریخ باندې نظر اچول دی او نه زه له نورو هېوادونو او ښارونو څخه د روانو ټیلي ویژن چینلونو د پښتو خپرونو څېړنه کوم، دلته زما مؤخه یوائې دا ده، چې د هغه ټیلي ویژن چینلونو او د هغه د پښتو خپرونو تنقیدي جاج واخلم، چې له جنوبي پښتونخوا څخه نشر کیږي، چې زیاتره د پاکستان ټیلي ویژن

کوټي او هم د دې اداري له يوه بل چينل "بولان" سره اړه لري، په دې کې هم د خپل موضوع د اسانۍ دپاره زه د دې ټيلي ويژن چينلونو د هغه خپرونو جاج وړاندي کوم، چې په دا اوسني وخت کې خپرېږي، او موږ يې شپه او ورځ ګورو.

دا وخت له کوټي ځخه د هم دغه ذکر شوو دوؤ چينلونو پښتو خپروني وړاندي کيږي، دلته که يوې خواته دا سوال دی، چې په دې چينلونو کې د پښتو خپرونو ته د دې صوبې د نورو ژبو په نسبت زيات وخت د څه سياسي او حکومتي اړيکو له کبله نه ورکول کيږي، نو بلي خواته د دې ځای د قامي ګوندونو او دانشور طبقې له خوا کله هم په دې اړه چا څه ږغ نه دی پورته کړی، دا يو بېل بحث دی، چې ضرورت يې محسوسيږي، او دا مسئله پر خپل ځای راپورته کول غواړي. دا وخت د دې ذکر شوو چينلونو په خپرونو کې پښتو خبرونه، ډرامې، ادبي و فرمائشي خپروني، د موسيقي محفلونه او د ورځني ژوند په اړه په ځينو موضوعاتو باندي ځانګړي خپروني شاملي دي، چې هره اوونۍ وړاندي کيږي، ځکه دا ضروري ده، چې د دې خپرونو دي يو تنقيدي جاج واخستل شي، چې دا د پښتو ژبي، کلتور او ادب په پرمختګ کې څه برخه لري؟ د دې دننه کوم ښه او بد اړخونه دي، چې هغه رابرسېره شي، نو ځکه غواړم چې په وار- وار د دې خپرونو په اړه خپله مشاهده او تجزيه له تاسو سره شريکه کړم.

(۱) **پښتو خبرونه** : خبرونه د انسان په ژوند کې ډېر ارزښت لري، د دې له کبله موږ په خپله سيمه او د نړۍ په ګوټ-

ګوټ کې له هغه حالاتو څخه خبرېږو چې هغه یا خو له موږ سره څه اړه لري، او یا بیا زموږ پر حالاتو باندې اثر اندازه کیږي، له کوټې ځخه هم په ورځ کې درې ځله په پښتو کې خبرونه خپرېږي، خو د دې خبرونو د دې ژبې له ویونکو سره کم او د حکومت له پروپېګنډې سره زیات تعلق لري، چې مقصد یې د پښتو ویونکو رایې د حکومت په حق کې هوارول دی، که څه هم مېډیا د سیاسي لوبې یو مهم ستون دی، خو په دې بحث کې د تللو په ځای به دلته خبره په خبرونو کې پر پښتو ژبه وکړم، دا خبره پر خپل ځای چې د نوي ځوانانو د دې خبرونو په خپرونو کې د راتللو په سوب د پښتو خبرونو کچه یو څه بهتره شوې ده، خو مسئله دا ده، چې دلته خبرونه په نورو ژبو کې راځي، او بیا په پښتو ژباړل کیږي، او چونکې د پښتو ژبې په اړه او د دې د تورو کارولو په کار خبر خلګ په دې چینلونو کې نشته، نو ځکه په دې ژباړه کې د پښتو دپاره هغه توري په کارول کیږي، چې یا خو د پښتو قطعاً نه دي او یا بیا دومره ادبي او غیرمانوس دي، چې د کلي زیاتره اورېدونکي نه په پوهیږي، ځنې وختونه خو ژباړونکي په ډېره دیده دلیري خپل توري جوړوي او یا داسې توري په کار راولي، چې هغه د جنوبي پښتونخوا په یوه ګوټ کې هم نه ویل کیږي، دلته دا خودساخته دلیلونه وړاندې کیږي، چې په کار دی چې د پښتو ژبې سوچه توري وکارول شي، چونکې په ټیلي ویژن کې د خبرونو د تدوین دپاره په پښتو ژبه خبر خلګ نشته، نو ه هرڅه د ژباړونکي په رحم او کرم دي، ځکه خو هر ژباړونکی په خپلو عینکو کې د تورو ژباړه کوي، کله-کله خو داسې هم وشي چې یوه خبره په مختلفو وختونو کې په بېل بېل انداز او ببلو تورو خپره شي.

کـه يـې پـه سيا سـي توګـه وګـورې او کـه يـې د ژبـي پـه اړه، د دې خپرونـو د پـښتو ژبـي لـه پـر مختـګ سـره څـه اړه نـشته، خـو ښېرتـه مـوږ پـه دې زړه خوشـحالوؤ، چې څـه يـاره! بيـا خـو هـم پـه پـښتو کـي وړانـدي کيـږي، د دې د ګټـي او تـاوان انـدازه مـوږ نـه ده کـړې، مـوږ دا نــه دي کتلــي چــي "د پلازمينــه، ســتونزه، خرپرتيــا، د هــوا د پېژنـدني څـانګي" رنګـه د پـښتو پـه سـوچه تـورو څـومره پـښتانه پـوهيږي، او يـا بيـا پـه ايالـت، دولـت، تـالار، بودجـه، پـروژه، حـوزه، پېـښنهاد، فـشار، مـسئوليت کـي کـوم تـوري د پـښتو دي؟ «دا ټـول تـوري د فارسـي دي» مـوږ کلـه د دې جـاج نـه دی اخـستی، ولـي چـي پـر ټيلـي ويـژن بانـدي د پـښتو کـوم خودساختـه تـوري «د پـښتو د خپلـو تـورو نـه بلکـي د پـښتو پـه نـوم د وړانـدي کېـدونکي نـورو تـورو خبـره کـوم» پـه وار- وار نـشر کيـږي، هغـه بيـا سـوکه- سـوکه د اورېـدونکو د ورځنـي ژبـي برخـه جـوړيږي، او لـه دې لاري و پـښتو تـه داسـي تـوري ور دننـه کيـږي، چـي نـه يـې ماخـذ پـښتو وي او نـه لهجـه، بلکـي مـوږ چـي و کومـو تـورو تـه زيـاتره د پـښتو وايـو هغـه د فارسـي تـوري وي، مـوږ چـونکې افغانـستان د پـښتنو وطـن ګڼـو نـو څکـه هلتـه پـه کـارونکي ټـول تـوري د پـښتو ګڼـو، دا مـوږ هېـر کـړو، چـي د افغانـستان پـښتو پـه زياتـه توګـه د فارسـي تـر اثر لاندي ده، ځکه هلته هرنوی توری له فارسي څخه اخذ کيږي.

(۲) **د موســيقي خپرونـــي**: هـو دلتــه لــه کـوټي څخــه د پــښتو د موســيقي خپرونــي هــم وړانــدي کيــږي، چــي د موســيقي ذکـر سـي نـو لـه هغـه سـره خـو شـاعري تړلـې ده، مـوږ هـره اوونـۍ پـر ټيلـي ويـژن بانـدي د موسيقي خپرونـه هـم ګـورو، چي هـم يـې خونـد خـراب وي او هـم يـې رنـګ پيکـه وي، پـه دې کـي شـك نـشته چـي د

پــښتو ژبــي او خــصوصاً د پــښتو شــاعري پــه پرمختــګ کــي د موســيقي ډېــر لــوی کــردار دی، لــه هــم دې لاري د پــښتو ژبــي ښــه شــاعري تــر اورېــدونکو پــوري رســيږي او ارزښــت ځکــه لــري چــي لــه هــم دې لاري د پــښتو شــاعرانو او عــام اولــس تــر ميــان تــړون پيــدا کيــږي، خــو پــه دې کــي هــم د موســيقي معيــار اول شــرط دی، او هــم ښــه معيــاري شــاعري . نــن صــبا چــي د ټيلــي ويــژن لــه لاري د پــښتو موســيقۍ کــومي خپرونــي وړانــدي کيــږي، پــه ډېــر بخــښنه وايــم، چــي پــه هغــه کــي نــه خــو د موســيقۍ معيــار شــته او نــه شــاعري معيــاري ده. هــو دا ضــرور کيــږي چــي د موســيقۍ لــه دې غيــر معيــاري خپرونــو ځخــه و موســيقار، ســندرغاړي او شــاعر تــه څــه معاوضــه وررســيږي . زۀ ډېــر داســي شــاعران پېــژنم چــي د موســيقۍ دپــاره پــه يــوه نشــست کــي پــنځلس شــل غزلــي او ســندري وليکــي او بيــا يــې و خپرونــدوی تــه ورکــړي، لــه دې پــس چــپ لــه دې چــي د دې غزلــو چيــك ترلاســه کــړي، لــه دې غزلــو ســره پخپلــه هغــه شــاعر هــم څــه تــړون نــه ســاتي، او نــه يــې د خپــل بيــاض برخــه ګرځــوي، نــو ځکــه زه نــشم ويــلای، چــي د داســي غيــر معيــاري موســيقۍ او غيــر معيــاري شــاعرۍ ځخــه ترتيــب شــوي خپرونــي بــه څــومره د پــښتو شــاعرۍ پــه پــر مختــګ کــي برخــه ولــري، داســي خپرونــي کــه يــوې خواتــه د دې ســيمي د پــښتو موســيقۍ معيــار راغــورزوي، نــو بلــي خواتــه د پــښتو شــاعري کچــه هــم ډېــر کــښته کوي .

(۳) **پــــښتو ډرامـــې** : زمـــوږ د ســـات تېـــري دپـــاره دلتـــه ډرامې هــم وړانــدي کيــږي، چــي زيــاتره برخــه يــې پــر مزاحيــه ډرامــو بانــدي مــشتمله ده، داســي ښــکاري لکــه د نــن پــښتو مزاحيــه ډرامــه

چي لا د پنځلس کاله له مخه وړاندي شوي ډرامې "کور مي تر تا جار" له چوکاټه ځخه نه ده راوتلې، لږ فرق يې ضرور کړی دی، چي د نن په مزاحيه ډرامه کي د ټوقو په نوم بې باکي څه نوره زياته شوې ده، له دې په پرته د سنجيده پښتو ډرامو دلته ډېره کمي محسوسيږي او که څه ډرامې وړاندي شوي هم دي، نو د هغه ليکونکي متنازعه دي، ولي چي داسي هم کيږي، چي دلته ډرامه يو ليکي او وړاندي کيږي د بل په نوم، او بيا چيك سره تقسيميږي، دا هغه تراخهٔ حقيقتونه دي، چي زموږ ورسره مخه ده. له دې کبله بيا په دې ډرامو کي موږ څه معيار ليدلی شو، او دا هيله څنګه کولای شو، چي د معاوضې د ترلاسه کولو دپاره ليکل شوي دا ډرامې به د پښتو ژبې، کلتور او ادب په وده کي څه برخه ولري؟ و بلي خواته هم په دغه رنګه پښتو ډرامو کي او يا د پښتنو په اړه وړاندي کېدونکو اردو ډرامو کي د پښتون امېج همېشه د اسمګلر، ترهګر، ډاکو او يا هروخت د بدي داره په توګه و دنيا ته ورښوول کيږي، نه پوهېږم چي آيا د پښتون دا امېج وړاندي کوونکي ليکوال د چا کوم مقصدونه سرته رسوي؟ که څه هم د ډرامې اولنی مقصد سات تېری دی، خو له دې لاري نور مقصدونه هم ترسره کيږي، ځکه چي په دې ډرامو کي وړاندي کېدونکی هر منظر او ادا شوې هره مکالمه او له دې سره- سره هر کردار د کتونکو پر ذهن باندي اثر اچوي او بيا هم دغه د هغوی د خيالاتو برخه جوړيږي او هغه بيا د يو قام او کلتور په اړه خپل Perception جوړوي، اوس د دې تجزيه تاسي پخپله کولای شئ، چي زموږ ډرامې د پښتون کوم امېج وړاندي کوي، او د نورو خلګو د دې قام په اړه څه Perception جوړوي؟

(٤) **ادبـــي خپرونـــې**: پـه ادبـي خپرونـو کـي هـره هغـه خپرونـه شـامله ده، چـي هغـه یـا پـر ادب رڼغیـږي، او یـا د ادب پـه اړه خپریـږي، پـه دې کـي لـه ادیـب سـره ناسـته، د چـا پـر تخلیقـاتو مباحثــه، د کتــابونو پــه اړه مــذاکره، مــشاعره او نــوري داســي خپرونـي شـاملي دي، کـه څـه هـم څـه وخـت لـه مخـه چـي پـه ټیلـي ویـژن کـي د پـښتو وخـت ډېـر کـم ؤ، او پـه یـوه اوونـۍ کـي بـه پـه مـشکل یـو سـاعت ور پـه برخـه کېدلو، نـو هغـه وخـت ځنـې معیـاري ادبـي خپرونـي او ښـه معیـاري مـشاعرې وړانـدي کېـدې، خـو اوس کـه پـر ټیلـي ویـژن بانـدي و پـښتو ژبـي تـه هـره ورځ دوه سـاعته ورکـول کیـږي، خـو بیـا هـم پـه اوونـۍ کـي د یـوه او یـو نـیم سـاعت وخـت و ادبـي خپرونـې تـه ورکـول کیـږي، دا ادبـي خپرونـه کـه څـه هـم دا دعـوه لـري، چـي پـه یـوه کـال کـي یـې تـر ډېـرو ادارو د پـښتو دپـاره زیـات کـار کـړی دی، خـو زمـا نـه دی خیـال چـي دا د دې دومـره لـویی دعـوې جوګـه کېـدلای شـي، پـه دې خپرونـه کـي دننـه ځنـي ډېـري بنیــادي نیمګړتیــاوي موجــوده دي، چــي هغــه شــاید د یــوه عــام کتـونکي لـه نظـره څخـه نـه تېرېـږي، خـو پـه حیثیـت د یـوه لیکـوال او لـه پـښتو ژبـي سـره د اړه لرونکـي وګـړي پـه حیـث شـاید مـا تـه زیـات معلومیږي.

اوسنۍ روانـي ادبـي خپرونـي کـه څـه هـم لـه عـامو کتونکـو څخـه ښــه داد ترلاســه کــوي، خــو پــه دې کــي هــم شــك نــشته، چــي دا خپرونــي د ډېـري زیــاتي بهتــري او ښــه والــي غوښــتنه کــوي، کــه د مــشاعرو خبـره شـي، نـو پـه ټیلـي ویـژن کـي لـه پـښتو ادب سـره د اړه لرونکــي پېــشه ور خلګــو د کمــي لــه کبلــه اوس چیــري ښــه معیــاري مــشاعره نــه ده شــوې، هغــه د ســعید ګوهر صــاحب خبــره ده، چــي

اوس شاعران یوازې په محرم یا بیا د پاکستان په اړه په ځینو ورځو کي ټيلي ويژن ته رابلل کيږي .

بلې خواته په "بولان چینل" بانده هره اوونۍ یوه ادبي خپرونه وړاندي کيږي، چي هرځل ورته یو ادبي شخصیت د مېلمه په حیث رابلل کيږي چي مقصد یې دا وي، چي د هغه ادبي شخصیت خدمات او خیالات تر کتونکو پوري ورسوي، خو ما چي د دې سلسلې څومره خپروني کتلي دي، نیمګړي او تشنه مي محسوسه کړې دي، اول خو د دې خپروني زیاتره وخت کارټون، بې مقصده رپورټونه، خبرونه، سندري اوزیاتره غېرمتعلق ټېلیفونونه واخلي، دانورپاته وخت کي زیاتره وخت دکوربهٔ و خپلو خبرو ته وقف وي، ځکه مېلمه زیاتره وخت پټه خوله ورته ناست خپله ننداره کوي . زما خیال دی، چي په دې خپرونه کي که یوې خواته مرستیال کوربهٔ بېخي اضافي او غیر ضروري دی، نو بلي خواته د کوربهٔ انداز هم د بنیادي بدلون متقاضي دی، ولي چي زما خیال دا دی، چي په داسي خپرونه کي د کوربهٔ کار دا دی چي هغه د مېلمه او د کتونکو د دلچسپي سوالونه راپورته کړي، او داسي انداز خپل کړي چي د یوه شخصیت ټول علم، پوهه او تجربه د کتونکو مخ ته کښېږدي، خو د دې په پرته په دې خپرونه کي اکثره پوښتني د کوربهٔ د خپلي دلچسپي وي، چي هغه بیا د مېلمه او کتونکو دپاره زړه راکښونې نه ثابتیږي.

په دې خپرونه کي د نوؤ خپاره شوو کتابونو او خطي نسخو سلسله په زړه پوري ده، چي د ښه کتابونو ښه زېرمه ځني

جوړیږي، خو نیمګړتیا یې دا ده، چې دا زېرمه د ادارې د لائبریري په ځای د ذاتي لائبریري برخه جوړیږي، چې د صبا د محقق له رسائي ځخه دا رنګه بیا ووځي، که څه هم دا خپرونه ادبي ده خو د دې خپرونې په میان کي چي کوم رپورټونه وړاندي کیږي، د هغه له ادب سره لیري- لیري هیڅ تړون نه وي، زه نه پوهېږم چي له دې ادبي پروګرام سره د لوبو په اړه او یا د چا د بېګم صاحبه د فنکشن د رپورټ څه تعلق جوړیږي؟

(۵) **نوري خپروني** : دلته ځیني داسي خپروني هم وړاندي کیږي، چي هغه په ډېرو بنیادي کشالو باندي خلکو ته خبرتیا ورکوي، په دې کي شك نشته، چي "قانون څه وايي" او "ډاکټر آن لاین" د کار معلومات تر خلکو رسوي او خلك د خپل ورځني ژوند دپاره له دې خپرونو ځخه خبرتیا اخلي، د دې پر څنګ په نورو زیاتره خپرونو کي څه داسي مواد یا پیغام نشته چي هغه دې د پښتو ژبې، کلتور یا ادب په ګټه تمام شي، بلکې په داسي زیاتره خپرونو او د رېډیو په خپرونو کي څه زیات توپیر نشته، دلته یوائې تصویر او ناصحانه انداز اضافي دی، نور ټول مواد، طریقه کار او انداز یې د رېډیو د خپرونو دی، په دې رنګي خپرونو کي کله- کله داسي غلطیاني هم کیږي، چي هغه د پښتو په تاوان تمامیږي، ولي چي د دې خپرونو ځنې کوربانه پر اسکرین باندي د پښتو ژبې له زرګونو کلونو راسي مستعمل توري، محاورې او متلونه غلط ثابتوي، او د خپل کم علم توضیح ورکوي، خو دا کله چا په نظر کي نه دي نیولي، له دې سره- سره د دې خپرونو معیار د ډېري کښته کچې دی، په

دې کې وړاندې کېدونکې څه رپورټونه بې معنا وي، کله - کله د یو کار رپورټ په نادانستګي کې راشي.

دلته زه دا خبره هم کوم، چې تر اوسه په دې خپرونو کې د یوه ادبي سیمینار، کانفرنس یا ناستې رپورټ نه دی وړاندې شوی، هسې خو په سیرینا هوټل کې په هررنګه پروګرام کې د بولان چینل کمپئېر سره له مائیك او کېمرې موجود وي، دوی تر اوسه د یوې بېګم صاحبه فنکشن او د هغه رپورټنګ نه دی قضا کړی، خو نه پوهېږم چې ولې د پښتو ژبې او ادب په اړه ترتیب شوی پروګرام یا سیمینار ته د بلنې باوجود د دوی پښې نه راځي.

دا ما له کوټې څخه پر ټیلي ویژن باندې وړاندې کېدونکو پښتو خپرونو په اړه خپل نظر په لنډه توګه له تاسو سره شریك کړو، شاید دلته به تاسې ته داسې معلومېږي چې هیڅ هم نشته، خو دا زما خپله مشاهده ده، زما خیال دا دی د پښتو په اړه د معیار د دې کښتې کچې بنیاد لامل دا دی چې په ټیلي ویژن کې دننه په پښتو ژبې ادب او کلتور د پوهه او خبر پېشه ور خلګو ډېره کمې ده، بلکې د نیشت برابر دي، اکثره خپرونې د کمپئیرانو په رحم وکرم چلیږي، ځکه دا لږ ګرانه خبره ده چې په دې خپرونو کې به معیار پیدا شي، په کار خو دا دی چې په ټیلي ویژن کې دې له ادب سره تړلي خلګو ته ترجیح ورکړل شي، چې بیا خو هغه کم از کم ادبي خپرونې له یو معیار سره وړاندې کړي، له دې سره- سره ضرورت د دې خبرې هم دی چې زموږ لیکوال او په پښتو ژبه مین خلک دې د ټیلي ویژن و

واکدارانو ته د خپرونو په اړه خپل نظر ضرور وړاندي کړي، ولي چي ما د اکثره لیکوالو له خولې د پښتو خپرونو په اړه د هغه د نیمګړتیاؤ او غیر معیاري کچي خبري په وار- وار اورېدلي دي، خو شاید د څه مصلحت له کبله دا نظر تر واکدارانو نه رسیږي، ځکه خو هغوی یوه خپرونه د لیکونو په شمېر او د ټیلي فون په ګڼه معیاري او د خلګو د خوښي ګڼي.

هم دغسي ضرورت د دې خبري دی، چي یوه ادبي خپرونه دي ادبي خپرونه و ګرځول شي، د ادبي خپروني له وخته دي دا بې مقصده رپورټونه، فرمایشي ټیلي فونونه او نور داسي خرافات و ایستل شي او زیات نه زیات وخت دي و مېلمه ته ورکړل شي، په کار دا دی، چي د خپروني کوربهٔ د پښتون، پښتو او پښتو ادب په اړه د یو مېلمه معلومات، علم، تجربه او خیالات تر خلګو وررسوي او د څه وخت دپاره دي خپل علم و علمیت او فنکارانه انداز هېر کړي.

په کار دی چي ځیني داسي پروګرامونه ترتیب شي چي هغه په نوي کهول کي له خپل کلتور سره مینه او افتخار پیدا کړي، او د خپلي ژبي په ویلو د شرمېدلو پر ځای په خپله ژبه فخر په هغوی کي پیدا کړي، په داسي خپرونو ي باید د پښتون قام ورځني ژوند او د هغوی حالات رامخته کړي، دلته ضرورت د داسي خپرونو هم دی، چي هغه په دې یوویشتمه پېړۍ کي و پښتون ته په وړپېښو کشالو او چېلنجونو باندي یو نظر خلګو ته وړاندي کړي، او داسي عوامل رابرسېره کړي چي هغه پښتو ژبه او پښتون قام د نړۍ له نورو ژبو او قام سره په یوه قطار کي

ودروي او د پښتون امېج د یو مهم قام په توګه ښېرته راژوندی کړي.

د پښتو د موسیقۍ خپروني دي هم معیاري کړل شي، د دې دپاره دي ښه معیاري شاعري او معیاري سندرغاړو شرط کښېښوول شي، ګني هسي د چیك د ترلاسه کولو دپاره جوړېدونکي دا خپروني د پښتو په ګټه هیڅکله هم نه شي تمامېدلای، له دې سره- سره پر پښتو خپرونو باندي یو ښه ناقدانه نظر وساتل شي، او په دې کي له پېړیو راسي د مستعمل تورو یا محاورو د مسخ کولو او یا د خودساخته تورو شاملولو دي ښه په ټینګه مخ نیوی وشي، دلته دا خبره هم مهمه ده، چي ټیلي ویژن دي د پښتو او پښتنو د سیمینارونو، کانفرنسونو او ناستو رپورټونه هم خپلو کتونکو ته وړاندي کړي، چي هغوی هم په دې هلوځلو خبر شي او په دې کي برخه واخلي.

زما دا خیال دی، چي که دا او دا رنګه نور عملي ګامونه پورته شي نو نه به یوائې د پښتو خپرونو معیار لوړ شي بلکي د پښتو ژبي او ادب په وده کي به د دې برخه نوره هم زیاته شي او اوس که موږ په ټیلي ویژن کي دا اوسنۍ پښتو خپروني غنیمت ګڼو نو بیا به دا سي معیاري خپروني د ټیلي ویژن ضرورت وي، او نتیجه به یې د پښتو ژبي، قام او پښتو ادب وده او پرمختګ وي.

کوټه

۸ جون ۲۰۰۷ء کوټه

یوویشتمه پېړۍ، نړیوال کلی او پښتو ژبه

د ژبو په اړه نړیوال تحقیق موږ ته دا راښيي چې په نړۍ کې دا وخت ۶۸۰۹ ژبې ویل کېږي، په دې کې ۳۳ فیصده ژبې په ایشیا کې ۳۰ فیصده په افریقه کې، ۱۹ فیصده په پېسیفك کې، ۱۵ فیصده په شمالي او جنوبي امریکه کې او ۳ فیصده په یورپ کې ویل کېږي، په دې ۶۸۰۹ ژبو ۴۱۷ ژبې و مرګ ته نږدې دي، ولې چې د دې ژبو په شمېر څو ویونکي ژوندي دي، د دغه څو ویونکو له مرګ سره به دا ۴۱۷ ژبې هم مړې شي، په دې فنا کېدونکو ژبو کې ۵۵ ژبې په ایشیا کې، ۳۷ په افریقه کې، ۱۵۷ په پېسیفك کې، ۱۶۱ په شمالي او جنوبي امریکه کې او ۷ په یورپ کې دي، څه داسې شواهد هم موجود دي، چې په تېره پېړۍ کې څه شپږ سوه ژبې فنا شوې دي او اوس د دغو ژبو یو ویونکی هم موجود نه دی، دا د ژبو په اړه یو ډېر خطرناك صورتحال دی، چې زموږ په وړاندې دی، له دې سره سره دا یو داسې چېلنج هم دی، چې که پر وخت ونه سنجول شو نو نتیجه به یې تر دې هم زیاته خطرناکه وي، ولې چې د هرې

فنا کېدونکي ژبې سره سره د هغه ژبې ادب او قام به هم د تل دپاره فنا شي.

موږ پښتانه هم اوس په دغو حالاتو کې ژوند تېروو، که څه هم ډېر امیدونه داسې موجود دي، چې د پښتو ویونکي زیات دي، نو دا ژبه مړه کېدای نه شي، خو که موږ په ډېرې تېزۍ سره بدلېدونکي حالاتو ته وګورو او دا وسنجوو چې یوائې په تېرو پنځوس یا شپېتو کلونو کې چې نړۍ په څومره تېزۍ سره له بدلون سره مخامخ شوې ده، دومره بدلون په تېرو زرو کلونو کې هم نه دی راغلی. اول که به یو نوی ایجاد او یو نوی بدلون په دېرش یا پنځوس کلونو کې میان ته راتلو اوس تر هغه زیات او غټ بدلون په کلونو کې څه چې په میاشتو او هفتو کې دننه- دننه رامختته کیږي او هم دغسې هر نوی بدلون له ځانه سره خپله ژبه، خپل قدرونه او خپله رویه راوړي، د دې نوي ژبې، نوي قدرونو او نوي رویو سره په نړۍ کې له زرګونو کلونو څخه موجودې ژبې، قدرونه او رویې له میانه څخه هم په هغومره تېزۍ سره وړي.

نن د مادي پر مختګ رفتار دومره تېز شوی دی، چې له دې سره تهذیبونه، ژبې، ادبیات او له دې سره تړلې قدرونه په هغومره رفتار تګ نه شي کولای، ځکه خو موږ نن په خپله ټولنه کې بې چینې، ګډوډي، بدحواسې او د یو داسې هدف و خواته منډې وینو چې تر هغه پورې د رسېدو دپاره به وګړي خپله ژبه، خپل قامي شناخت او خپل ادب اورومرو بایلي، ولې چې زما په خیال د نړیوال کلي د برخه جوړېدو دپاره تر څو پورې خپله ژبه،

خپل کلتور او خپل قامي شناخت له لاسه ور نه کړي، هغه خلک په دې کلي کې د اوسېدو جوګه نه شي ګرځېدای، نن په موږ کې هر یو د دې نړیوال کلي د برخه جوړېدو د پاره لېوال دی، ولې چې مېډیا، اداري او عالمي صورتحال شپه او ورځ په دې پروپېګنډه اخته دي، چې د نړۍ په بېلابېلو کونجونو کې له خپل متنوع کلتوري، ژبني او تهذیبي ورثو سره اوسېدونکي قامونو ته دا ور وښیي چې اوس نړیوال کلی یو مطلق حقیقت دی، که څوك د نړیوال کلي له برخه جوړېدو څخه پاته شو، هغه قام به بیا دوام ونه مومي، هغوی به د پرمختګ له دې عظیم کار څخه بې برخي پاته شي او وروسته پاته کېدونکي به فنا شي.

په داسي صورتحال کي به دا خبره بې شکه رښتیا وي، چې د پښتو ژبې ویونکي زیات دي نو ځکه په نړیوال کلي کي هم دا ژبه مړه کېدای نه شي، خو موږ ته یوائي په دې امید کي هم ژوند تېرول نه دی په کار بلکې د دې امید هم یوه علمي څېړنه په کار ده، چې آیا په دې کي څومره حقیقت دی؟

ویل کیږي چې په نړۍ کي څه شپېته میلیونه پښتانه دي، چې زیاتره برخه یې په افغانستان او پاکستان کي اوسېږي، د نړۍ په نورو هېوادونو کي اوسېدونکي پښتانه هم له دغو دوؤ هېوادونو سره تړون لري، پښتو د افغانستان اوله او د پاکستان دویمه غټه ژبه ده، (له اردو علاوه په پاکستان کي پنجابي اوله غټه ژبه ده) په پاکستان کي د ۲۰۰۱ء کال د سر شمېرني مطابق د پاکستان د ابادۍ ۴۲,۱۵ فیصده خلک پښتو وایي خو دا بېله خبره ده، چې په ۴۲,۱۵ فیصده کي به په

شمېر څومره پښتانه داسي وي چي د پښتو لوست او ليك هم كولای شي، هم دا رنګه كه څه هم په افغانستان كي د پښتو ليكلو او لوستلو شمېره څه زياته ده، خو په مجموعي توګه دا خبره زياته صفا ده، چي كه څه هم د پښتو د ويونكو شمېره زياته ده، خو د لوستلو او ليكلو شمېره يې ډېره كمه او ناكافي ده او حقيقت خو دا دی، چي ژبه يواځي په ويونكي له خپل اصل حقيقت سره ژوندۍ نه شي پاته كېدای، ولي كه موږ په خپل چاپېرچل كي پر پښتو ويونكو باندي غور وكړو، نو به څرګنده شي، چي د ويونكي پښتو ژبه د نورو ژبو له بې ځايه اغېزني څخه پاكه نه ده پاته شوې، ځكه خو موږ اردو او انګريزي ته مونېدونكې پښتو ژبه په خپل ورځني ژوند كي اورو، (او زه هم د دې يوه برخه يم) د دې وجه كه يوې خواته په رسمي توګه د زده كړي له عمل څخه د پښتو ليري ساتل او له هغې سره ميرنی سلوك دی، نو وبلې خواته د نړيوال كلي د يواځنۍ ژبي انګريزي زور هم دی. ولي چي نن په نړۍ كي انګرېزي د طاقت ژبه ده، د ماركېټ، ټيكنالوجي او روزګار ژبه ده ځكه پښتانه هم د دې ژبي د برخه جوړېدو دپاره هلي ځلي كوي، او دا ګڼي چي كه داسي ونه كړي، نو به وروسته پاته شي.

بلې خواته دا خبري هم كيږي چي پښتو ځكه نه شي مړه كېدای چي اوس پښتو هم د انټرنېټ پر پاڼو خوره ده او له دې ټيكنالوجي سره سمه سيالي كوي، يقيناً دا د هغه پښتو مينو د شپه او ورځ د كړاو نتيجه ده، چا چي د نړيوال كلي په دې دروازه كي د پښتو ژبي د وردننه كولو دپاره ګاللی دی،

خو خبره بېرته هغه راځي، چې څومره پښتانه تر انټرنېټ پوري رسېدای او په هغه پوهېدای شي، ژبه خو ژوندۍ هغه وخت پاته کېدای شي، چې ټول قام يې په مختګ کي برخه ولري، زه په دعوه سره وایم چي اوس هم 95 فیصده پښتانه لا د انټرنېټ له نوم سره اشنا نه دي، په انټرنېټ کي د پښتو د پرمخ وړلو خبره خو لا ډېره لیري ده.

موږ په دې هم غره یو چي اوس خو پښتو د مېډیا ژبه ده، له هري نړیوالي رېډیو څخه په پښتو ژبه کي خپروني نشر کېږي، هم دغه رنګه اوس ډېر د ټېلیویژن چېنلونه یا خو یوائي د پښتو ژبي دي او یا بیا د پښتو ژبي د پاره لویه برخه لري، و دې ته موږ کله هم نظر نه دی کړی، چي د هري نړیوالي رېډیو څخه د پښتو خپروني د پښتو ژبي د پاره کم او د هغه هېواد د سیاسي مفاداتو د حاصلولو د پاره زیات په کارېږي، دې ته مو هم نه دي کتلي چي پر ټیلیویژن باندي نشر کېدونکي پښتو خپروني د پښتو ژبي، کلتور او فن و ادب د کوم اړخ ترجماني کوي، خوشحاله پر دې یو چي د رېډیو او ټیلیویژن په دې خپرونو کي کله کله زموږ ږغ او عکس هم راځي.

زه دا هم منم چي اوس په پښتو کي کتابونه او مجلې هم ډېري چاپیږي، یقیناً د دې کتابونو او مجلو له کردار څخه انکار په هیڅ صورت هم ممکن نه دی، هم په دې کتابونو کي پښتو ژبه خوندي کېږي، خو حق دا دی چي موږ څه د پښتو ژبي میوزیم جوړول نه غواړو، چي پکي بې ژوند توري خوندي شي، دلته دا خبره هم راځي چي دا چاپېدونکي کتابونه څومره پښتنو

تــه رسـیږي، او یــا ځــومره پـښتانه دا کتابونـه او مجلـې لوسـتلای شـي، ځکـه بیـا دا کتابونـه یـوائې هغـه خلـګ وایـي، چـې څـوك لـه ادب سـره اړه لـري، یعنـي دلتـه د پـښتو لوسـتل تـر ډېـره حـده پـوري یـوائې تـر پـښتو لیکوالـو پـوري محـدود دی، زمـوږ عـام پـښتانه د کتـاب لوسـتل خـو لا لیـري خبـره ده، پـه دې هـډو خبـر هـم نـه دي، کـه څـوك د پـښتو پـه کتـابونو او یـا مجلـو خبـر وي او یـا یـې لـولي، د هغوی شمېر په ګوتو کېدای شي.

مــوږ پــه افغانــستان او پاکــستان کــې د پــښتو اکادمیــاني هــم لـرو، دا اکادمیـاني وخـت پـه وخـت د پـښتو ژبـې او ادب سـره تړلـې تحقیقونـه پـه کتـابي بڼـه کـې خـوروي او یـوه نیمـه اکـادمۍ کلـه کلـه د پـښتو ژبـې او ادب پـه اړه څـه غونـډه هـم وکـړي. خـو زمـا پـه خیـال یــوائې کتابونــه چــاپول او کلــه یــوه نیمــه غونــډه کــول د پــښتو اکادمیـانو یـوائېنی کـار بایـد نـه وګرځـي، ولـې چـې بیـا هغـه خبـره راځــي چــې کتــاب لــولي څــوك؟ او د غونــډو بیــا څــه ارزښــت پاتــه کیـږي، کـه چیـري عـام پـښتون اولـس لـه دې کتـابونو یـا غونـډو څخه لیري وي؟

هـم داسـي د نـړۍ پـه هـر کـونج کـې چـې چیـري پـښتانه لیکـوال شـته، هلتـه څـه ازادي ادبـي ټـولني هـم وجـود لـري او وخـت پـر وخـت ادبــي غونــډي کــوي، خــو زیــاتره غونــډي د مــشاعرو تــر واه- واه او یـا بیـا د تنقیـد پـه نـوم د یـوه بـل تـر سـتایلو پـوري محـدودي دي، مـا چـې پـه هـر څـومره غونـډو کـې ګـډون کـړی دی او یـا مـې چیـري د نــورو غونــډو رپورټونــه لوســتي دي چیــري پــه کــې مــا د دې نــوي پېـړۍ د هغـه چېلنجونـو پـه اړه څـه خبـره ونـه لیـده د کـوم لـه وجـې

چي پښتو ژبي او قام ته نن د خپل وجود، خپلي پېژندګلوي او د بقا ستونځي ورپېښي دي، و بلې خواته د دې غونډو محدود دايره کار هم پر خپل ځای يو سوال دی.

له تېرو شلو پنځويشتو کلو څخه د پښتو نړيوالي غونډي هم کيږي، په دې نړيوال کانفرنسونه، کنونشنونه او سيمينارونه شامل دي يوې خواته که د دې نړيوالو غونډو تر ميان د دې د ملکيت تنازعه يو حقيقت دی، نو بلي خواته ځني نړيوالي غونډي د خالص ادبي، ځني د سياسي هدفونو تر اغېز لاندي او ځني د يو مخ غير جانبداري دعوه لري، خو زما دا خيال دی، نه خو خالص ادبي غونډي د پښتو ژبي د پرمختګ د پاره ګټوري ثابتېدای شي، نه به څه مخصوص سياسي سوچ لرلي غونډي د دې حل دی او نه زه د پښتو ژبي او ادب په اړه د څه غير جانبداري جوګه کېدلای شم، ولي چي پښتو ژبه نه خو خالص ادب دی نه څه مخصوص سياسي سوچ او نه په دې عمل کي غيرجانبداري څه عقلمندي ده، ولي چي پښتو ژبه د اديبانو او ليکوالو او يا څه مخصوص سياسي ګوند علاوه د عام اولس ژبه هم ده، هيڅ يوه طبقه دا دعوه نه شي لرلای چي پر پښتو ژبه يوائني د هغه حق دی، خو زه دلته دا خبره هم په ډاګه کوم چي تر هغه پوري مورږ پښتو ژبه پر مخ نه شو وړای چي تر څو پوري له ادب سره سره مورږ د پښتو ژبي د حق د پاره يو مخ سياسي تحريک شروع نه کړو، يو داسي سياسي تحريک چي د څه مخصوص سياسي ګوند تر سايې لاندي نه بلکې د هر عام پښتون تر جذبې لاندي وي، که څوک دا وايي چي هغه د پښتو د حق په اړه غيرجانبدار دی نو هغه سړی د پښتو ژبي دعوېدار نه شي کېدای ولي چي چيري د حق خبره راسي نو هغه عمل بيا يو

بـــشپړ سياســـي عمـــل وګرځـــي، ځکـــه خـــو زه د ادب او سياســـت د ټينـــګ تـــړون همکـــار يـــم، د يـــو داســـي تـــړون چـــي د مخـــصوص ګونـــد له اثره خلاص وي.

يقينـــاً دا نړيـــوالي غونـــډي د پـــښتو ژبـــي پـــه خوربـــدوکي برخـــه لـــري، د نـــړۍ لـــه هـــر کـــونج څخـــه ليکـــوال راځـــي، خپلـــي مقـــالې وړانـــدي کـــوي او بيـــا د هغـــه مقـــالو کتابونـــه هـــم چـــاپيږي، خـــو پـــه ډېـــره بخـــښنه دا وايـــم، چـــي زه بيـــا هـــم دا برخـــه ډېـــره نيمګـــړې ګـــڼم، ولـــي چـــي عـــام اولـــس تـــه کلـــه هـــم پـــه داسـي نړيوالـــو غونـــډو کـــي د خپلـــي برخـــي ورکولـــو هڅـــي نـــه دي شـــوي، دې غونـــډو تـــه زيـــاتره ليکـــوال راځـــي او کـــه څـــوك عـــام اولـــس راځـــي نـــو هغـــه يـــو ســـامع وي، مقـــالې واوري او بيـــا ولاړ شـــي، زه خـــو دا وايـــم، چـــي اکثـــره د داســـي مهمـــو غونـــډو پـــه اړه معلومـــات دومـــره کـــم وي چـــي عـــام اولـس پـه دې نيت ګډون پـه کـي کـوي، چـي د څـه ټنـګ ټکـور مېلـه بـه وي او داسـي ځکـه کيـږي، چـي مـوږ ليکوالـو د پـښتو پـه حقلـه خبـره کـول يـوازې خپـل حـق ګرځـولی دی او دا مـو فـرض کـړی دی، چـي د پـښتو پـه اړه بـه يـو عـام ناخوانـده پـښتون څـه نظـر ولـري، هغـه پـه څـه پـوهيږي، ځکـه خـو خلکـو تـه خپلـي مقـالې اورووو او خپـل علميـت پـرې ثـابتوو او پـه دې خـوش فهمـي کـي اوســو چـي مـوږ د پـښتو ژبـي د پرمختـګ دپـاره خپـل کـردار ولوبولـو، عـام اولـس کـه پـه دې غونـډو کـي ګـډون لـري نـو د يـو بـت بـه شـان چـي نـه يـې څـه ږغ وي او نـه يـې څـه حرکـت، کټ مټ داسي لکـه مـوږ چـي د ربـډيو څـه خپرونـه اورو يـا د ټيليـويژن څـه خپرونـه ګـورو خـو پـه هغـه کـي خپلـه برخـه نـه شـو ورکـولای، ولـي چـي د ربـډيو د څپـو او د ټيليـويژن پـر سـکرين شـاته څـه

مخصوص هنرمندان او خصوصي خلک کار کوي او موږ تر هغو پوري نه شو رسېدلای.

تاسي به هم دا وایاست چي دا د پرون هلك بیا کومه سُرنا شروع کړې ده، چي د پښتو ژبي د پرمختګ دپاره له کېدونکو هلوځلو څخه مطمئین نه دی، نه خو پر انټرنېټ باندي د پښتو ژبي راتلو ته ګوري، نه یې د مېډیا له لاري و پرمختګ ته نظر دی، نه د بې شمېره چاپېدونکو کتابونو او مجلو کردار ستایي، نه د پښتو ژبي د ازادو ټولنو وکارکردګي ته پر مختګ وایي، نه د پښتو اکادمیانو له نه هېرېدونکي رول څخه مطمئین دی او نه د عالمي غونډو له طریقه کار سره اتفاق لري، یو خواست زه دلته له تاسي څخه کوم، زما مقصد قطعاً دا نه دی، چي زه دا ټولي هلي ځلي یو مخ رد کوم، دا ټولي هلي ځلي پر خپل ځای مهم رول لري، خو دا بېله خبره ده، چي زه دا هرڅه ناکافي ګڼم، ولي چي زما مسئله دا ده چي د یوویشتمي پېړۍ له حقیقتونو سره اشنا یم، چي ډېر جابره، بې رحمه او هرڅه له میانه وړونکي دی، ځکه خو د داسي هلو ځلو په هیله یم، چي هغه پر وخت باندي د یوویشتمي پېړۍ و دې سېلاب ته بندونه وتړي که تیري شلمي پېړۍ شپږ شوه ژبي، کلتورونه او قامونه له میانه وړي دي، نو د یوویشتمي پېړۍ رفتار خو دومره زیات دی، چي دا شپږ زره ژبي، کلتورونه او قامونه له میانه وړلای شي او خدای مه کړه، چي په کي پښتو ژبه، کلتور او قام شامل وي، ځکه خو زه د پښتو ژبي د خدمت په اړه په روانو هلوځلو او د هغه په طریقهٔ کار کي د بدلون خواهش لرم، او دا غواړم چي:

➢ تر ټولو له مخه خو باید موږ دا مغالطه لیري کړو چي د پښتو ژبي د خدمت او پرمختګ ذمه واري یوائي موږ لیکوالو پر سر اخستې ده، زما په خیال هر پښتون د پښتو ژبي په پرمختګ کي مهم رول لري، هر هغه څوك چي په دې یوویشتمه پېړۍ کي پښتو وایي او په پښتو باندي فخر کوي، هغه د پښتو ژبي تر ټولو لوی خدمتګار دی، هم د داسي پښتنو و هلوځلو ته د یو مخصوص قیادت ضرورت دی، یو داسي قیادت چي هغه دا خواره واره پښتانه د پښتو د پاره را یوځای کړي او یو داسي تبلیغي عمل پیل کړي، چي هغه پښتانه را وګرځوي، څوك چي خپله ژبه او کلتور له دې وجي پرېږدي چي دا نړیوال کلیوال به یې خپل نه کړي، زما په خیال خو د دې رویې غندنه په کار ده، چي که موږ پښتو- پښتو کوله نو به وروسته پاته شو او د نړیوال کلي برخه به جوړ نه شو.

➢ د پښتو ژبي له لاري خپل مفادات پوره کولو د پاره لګیا رېډیو او ټیلیویژن چینلونو تر څنګ په کار دی چي شتمن پښتانه خپل رېډیو استېشنونه او ټیلیویژن چېنلونه پیل کړي او د خالص پښتو ژبي او کلتور ترجماني په کي وکړي او د دې تر شا د څه هېواد یا ایجنسۍ سیاسي هدفونه نه وي، یقیناً به پښتانه اورېدونکي او کتونکي و داسي خپرونو ته په ښه نظر ګوري او ګټه به هم ورکوي، له دې عمل څخه ممکنه ده د پښتون له خپلو ټولو مثبتو روایاتو او قدرونو سره په نړۍ وپېژندل شي او و نړۍ ته دا ور وښیل شي، چي پښتانه طالبان یا څوکیداران نه دي، خو ورسره- ورسره هېپیان او برګران هم نه دي، بلکي پښتون یو مهذب او له ډېرو ښېګړو ډك قام دی.

➢ د پښتو په اړه له انټرنېټ څخه د ګټې د اخستلو د پاره ضروري دی چې عام پښتون اولس پښتو لیکل او لوستل زده کړي، د پښتو لیکلو او لوستلو د پاره پښتو د تعلیم ژبه ګرځېدل په کار ده، او د پښتو د تعلیمي ژبې د ګرځولو د پاره د یو بشپړ سیاسي مبارزې ضرورت دی، په کار دی چې زموږ لیکوال طبقه له سیاست څخه الرجي نه شي، بلکې هم دغه طبقه د سیاسي ګوندونو لار ښوونه وکړي، په بېلو- بېلو ګوندونو کې خوارهٔ پښتانه، سیاسي لارښود او کارکنان په دې سځ کړي چې هغوی د خپلو نظریاتي اپروچ د تضاد په پرته پښتو ژبه د تعلیم ژبه د جوړولو پر ایجنډا یو آواز یو قوت شي، هم دا رنګه به پښتو لوستونکي او لیکونکي زیاتیږي او د پښتو د کتابونو او مجلو د پاره به هم د لوستونکو دایره پراخیږي، ځوك چې پښتو لولي او لیکي هغوی به بیا پښتو د دې له اصل جوهر سره وایي هم.

➢ په پاکستان او افغانستان کې د پښتو اکادمیانو کردار لږ پراخول په کار دی، د انفرادي محققینو د کتابونو چاپولو سره سره دې د نن د دور په اړه په هغه موضوعاتو باندې تحقیق پیل کړي، چې پښتو ژبه او ادب اړتیا ورته لري. په کار دی چې دا اکادمیاني نوي تحقیقي موضوعات را مخته کړي، د پښتو ژبې سره دلچسپي لرونکي ځوانانو او پېغلو ته دې فیلوشپ یا وظیفه ورکړي، چې هغوی د یو مخصوصه موضوع په اړه له بېلابېلو کونجانو څخه مواد او معلومات راغونډ کړي، دا ځوانان او پېغلې دې د وتلو محققینو تر څارنې لاندې دا کار پر مخ وړي، دا رنګه پشپړه ګټې تر لاسه کېدای شي، اول

دا چـي د ځوانـانو او پېغلـو لـه تحقيـق او پـښتو ژبـي سـره مينـه زياتېـداى شـي، او بـل هغـوى د تحقيـق پـه اړه زده کـړه کـولاى شـي. او لـه دې سره سـره د يـو ټـيم پـه شـکل کـي بـشپړ مـواد را غونډېـداى شي، چـي څېړنـه او ترتيـب يـې زيـات اسـتناد ولـري. لـه دې پـه پرتـه پـه کـار دى چـي دا اکاډميـاني پـه ننـي چېلنجونـو بانـدي کانفرنـسونه، مـذاکرې او غونـډې کـول پيـل کـړي، نـوي مباحـث را مختـه کـړي نـوي- نـوي ادبـي او ژبنـي موضـوعات وڅېـړي داسـي موضـوعات چـي هغـه و پـښتو ژبـي او ادب تـه لـه هـر قـسم چېلـنج سـره د مـسابقت طاقـت وکـړي او هـم دغـسي دا اکاډميـاني بايـد د عـام اولـس دپـاره د پـښتو ژبـي د لوسـتلو او ليکلـو د تربيـت بندوبست وکړي چي پښتو خواندګي زياته شي.

- زمـا نـه دى خيـال چـي د پـښتو ژبـي او ادب د خـدمت دپـاره جـوړي شـوي ازادي ټـولني تـش پـه مـشاعرو او تنقيـدي ناسـتو بانـدي د واه- واه او د يـو بـل پـه سـتاينو څـه نـوى بـدلون را وسـتلاى شـي، پـه کـار خـو دا دى، چـي دا ټـولني پـه ټولنـه کـي د ژبـي او ادب د پرمختـګ دپـاره لاري هـواري کـړي، ادب د چايخـانو لـه مـشاعرو څخـه دبانـدي را وباسـي او د عـام اولـس د ورځنـي ژونـد برخـه يـې جـوړ کـړي، لکـه پخـوا چـي وو، زمـوږ فولکلـور مـوږ تـه دا رابـښيي چـي شـاعري د څـه خـاص طبقـې ميـراث نـه و، بلکـې هـر چـا بـه پـه دې کـي برخـه اخيـسته، غـاړي، ټپـې، سندري او نـور داسـي لـوك اصـناف بـه يـې ليکـل، ځکـه خـو ورتـه د عـوام ادب ويـل کېـدو، خـو دا د تـاريخ د هغـه دور سـتم ظريفـي ده چـي پـه کـوم کـي د ژونـد د نـورو اړخونـو پـه رنګـه ادب هـم يـو مخـصوص کـار وګرځېـدو، او بيـا دا د عـام اولـس لـه دسـترس څخـه

لیري شو او د یوې مخصوصې طبقې تر لاسه محدود شو. اوس له دې محدوده سوچ څخه د راوتلو ضرورت دی، په عام اولس کې د ژبې او ادب د پرمختګ دپاره هغه هلې ځلې بریالۍ کېدای شي، چې هغه د لیکوالو او اولس تر میان جوړه شوې فاصله ختم کړي او زما په خیال د دې فاصلې په ختمولو کې د ازادو ادبي ټولنو رول زیات ارزښتناك دی، له دې سره سره په ادب کې هم له انساني ژوند سره تړلې موضوعاتو ضرورت دا فاصله نوره کمولای شي او دا هغه وخت کېدای شي چې موږ لیکوال خپل تخلیق په موضوعي او معروضي اعتبار د عام اولس و ورځني ژوند ته ور نزدې کړو.

➢ پاته شوه خبره د نړیوالو غونډو، زما په خیال د دې نړیوالو غونډو په بنیادي طریقهٔ کار کې بدلون په کار دی چې په کې تر ټولو مهمه د موضوع انتخاب دی، تیرې چې هرڅومره غونډې شوې دي، د ټولو موضوعات د تورو د څه بدلون په پرته ټول یو دی، ګڼې د پښتو د کلاسیك ادب په اړه یا د افسانې د ارتقاء په موضوع یا د جدیدې شاعرۍ د جاج یا نورو داسې موضوعاتو په اړه په وار- وار لیکونه شوي او په مجلو کې چاپ شوي دي، چې بیا بیا یې په داسې نړیوالو غونډو کې وړاندې کول د تکرار په پرته نور هیڅ هم نه دي، په کار دی چې د دې نړیوالو غونډو موضوع مخصوص او د نوي دور مطابق وي، په هره غونډه کې په هر موضوع باندې مقاله وړاندې کول مهمه نه ده، که په داسې نړیوالو غونډو کې د نړۍ له هره کونجه څخه لیکوال راځي نو بیا ضرورت د دې خبرې دی، چې د دې دپاره یو غونډه موضوع وټاکل شي، پر هغه باندې څلور، پنځه

مرکزي مقالې وړاندي شي او بیا د هغه موضوع او مقالو په اړه تول ګډون کوونکي یو بحث و مباحثه وکړي نو دا رنګه به نوي خبري هم رامنځ ته کیږي او عام اولس چي په دې غونډو کي ګډون کوي هغوی به هم خپل نقطۀ نظر بیانوي، دا رنګه به د پښتو ژبي او ادب په اړه د عام اولس برخه هم را برسېره شي چي نه یوائې په عام اولس کي له ژبي او ادب سره مینه زیاتولای شي، بلکې عامو پښتنو ته دا احساس هم ورکولای شي، چي هغوی د خپلي ژبي او ادب په پرمختګ کي یو مهم رول لوبولای شي، د دې بله ګټه به دا وي چي پښتو ژبه او ادب به د عامو پښتنو د ورځني ژوند د خبرو برخه وګرځي او هر څوك به د ژبي او ادب په هلوځلو خبروي، له دې سره سره دا نړیوالي غونډې باید چي په ځان د څه مخصوص لیبل لګولو څخه ځان و ژغوري بلکې د ټول پښتون اولس ترجمان دي ځان وګڼي او په ادبي او ژبني اړه د یو بشپړ سیاسي عمل څرګندونه هم وکړي، یو داسي سیاسي عمل چي یوائنی هدف یې د پښتو ژبي حق تر لاسه کول وي.

که موږ په نړیوال کلي کي له خپلي شیریني پښتو ژبي سره پاته کېده غواړو نو بیا به خپل لیك او خپل عمل کي ډېر بنستیز بدلون کوو، په خپلي رویې به غور کوو، پر خپل ژبني او ادبي کردار به دویم نظر اچوو، د ژبي او ادب قصې به له محدوده کونجونو څخه را باسو د عام اولس په شریکه به یې پر مخ وړو، خپل ادبي موضوعات به پراخوو، او د خپلي ژبي د بقا دپاره به نوي ګامونه پورته کوو، که چیري موږ په موجوده رفتار او طریقۀ کار د ژبي او ادب و خدمت ته

جوړېدلي وو ، نو بـه د ګلوبلايزېشن ښـامار زمـوږ ژبـه او قـام پـه يـوه سـا داسـي تېـر کـړي، چـي هـيڅ نـوم او نـښان بـه مـو پاتـه نـه شـي، کـه چيـري داسـي وو نـو صـبا بـه پـه نړيـوال کلـي کـي يـو بـل ځـوك پـه يـوه نړيوالـه غونـډه کـي ناسـت دا خبـره بـه کـوي چـي پـه يوويـشتمه پېـړۍ کـي شـپږ زره ژبـي لـه ميانـه ولاړې چـي ورسـره شـــپږ زره قامونـــه او کلتورونـــه هـــم اوس د تـــاريخ برخـــه دي او خـداى دي نـه کـوي چـي پـه هغـه کـي پـښتو ژبـه، قـام او کلتـور شامل وي.

کوټه

۳۰جولايي۲۰۰۶ء

ادب، ترقي او سماجي بدلون

ادب، ترقي او سماجي بدلون په ښکاره خو بېل- بېل تناظر او معاني لري لاکن په حقيقت کي د دې درې واړو تر ميان يو ټينګ تړون موجود دی. ولي چي د دې دواړو تړون له انساني ژوند سره دی. ادب ته موږ د ژوندآئينه وايو چي په کي د انساني ژوند ، د سماج، ثقافتي، معاشي، سياسي او تاريخي اړخونو او بهيرونو عکاسي کيږي، هم دغه رنګه ترقي يا پرمختګ و مخ ته د تګ عمل دی او تعريف يې داسي کيږي، چي کله انسان له لږ خراب حالت څخه د ښه حالت و خواته ځي نو هغه ترقي کوي، و بلي خواته سماجي بدلون هغه وخت راځي، چي کله د سماج په څه حالت کي څه بدلون راشي، موږ داسي هم ويلای شو ، چي کله انسان له يو حالت څخه و بل حالت ته ځي نو د دې په نتيجه کي چي کوم بدلون راځي هغه بيا په مجموعي توګه ټولنيز يا سماجي بدلون وګرځي.

که چيري موږ په تهيوري کي د ادب، ترقي او سماجي بدلون دا تعريفونه و منو نو په دا نتيجه رسېږو ، چي په دې درې واړو عوامل کي يو شی مرکزي حيثيت لري او هغه دی انسان او انساني ژوند ، دا درې واړه هغه عوامل دي، چي پر انساني ژوند او سماجي حالاتو باندي خپل اغېز خوروي، ځکه د درې واړو تر ميان يو ټينګ تړون موجود دی، لاکن دلته سوال دا پيدا

کېږي چې آیا - په عمل پریکټس کي هم ادب په ټولنه کي د خپل کردار په سوب ترقي او سماجي بدلون را وړلای شي؟

د دې سوال او ځواب له مخه غواړم چې اول پر ادبي تاریخ، د ترقي پر رجحاناتو او سماجي بدلون پر مختلفو اړخونو یو مختصر نظر واچوم، چي له موضوع سره انصاف و شي.

د ادب او انساني ژوند تعلق له هغه وخته پیل شوی دی، چې کله انسان خبري کول پیل کړې او د خپل جمالیاتي حس په سوب یې نه یوائې فطري منظرونه لیدل او محسوسول پیل کړو بلکې د هغه دا جمالیاتي حس انسان ته غور و فکر او د فطري ماحول د اغېزني ادراك هم ورکړو، چاچي په انسان کي دننه د حساسیت ماده غوره کړه، له فطرت سره د خپل ښایسته تړون بیان چي کله انسان شروع کړو، نو هغه بیا په یوه نه یوه قالب کي غوره شو، چیري دې بیان د شاعري بڼه واخیسته او چیري بیا د نثر په شکل کي خور شو، که څه هم هغه وخت د لیك طرزونه نه وو پیدا شوي، ځکه دا ادب په سماج کي د اذانګو په شان موجود و، کله چي د لیك لوست شکلونه پیدا شو، نو خلګو هم خپل احساسات، جذبات او خیالات په لیك کي راوستو.

تاریخ موږ ته دا راښیي چي د لیك لوست د طریقو د نشت باوجود د ادب یوه ډېره لویه برخه سینه په سینه خوندي کېدله او په هغه کي زیاتوب هم راتلو، و دې ته شفاهي، لوك، فولکلور یا عوامي او د خلګو ادب ویل کیږي، له دې څخه دا څرګندیږي چي په ماضي کي ډېري داسي ټولني هم تېري شوي

دي، چيري چي هر سړی په يوه نه يوه سطح باندي شاعر، اديب پاته شوی دی، ولي چي د هغه وخت ادب له انساني ژوند سره ډېر نږدې او کلك تړون درلودو او عامو انسانانو د ادب او ادبي اظهار له لاري د ژوند ادراك او له فطرت سره د خپل تعلق اظهار کاوه، د ادب دا بڼي تر څو پېړيو پوري دوام درلودو، په دې صورتحال کي بدلون هغه وخت راغلو چي کله د ساينسي ايجادونو پيل وشو او هر شی پر ساينسي بنيادونو باندي کتل شروع شو، هغه وخت انسان خپل ځان له فطرت څه جلا کښېښوو او د هر عمل وجوهات او منطق د سنجولو د پاره يې ساينسي اصول خپلول شروع کړو، دا بدلون هغه وخت نور هم تېز شو چي کله يورپي خلکو د خپل نسل د اعلیٰ او برتر ثابتولو د پاره د ساينس او منطق پر بنسټ دليلونه را منځ ته کړو، او بيا يې د نوري دنيا انسانانو ته د تهذيب ښودلو په نوم پر وسايلو باندي قبضه وکړه او پنځه سوه کاله يې د دنيا له هر کونج څخه مال و دولت لوټلو په ذريعه ځان ترقي يافته کړو، له هم دې ځايه د ادب او انساني ژوند په تعلق کي نور ليريوالی پيدا شو.

ولي چي د يورپ آقا وو چي و خپلو غلامو هېوادونو ته څنګه ترقي ورکوله او د هغه په نتيجه کي چي څنګه ټولنيز بدلون راتلو هغه د انساني ژوند د کړکېچنو کشالو سنجولو ادبي رجحانات وشاته غورځار کړو، د دې عمل يو واضح اثر دا وشو چي ادب د يو مخصوصه طبقې ميراث وګرځېدو، اول چي به هر سړی په يوه نه يوه توګه د خپلو جذباتو د ادبي اظهار قدرت درلودو هغه دوام نه وموندو، ولي چي انساني ژوند په ډېره تېزي سره له مختلفه بهيرونو څخه تېرېدو، عام سړی د دې

بهیرونـو پـه جـستجو کـي دومـره اختـه شـو چـي د غـور وفکـر او تخلیـق لـه صـلاحیتونو څخـه ورو- ورو لیـري کېـدو ځکـه خـو پـه ټولنـه کـي دا خبـره عـام شـوه چـي ادب لیکـل، لوسـتل او اورېـدل یـو تفریحـي عمـل دی، او لـه دې تفـریح څخـه هغـه خلـک خونـد اخیـستلای شـي چـي لـه چـا سـره فـالتو وخـت یـا فراغـت وي، کلـه چـي د شلمي صدۍ پـه اول نمـایي کـي نـو آبادیـات/ غـلام هېوادونـه پـه ظـاهره آزاد شـو نـو هغـه وخـت د ترقـي یـو نـوی تعریـف مـخ تـه راغلـو او د خلکـو لـه لویـو عمـارتونو، بنګلـو، سـړکونو، جهـازونو، ګاډیـانو، کارخـانو او ټیکنـالوجي سـره خپلـه ترقـي وتړلـه او د دې د تـر لاسـه کولـو دپـاره تـر اول هـم زیـات اختـه شـو دې ترقیـاتي تـصوراتو یـوې خواتـه پـه انـساني ژونـد کـي داسـي کړکیچنـي پیـدا کـړه، چـي پـه ډېـرو ځـایونو کـي پـه خپلـه انـسان د دې و مختـه بـې وسـه شـو، نـو و بلـي خواتـه د ترقـي یـا پرمختـګ ودي مغربـي معیـار تـه د رسېدلو پـه نیـت انـسان لـه خپلـو وسـایلو، ثقـافتي ورثـو او ځـایي حقیقتونـو څخـه لا هـم لیـري شـو، د دې پـه سـوب ټولنـه لـه یـو داسـي بـدلون سـره مخـامخ شـوه چـي پـه کـي انـساني تعلقـات، رویـې او جـذبې سـره سـره ټـول سـماجي نظـام سـره ګډوډ شـو، پـه داسـي حـال کـي د ادب کـردار هـم محـدود شـو، ادبـي کتابونـه د ډراینـګ روم پـه طـاقونو کـي پراتـه خـو وو، لاکـن د هغـه لـه ژونـد سـره د تـړون پیـدا کولـو پـه اړه لـه ناکـامي سـره مخـه شـوه، چونکـه د ادب لیکـونکي هـم د دې ټـولني وګـړي دي، ځکـه هغـوی د مـادي ترقـي لـه تـصوراتو او د هغـه لـه اغېـز څخـه خپـل ځـان او تخلیقـات خونـدي نـه وسـاتل لـه هـم دې کبلـه ادب د انـساني ژونـد د روحـاني، ثقـافتي او سـماجي ورثـو د امـین پـر ځـای د مـادي ترقـي مبلغ جوړ شو.

ادب لــه تېــرو څــو پېړيــو راهيــسي کلــه د يــو ځـا مخـصوص مــسلك آلــه کــار پاتــه شــوی دی او کلــه د دوو طـاقتونو تــر مــابين و يــوه بـل تـه د مـاتي ورکولـو دپـاره پـه کـار راوسـتل شـوی دی، پـه دې تېـر زيـاتره وخـت کـي پـه فنـي لحـاظ ادب ډېـر پرمختـګ کـړی دی ډېـر نـوي صـنفونه متعـارف شـوي دي، د ادب پـه قالـب کـي نـوې- نـوې تجربې شـوې دي، خـو پـه فکـري توګـه لـه انساني ژونـد سـره د تـړون پـه اړه ادب لـه زوال سـره مخـامخ شـوی دی، ولـي چـي پـه دې ټولـه عرصـه کـي ادب د انـساني ژونـد لـه عـامو نشـستونو، ناسـتي پاستي څخه ليري شوی دی.

د ادب د زوال خبـره زه ځکــه کـوم چـي زه لــه تېـرو شـپږو، اوو کـالو راهيـسي لـه يـوې اداري سره وابسته يم چيري چي زما زيـاتره وخـت لـه ځوانـانو او پېغلونجونـو سـره د ترقيـاتي علـم و عمـل پـه اړه پـه بحـث او مکالمـه کـي تېريـږي، پـه دې عمـل کـي چـي زيـاتره برخــه يــې تربيتــي کورســونه دي، هغــه ځوانــان او نجــوني ګــډون کـوي، چـي پـه خپلـه سينه کـي د سـماج د دې بـدي ورځـي پـه اړه درد لـري او د خلګـو پـه ګـډون سـره د يـوې ښـې ترقـۍ پـه عمـل کـي د خپـل کـردار د لوبولـو خـواهش لـري، دا ځوانـان او نجـوني د ټـولني د نـورو وګـړو پـه نـسبت څـه زيـات حـساس وي، پـه تېـرو کلونـو کـي لــه دې ځوانــانو او نجونــو ســره مکــالمې، بحـث و مبـاحثې او ګـپ شـپ پـه دوران کـي د ادب پـر کـردار او ارزښـت بانـدي پـه وار وار رډغېــدلی يــم، خــو د افــسوس خبــره ده چــي پــه دوی کــي زيــاتره ځوانـــان پرتـــه لـــه څـــو عـــشقيه او رومـــاني شـــعرونو، د ادب پـــه مجمـوعي کـردار هـډو خبـر نـه دي، بلکـې مـا اکثـره دا محـسوسه کـړي دي، چـي د شـاعرانو او اديبـانو پـه اړه د دوی خيـالات څـه ښـه

نـه وي. د ځوانـانو لـه ادب سـره د دې عـدمِ دلچـسپي پـه اړه مـا پـه وار- وار چورت وهلی دی، چي داسي ولي دي؟

زمـوږ نـوی کهـول د ادب لــه افاديــت څخــه دومــره بېګانــه او بېـزاره ولـي دی؟ پـه دې اړه زه پـه دا نتيجـه رسـېدلی يم چـي زمـوږ پـه تعليمـي نـصاب کـي ادب کلـه هم لـه ژونـد سـره د تعلـق پـه اساس نــه دی را وړل شــوی، پــه داســي کتــابونو کــي چــي کــوم نظمونــه، غزلونــه، يــا نــور ادبــي صــنفونه شــامل کــړل شــوي دي او د درس و تــدريس پــه دوران کــي پــه هغــوی بانــدي د څــه فايــده مــن بحــث او مباحثې کلـه هـم حوصـله افزايـي نـه ده شـوې، ولـي چـي پـه جماعـت کــي د دې ادبــي فنپــارو بــې معــاني، بــې مقــصده او لــه ژونــد څخــه ليــري تــشريح کلــه هــم پــه لوســتونکو کــي د ادب او ژونــد د تــړون د ســنجولو مــاده نــه شــي پيــدا کــولای، هــم لــه دې کبلــه زمــوږ نــوی کهــول د خپــل تعليمــي ســفر پــه دوران کــي د ادب لــه يــو محــدود معــاني ســره ژونــد کــوي او يــوائي څــه بــې مقــصده عــشقيه شــعرونه په ياد کړي.

او چـونکې هغـوی ادب لـه ژونـد سـره د تعلـق پـه رڼـا کـي نـه شـي ســنجولای ځکــه پــه هغــوی کــي لــه ادب او اديــب څخــه د بېــزاري رجحـان ليـدل کيـږي، لاکـن کـوم وخـت چـي کلـه هـم لـه دې ځوانـانو ســره مــوږ پــه خپلــو کورســونو کــي ادب د انــساني ژونــد ، ســماجي، ثقــافتي، معاشــي، مــذهبي او سياســي حــوالې پــه توګــه مبحــث کــړی دی نـو د هغـوی پـه فکـر ي رجحـان کـي يـو څـه څرګنـد بـدلون راغلـی دی او هغــوی ادب او ادبــي روايــات لــه خپلــو حقيقتونــو ســره کتــل پيــل کــړي دي او د هغــوی دننــه د ادب او اديبــانو د پــاره ګنجــايش

پیدا شوي دي، دا خو یو ډېر کوچنی کوشش دی، چې موږ یې په خپله اداره کې له ځوانانو سره کوو. موږ ویلای شو چې موږ په مجموعي توګه په خپلو ځوانانو او ټولنه کې له ادب څخه د بېزارۍ په سوب د خپلې ټولنې د کړکېچنې په لیري کولو کې ناکامه یو.

ولې چې په کومه ټولنه کې د ادب او عامو خلګو تر میان فاصله پیدا شي، هلته بیا داسې رجحانات ځای نیسي چې انسان له نورو کشالو سره مخامخ کوي، که موږ نن د خپلې ټولني جاج واخلو نو به څرګنده شي، چې زموږ په ټولنه کې مذهبي جنونیت، جرمونه، غلا، ډاکې، استحصال او د کرپشن رجحانات ورځ په ورځ زیاتیږي.

زموږ ټولنه د خپل مذهب له ریښتوني مقاصدو، ثقافتي روایاتو، ژبې او تهذیبي قدرونو څخه د لیر کېدو عمل په ډېره تېزۍ سره زیاتیږي، د یوولسم ستمبر د واقعې پس پر افغانستان باندې بمباري او پر عراق باندې د امریکې قبضې وروسته یو واري بیا دنیا په دوو انتهاوو کې تقسیم شوې ده، یوې خواته د امریکې په مشرۍ کې د فري مارکېټ اکانومي یا ګلوبلائیزېشن د معاشي ګټو د ترلاسه کولو دپاره پر مخ وړل کیږي، او بلې خواته د اسلام د ریښتیني تشخص د مسخ کولو وروسته د ملا عمر او اسامه بن لادن خود ساخته جهاد ته لاري پرانستل کیږي، د دې دواړو انتها پسندو قوتونو تر میان د نام نهاد تضاد له کبله د ټولې نړۍ سماجي نظام ګډ وډ شوی دی، هم د دې دواړو قوتونو له جوره د معاشي برابري، مذهبي

روداري او سماجي تحمل تر ميان توازن له مينځه تللی دی، ځکه خو د مارکېټ اکانومي د ناهمواره معاشي نظام له کبله په نړۍ په کروړونو انسانان هر ورځ د غريبي او لوږي له لاسه په ابتري اخته دي، او و بلې خواته د خود ساخته جهاد په سوب بې شمېره انسانان هره ورځ په خپلو وينو لمبول کيږي، په دوارو صورتونو کي له انساني ژوند سره تړلي روحاني، سماجي او سياسي ضرروتونو ته تاوان رسيږي او ماده پرستي زياتيږي، ځکه خو په داسي حال کي له ادب څخه هم د يو مادي څيز رنګه مادي ګټه اخستل کيږي او له دې څخه ګټه يوائې هغه خلګ اخيستای شي، چي دا afford کولای شي، ځکه خو ادب اوس تر ډېره حده يوائې د ايليټ کلاس ميراث جوړ شوی دی، څوك چي يې يا خو په پنځه ستورو هوټلونو کي د جوړ کړل شوو تقريباتو له لاري د خپل ساتير دپاره په کار راولي او يا يې له شوره ډکي موسيقي سره په نيمو لغړو نجونو باندي د پکچرائز کولو پس خوند پرې اخلي.

په اصل کي د ادب د دې زوال تر شا د ترقي، تهذيب، سماجي بدلون د کاميابي هغه آباديـاتي او سامراجي تعريفونه دي، چي يو رنګ يې ټوله نړيوالـه ټولنه په خپل اثر کي نيولي ده، پر ماده پرستۍ اډانه دا تعريفونه اوس زموږ د رويې برخه ګرځېدلي دي، چي زموږ سوچ، فکر، تصورات او خيالات قابو کوي، ځکه چي کله موږ د دې ترقي يا کاميابي عينکو کي د ادب جايزه اخلو نو بيا دا ټول راته هسي بې فايدې شي، ولي چي د ترقي بدلون او کاميابي دا سامراجي رجحانات کور په کور خواره دي.

کله چې موږ په نړۍ کې امن، برابري، ټولنیز انصاف او رواداري و دې وران حال ته ګورو نو په دا چورت وهلو مجبور شو، چې آیا- په داسې حال کې د ادب څه کردار شته هم او که نه؟ آیا په داسې حالاتو کې د اوسېدو باوجود موږ د ادب تخلیق جاري ساتلای شو؟ داسې سوالونه د هر لیکوال په ذهن کې راپورته کیږي، خو چې کله بیا موږ تاریخ وګورو، د فرانس، روس او ایران انقلابونو ته وګورو، د برصغیر د ازادۍ جنګ ته وګورو او نور داسې واقعات و پلټو نو موږ ته د دې ټولو تر شا د ادب، ادیب او ادبي ادارو هغه بې شمېره له فکره ډك خیالات او عمل را ښکاره شي، چې د دې بدلون موجب ګرځېدلي دي، نو هغه وخت زموږ دننه هم د ادب د کردار په اړه امید او حوصله پیدا شي، د ادب د دې کردار سنجولو د پاره موږ ته د ترقي د سماجي بدلون پر تعریفونو باندې له نوي سره غور کول په کار دي، د دې خپل او زموږ له حالاتو سره سم تعریفونه کول په کار دي، هم هغه وخت موږ د ادب کردار ته ګته ورکولای شو، که موږ د امن، برابري، رواداري او ټولنیز انصاف آفاقي اصولونه له ترقي او ټولنیز بدلون سره وتړو نو به د ادب کردار مترقي شي او بیا به ادب یقیناً موږ ته یو داسې سماجي بدلون راوړي، چې هغه به د عدل پر بنیاد وي.

دا هغه وخت کېدلای شي، چې ادب له هر رنګه ازم څخه جلا شي او د انساني اصولونو په اډانه مواد تخلیق کړي، نن ادب باید چې د ظلم، جبر و تشدد، استحصال، مذهبي جنونیت او نوري داسې مسئلې په داسې انداز خپل موضوع وګرځوي چې تر عامو خلګو ورسېږي، هم دغه رنګه په نوي کهول کې د ښه او

مثبت ادبي ذوق د رابیداره کولو دپاره په تعلیمي نصاب کي د ادب نوي تشریح په کار ده، داسي تشریح چي ادب له ژوند سره وتړي، هم هغه وخت به د نوي کهول دننه ادب و ژوند د سنجولو بهترینه ذریعه ګرځي.

د ادب ترقیاتي کردار هم دغه دی چي هغه د هر عام انسان و رویو، تصوراتو، کردار او خواهشاتو ته نوې بڼه ورکړي او سماجي انصاف ته وده ورکړي، د ادب د دې کردار د جوت کولو دپاره د ځوانانو او نورو خلګو په ادب کي د شریك کولو او د ګټورو مباحثو دپاره د داسي فورم جوړولو ضرورت دی، چیري چي ادیبان او عام خلګ په ذهني او فکري لحاظ سره نزدې کړلای شي، که موږ و ځان ته ادیبان وایو او خپل ځان د خپلو سماجي، ثقافتي او ادبي ورثو امین ګڼو نو موږ ته له بندو کمرو او و یوه بل ته د شاباش ورکولو له عمل څخه راوتل او پر عوامي ډګر باندي کردار لوبول په کار دی او و عامو خلګو ته هم په ادب کي دننه د موجود ترقیاتي تصوراتو سنجولو کي برخه ورکول په کار ده او د دې خبري غندنه په کار ده، چي ادب تخلیق کول او پر ادب باندي خبره یوائي د هغو خلګو کار دی چي دا "خدا داد صلاحیت" ولري په دې خبره موږ هغه وخت ښه پوهېدلای شو، چي کله موږ د ماضي د ادیبانو او ادب په عوامي کردار خبر یو.

زما خیال دی چي د ادب مترقي کردار او په سماجي بدلون کي د دې کردار هغه وخت په صحیح معنا را برسېره کېدلای شي، چي کله موږ په خپلو ذهنونو کي د ترقي او سماجي بدلون

پـر موجـوده سـامراجي تعريفونـو بانـدي لـه سـره سـوچ وکړو او نـوي معنـا ورکـړو هـم هغـه وخـت بـه مـوږ د دې جوګـه يـو چـي د موجـوده ترقيـاتي رجحانـاتو د منفـي اغېزنـي تجزيـه وکـړو، د خپلـو مځکنـي حقيقتونـو او حـالاتو سـره يـې وګـورو او بيـا د دې تـړون لـه آفـاقي انـساني اصـولونو (امـن، برابـري، سـماجي انـصاف) پـه پـسِ منظـر کـي وګـورو يقينـاً هغــه وخــت بــه مــوږ و دې رجحانــاتو تــه خپــل تعريــف ورکولــو کــي کامیابــه شــو او د ادب د مترقــي کــردار پــه سوب به د يو ښه سماجي بدلون د خوب تعبير وموندو.

۲۷ اګست ۲۰۰۳ء

د تهذیبونو تر میان د جنګ حقیقت او د ادب کردار

نن مونږ د تاریخ په یو ډېر عجبه درشل ولاړ یو او له دې ځایه د نوي مستقبل یو داسي منظر وینو، په کوم کي چي په نړیواله سطح باندي د اقتصاد له لاري نوي سیاسي او تهذیبي بدلون ته په نوي انداز لاري پرانستل کیږي.

نن و یوې خواته خصوصاً په اسلامي نړۍ کي د مغرب د هغه ناروا عمل خلاف احتجاج روان دی، چي د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په شان کي له سپکاوي سره تړلی دی او سلسله یې د ډنمارك له یوې ورځپاڼي واخلې بیا د اټلي د یو وزیر له خوا په شرټ باندي د هغه ناروا خاکو تر چاپه رسي، و بلې خواته د القاعده او طالبانو په شکل کي د اسلام په نوم یو بنیاد پرست تحریك په نړۍ کي روان دی، چي سلسله یې د سن ۱۹۸۰ء په لسیزه کي له "مجاهدینو" را شروع کیږي او بیا تر اسامه بن لادن، ملا عمر او په پاکستان کي د مذهبي ګوندنو تر اتجاده پوري رارسېږي او په نتیجه کي یې د افغانستان او عراق واك و اختیار و مغرب ته ورکول درېیمي خواته په فلسطین کي د ازادۍ دپاره و هري قرباني ته لقمه وخت تیار او سرګرم تحریك حماس په عوامي چوڼ کي بری تر لاسه کړو خو د

مغـرب واکـداران یـې پـه ترهګـر مـسماکوي او لـه اقتـداره یـې د لیـري سـاتلو دپـاره هڅـي کـوي، د فلـسطین د ازادۍ د جدوجهـد سلـسله لـه ۱۹٤۹ء څخـه را پیـل کیـږي، بیـا د سـن ۱۹۸۰ء او ۱۹۹۰ء د لـسیزو د اولـي او دویمـي انتفـادې پـس د نـن تـر چـوڼ را رسـېږي، ځلـورمي خواتـه پـه ایـران کـي د جـوهري صـلاحیت تـر لاسـه کولـو هڅـي روانـي دي، تـول مغـرب یـې غندنـه کـوي او لارې یـې نیـسي، دا سلــسله هــم لــه احتجــاج، مزاحمــت او جدوجهــد څخــه ډك تاریخي پسِ منظر لري.

دا پورتـه ذکـر شـوي حـالات او واقعـات نـن زمـوږ د هـري ورځـي د بحـث موضـوع دی، نجـي مجلـسونه، اخبـاري کالمونـه، د رېـډیو او ټېلیـویژن بحثونـه او ځـای پـر ځـای ترتیـب شـوي سـیمینارونه هـم د دې موضـوع شـا او خـوا ګرځـي او هـر څـو د خپـل ایمـان پـه حـدت او د علـم پــه شــدت سـره خپــل نظــر بیــانوي، زه هــم دا حــالاتو او واقعـاتو تـه پـه تنقیـدي نظـر ګـورم او ځـای پـر ځـای غندنـه یـې کـوم، خـو ورسـره- ورسـره غـور و فکـر هـم وربانـدي کـوم او د دې سلـسلې کړیـاني پـه ماضـي، حـال او مـستقبل کـي پـه سیاسـي، سـماجي او ثقـافتي توګـه لـه یـوه بـل سره تـړم، ماتـه پـه دې هـره سلـسله کـي دوه شــیان ډېــر زیــات مــشترك ښــکاري او هغــه دي اســلام او مغــرب، اسـلام او مغـرب پـه دې هـره واقعـه کـي یـوه بـل تـه مخـامخ ولاړ دي، یـا دا ویـل بـه زیـات ښـه وي، چـي یـوه بـل تـه مخـامخ درول شـوي دي، مـوږ تـول هـم بـس پـه دې حـالاتو کـي دغـه دوه کردارونـه وینـو، خـو زمـوږ زیـاتره بحثونـه د دې دواړو کردارونـو و دې مقـام تـه د را رسـېدلو لـه پـسِ منظـر او تـړون څخـه خـالي وي، خـو حقیقـت دا دی چي:

وقت کرتاہے پرورش برسوں حادثه ایك دم نہیں هوتا

هم دغسي زه دا شمېرم چي د ډنمارك د ورځپاڼي د مدير په ذهن کي يو دم د حضورصلى الله عليه وسلم په شان کي د سپکاوي عمل راغلو او هغه و دې ته عملي بڼه ورکړه او نه زه د طالبانو تحريك، د القاعده وجود او د مذهبي ګوندونو و يو کېده ته د اسلام د رښتيني اصولونو او قدرونو د ترجمان په حيث ګورم، نه خو زه د حماس جدوجهد ترهګري بولم او نه پاکستان يا ايران د اسلام قلعه ګڼم، دا ټول واقعات يو دم نه دي را منځ ته شوي، بلکې د دې تر شا له ډېرو کلونو را هيسي يوه لويه سياسي لوبه روانه ده، چي موږ يې دا وخت و حقيقت ته يا خو نه رسېږو او يا بيا موږ ته حالات داسي وړاندي کول کيږي چي موږ له اصل حقيقت څخه ليري ساتي، زه غواړم چي د دې د پسِ منظر په اړه خپله تجزيه له تاسي سره شريکه کړم.

څه له پاسه پنځه سوه کاله وړاندي يورپ د نشاة الثانيه پس د دې دنيا هر کونج ته د تهذيب ورکولو په نوم ورسېدو او هر ځاى يې د لوټ مار او استحصال نظام ته وده ورکړه، د دويم نړيوال جنګ وروسته د ترقي په نوم يوه نوې لوبه شروع شوه، چي امريکې يې مشري کوله او د مغرب زياتره سرمايه دار هېوادونه يې مقتديان وو او بلي خواته د روس په مشري کي د يورپ او نوري نړۍ ځيني هېوادونو ورسره سيالي کوه، دا دور هم له استحصال څخه ډك وو، دا دور موږ د سوړ جنګ په نامه يادوو، ولي چي دا جنګ د امريکه او مغربي يورپ د سرمايه دارانه نظام او د روس او مشرقي يورپ او ملګرو دا اشتراکي نظام تر ميان وو، خو د دې جنګ دپاره د دريمي نړۍ د

هېوادونو مځکه او خلک په کار را وستل شوو، او هغه وخت موږ هم پر خپله مځکه مجاهدين وليدو، چي په افغانستان کي د شورويانو خلاف جنګېدو او د دې مجاهدينو يو وفد وو چي کله يې د امريکې له صدر رېګن سره ليدل کتل کولو نو صدر رېګن ورته د "آزادۍ جنګيالي" ويلي وو، بيا موږ وليدو چي د برلن دېوال له نړېدو او له افغانستان څخه د روسي فوځيانو له وتلو سره سم د سرمايه دارانه نظام او اشتراکي نظام دا سوړ جنګ پای ته ورسېدو او دنيا د امريکې په مشرۍ کي د مغرب تر کنټرول لاندي راغله او د کميونزم په شکل کي موجود دښمن له منځه ولاړ، هم دا هغه وخت دی چي په مغرب کي د يوه نوي دښمن د جوړېدلو تياریاني شروع شوې، ولي چي د مغرب په نوري دنيا باندي د کنټرول ته د جواز ورکولو او د مغرب نام نهاده جمهوريت او آزادۍ اصولونو پر مخ وړلو د پاره د يو دښمن وجود ډېر ضروري ؤ، ځکه خو مغربي سکالرانو او دانشورانو د خپل علم په زور د يوه نوي دښمن د جوړولو او پيدا کولو هڅي پيل کړې.

کله چي کميونزم د زوال په خوا روان وو، نو هم هغه وخت لا د نوي دښمن د جوړولو هلي ځلي پيل شوې وې، چي د پري ټيسټ د پاره يې د سلمان رشدي، "شيطاني آيات" د سن ۱۹۸۸ شا او خوا چاپ کړو او په ټوله اسلامي نړۍ کي د غم او خواشيني اظهار پرې وشو.

زه د سلمان رشدي و دا ناروا عمل ته د يوه نوي دښمن جوړولو د پاره د پري ټيسټ په نظر ګورم، ولي چي په دې اړه

مغـرب و ځـان تـه دا معلومـول غوښـتو چـي د اسـلام او مـسلمانانو پـه شـکل کـي پـه نـوي دښـمن کـي ځـومره مزاحمـت او ردعمـل موجـود دی، هـم پـه دې اړه پـه سـن ۱۹۸۹ء کـي "د تـاريخ خاتمـه" (End of History) تـر عنـوان لانـدي د فـرانس "فوکـو يامـا" يـو ليـك چـاپ شـو چـي د هغـه زور پـه دې خبـره بانـدي وو، چـي اوس يـو رنګـه د کميـونزم لـه خـاتمې سـره د تـاريخ خاتمـه هـم وشـوه، پـه دې مابعـد تـاريخ دور کـي بـه نـه د آرټ ځـه ارزښـت وي او نـه بـه فلـسفه ځـه معنـا لـري، بلکـې يـوائي بـه اقتـصاد اهـم وي، پـه دې دور کـي بـه تهذيبونـه د ناسـتلجيا ښـکار شـي او لـه دې کبلـه بـه تـصادم او تـضاد پيـدا کيـږي او ترهګـري بـه وده مـومي، پـه دې مـضمون کـي و لوسـتونکو تـه دا رای وړانـدي کـړل شـوې وه چـي اوس د عـامو خلګـو هـر ضـرورت بـه د مغـرب لـه لاري تـر سـره رسـول کيـږي، پـه دې مـضمون کـي د مغـرب بالادسـتي ثابتـه کـړل شـوې ده او پـه دې کي د تصادم او ترهګرۍ غوندي توري د توجه وړ دي.

پـه دې سلـسله کـي پـه سـن ۱۹۹۰ء کـي يـو بـل امريکـي دانـشور برنـارډليوس "د مـسلمانانو د غـصې جرړونـه" (The Roots Of Muslim Rage) تـر عنـوان لانـدي يـوه مقالـه وليکلـه، پـه دې مقالـه کـي هغـه اول ځـل د تهـذيبونو جنـګ/ تـصادم (Clash Of Civilizations) جملـه پـه کـار راوسـته او د اسـلام او مغـرب غونـدي تـوري يـې پـه وار- وار د يـوه بـل مخـالف پـه توګـه اسـتعمال کـړو، پـه دې مقالـه کـي برنـارډ ليـوس ويلـي دي، چـي پـه اصـل کـي اسـلام زمـوږ د مغربـي تهـذيبي حقيقـت، يهـودي او عيـسايي ورثـه، سـيکولر حيثيـت او پـه دنيـا کـي هـر ځـای زمـوږ د موجـودګي پـه اړه لـه مـوږ سره سـيالي نـه شي کـولای، ځکـه هـر وخت اسلام د امريکـه

مخالفت کوي، ولي چي امریکه د مغرب قایده ده، دلته هم خبره ببرته د اسلام او مغرب شا او خوا ګرځېدلې ده، د دې ثابتولو کوشش په کي شوی دی، چي د اسلام او مغرب تر مابین یو تهذیبي جنګ ته هوا ورکړل شي.

له دې پس په سن ۱۹۹۳ء کي د سیموئیل هنټنګټن "د تهذیبونو تصادم" (The Clash Of Civilizations) مقاله تر چاپ لاندي راغله او د دې په اړه د دنیا په هر کونج کي بحث شروع کړل شو، هم دا مقاله له څه نورو اضافو سره په سن 1996ء کي په کتابي بڼه کي هم خوره کړل شوه، دې مقالې په دنیا کي و یوه نوي بحث ته وده ورکړه، په دې کي سیموئیل هنټنګټن دا تهیسس وړاندي کړی وو، چي د نن جدیدي دنیا ته د تهذیبونو تر میان د جنګ/ تصادم مسله وړپېښه ده، هغه لیکلي وو، چي اوس به په را روان وخت کي د تهذیبونو تر میان جنګ د دنیا د سیاسي هدفونو تعین کوي، هغه ویلي وو، چي اوس به جنګ د تهذیبونو تر میان وي، او په دې کي به هم تر ټولو لوی جنګ د اسلام او مغرب تر میان وي، ګوا دلته هم د اسلامي او مغربي تهذیبونو تر میان د جنګ خبره په ګوته کړل شوه.

هغه وخت که یوې خواته د تهذیبونو تر میان د جنګ خبري د هر فورم موضوع وې، نو و بلې خواته په مغربي مېډیا باندي د اسلامي بنیاد پرستي او ترهګري خبري هم پیل شوې، و دربیمي خواته هم په هغه دور کي د افغان مجاهدینو باقیات د طالبانو په شکل کي راپورته شو او اسلامي بنیاد پرستي یې په عملي توګه شروع کړه، ځکه مغربي مېډیا د یو وخت "د آزادي

جنګیالو" تـه د دې وخـت بنیـاد پرسـت او ترهګـر خطابونـه ورکـړو، او هـــم یـــې د ترهګـــر لاحقـــه د فلـــسطین د آزادۍ دپـــاره لـــه جنګېدونکو فلسطینانو سره وتړه.

د فرانـسس فوکویامـا، برنـارډ لېـوس او سـېموئیل هټنګـټن د تهـذیبونو تـر میـان د تـصادم و تهیـسس تـه طالبـانو عملـي شـکل ورکـړ او هـم لـه دې سره پـه څنـګ کـي القاعـده ه وزېـږول شـوه او بیـا مـوږ ولیـدو چـې د یوولـسم سـتمبر واقعـه وشـوه، او ذمـه وار یـې بغیـر د څـه تحقیـق اسـلام او اسـلامي بنیـاد پرسـت وګرځـول شـو، خـو پـه حقیقـت کـي مغـرب پـه خپلـه د یوولـسم سـتمبر واقعـه پـلان کـړې وه.

هـم لـه دې واقعـې وروسـته پـر افغانـستان د حملـې پـه وخـت کـي پـه پاکـستان کـي د مـذهبي ګونـدونو اتحـاد جـوړ کـړل شـو، چـي وخـت پـر وخـت پـه پاکـستان کـي دننـه د مغـرب خـلاف مزاحمـت موجـود وي، چـي واقعـي هـم اسـلامي بنیادپرسـتي ثابتـه کـړلای شـي، نـن هـم د اسـلامي بنیـاد پرسـتي پـه رنـګ کـي طالبـان پـه افغانـستان او القاعـده د دنیـا پـه نـورو هېوادونـو کـي د مغـرب خـلاف بریدونـه کـوي، خـودکش حملـې پلانـوي او پـه هـر لحـاظ دا ثـابتوي چـي د تهـذیبونو تـر میـان جنـګ یـو حقیقـت دی، ځکـه خـو د دې جنـګ لمبـې پـه دنیـا کـي راپورتـه کیـږي کلـه کلـه زمـوږ پـه هېـواد کـي تـر شـمالي او جنـوبي وزیرسـتان او بـاجوړه پـوري هـم را ورسـیږي، هـم پـه دې اړه کـي تـازه واقعـه د حـضورρ پـه شـان کـي سـپکاوی دی، دا ټـول عملیـات مغـرب پـه خپلـه تخلیـق کـوي او بیـا یـې و میـدان تـه راوړي یـوائې د دې دپـاره چـي د تهـذیبونو تـر

میـان د خیـالي جنـګ خبـره پـه حقیقـت بدلـه کـړي، او اسـلام او د اسـلام پـه شـکل کـي بنیاد پرسـتي او ترهګـري د مغـرب د ښـمني وګرځوي.

اول کـه بـه مغـرب کمیـونزم د نـام نهـاد جمهوریـت او آزادۍ دښـمن جـوړ کـړی وو، او خپلـي د اسلحې کارخـانې یـې پـه چلـولې اوس هـم هغـه مغـرب اسـلام او ترهګـري د دښـمن پـه توګـه پروپیګنـډه کـوي، او پـر دنیـا بانـدي خپلـي حکمرانـي تـه دوام ورکوي.

زمـا پـه نـزد پـه دې کـي شـك نـه شـته چـي داسـي حـالات او واقعـات مغـرب پـه خپلـه جـوړوي او پـه مـوږ کـي د ننـه نـن هـم د میـر جعفـر رنګـه خلـګ د ځـان ملګـري کـوي، او د تهـذیبونو پـه دې جنـګ کـي ولـن هیـرو او هیـرو ولـن ثـابتیږي، دلتـه د فلسـطین د آزادۍ د پـاره جنګېـدونکي هـم ترهګـر بلـل کیـږي، دلتـه د خپـل اسلامي تـشخص د دفـاع د پـاره کېـدونکي هڅـي صـرف او صـرف د دې د پـاره بنیـاد پرسـتي بلـل کیـږي چـي ډېر نـن میـر جعفـران نـن هـم د اسـلام پـه لبـاده کـي د مغـرب و دهـشت ګـردي تـه وده ورکـوي، مغـرب پـه خپلـه پـر هـر فـورم بانـدي د تهـذیبونو جنـګ یـو حقیقـت ثـابتوي ځکـه کلـه د ازواجِ مطهـرات سـپکاوی کـوي، کلـه د حـضورp پـه شـان کـي نـاروا حرکتونـه کـوي او کلـه د اټلـي د وزیـر اعظم برلـسکوني غونـدي دا بیانونـه ورکـوي، چـي پـه اصـل کـي پـه اسـلام او مـسلمانانو کـي دا صـلاحیت نـه شـته چـي هغـه د مغـرب لـه جدیـدیت سـره سـیالي وکـړي، ځکـه یـې خـلاف دي، دا ټـولي هلـې ځلـي د دې د پـاره کیـږي چـي د مـسلمانانو جـذبات را

وپـاروي او هغـوی د مغـرب خـلاف مزاحمـت وکـړي، چـي بيـا دوی پـه اسـاني سـره دا ووايـي چـي وګـورئ د تهـذيبونو تـر ميـان جنـګ يو حقيقت دی.

زمـا پـه خيـال د تهـذيبونو تـر ميـان جنـګ څـه حقيقـت نـه لـري خـو د حقيقـت رنـګ ورکـول کيـږي څکـه خـو د ايـډورډ سـعيد رنګـه دانـشوران و دې تهيـسس تـه "د جهالـت تـصادم" (The Clash Of Ignorance) وايـي، ولـي چـي د تهـذيبونو تـر ميـان تـصادم کلـه کېـدلای شـي، د تهـذيبونو تـر ميـان د مـصنوعي جنـګ يـو حقيقـت ثـابتولو تـر شـا کـه يـوې خواتـه د مغـرب د اسـلحې کارخـانو چلولـو مقـصد پـټ دی نـو وبلـي خواتـه د آزاد تجـارت او لبـرل اکـانومي دپـاره هـم لاري پرانـستي کيـږي، چـي پـه دې بهانـه مغـرب پـه سياسـي، ثقـافتي او اقتـصادي توګـه پـر ټولـه دنيـا خپـل جـال را وګرځـوي او فايـدې څنـي واخلـي، نـن مغـرب تـر ډېـره حـده پـه دې کي بريالی ښکاري.

اوس دلتـه سـوال دا پيـدا کيـږي چـي د تهـذيبونو تـر ميـان د دې مـصنوعي جنـګ پـه اړه د ادب څـه کـردار جـوړيږي؟ آيـا- پـه دې دور کـي د ادب څـه کـردار شـته هـم او کـه د فوکـو يامـا دا خبـره يـو حقيقـت ده چـي پـه دې مابعـد تـاريخ دور کـي د فـن او فلـسفې بـه څـه ارزښـت نـه وي، ولـي چـي اوس بـه د هرچـا د ضـرورت دپـاره ريـډي ميـډ حـل دسـتياب وي، مغـرب لګيـا دی د هرچـا د ضـرورت د پـوره کولـو دپـاره تخليـق کـوي، پـه داسـي حـال کـي پـه کـار دی چـي مـوږ د ادب د ضـرورت او ارزښـت پـه اړه څـه زيـات حـساس شـو او پـه دې بانـدي غـور وکـړو، ولـي چـي هـم لـه دې لاري پـه عـامو خلګـو کـي يـو تنقيدي پاڅون ممکن دی.

ادب هغـه ارزښـتناکه ذریعـه ده چـي تـر خلګـو پـوري د ډېـرو پېچلـو کـشالو حقیقت رسـولای شـي، ځکـه خـو زه پـه دې دور کـي د ادب کـردار ډېـر زیـات اهـم بـولم. پـه کـار خـو دا دی چـي د نـن ادیـب د تهـذیب و ثقافـت د امـین پـه توګـه د تهـذیبونو تـر میـان د مـصنوعي جنـګ پـه حقیقـت نـه یـوازې ځـان خبـر کـړي بلکـې د خپلـو لیکونـو موضـوع دي یـې وګرځـوي او دخپلـو لیکنـو لـه لارې دي دا حقیقـت و خپلـو لوسـتونکو تـه ورسـوي، ولـي چـي زمـوږ سـاده خلـګ د نـن پـه دور کـي خپـل جـذبات لا هـم لـه استحـصاله څخـه نـه شـي ژغـورلای، ولـي چـي د عـامو خلګـو د استحـصال دپـاره ډېـري اداري او ذرایـع خپـل کردارونـه لوبـوي، نـن هـم د څـه دغـه رنګـه ادارو او ذرائعـو لـه وجـي د خلګـو د مـذهبي جـذباتو استحـصال کیـږي او هغـه مغـرب تـه پـه داسي طریقـه مخـامخ کـوي، چـي تـاوان ځـان تـه او خپلوانـو تـه رسـوي، زمـوږ لیکـوال بایـد چـي د اسـلام پـه اصـل جـوهر بانـدي ځـان خبـر کـړي او د اسـلامي اقـدارو د مـسخ شـوي بڼـو غندنـه وکـړي. زه دا نـه وایـم چـي لیکـوال دي وعـظ شـروع کــړي، لاکــن د حقیقــت څرګندونــه بایــد د ادب اولنــی مقــصد وګرځـي زمـا دا یقـین دی چـي کـوم کـار یـو تحریـك نـه شـي کـولای هغـه کـار کلـه کلـه یـو شـعر، یـوه افـسانه او یـو نـاول وکـړي، پـه ادب کـي پـر انـساني جـذباتو اغېـز نـه کولـو صـلاحیت موجـود دی، نـو بایـد مـوږ لـه دې صـلاحیته کـار واخلـو، د خپـل تخلیقـي کېنـوس لـرې پـراخ کـړو، ادب پـه کونجـانو کـي محـدود نـه وسـاتو بلکـې د هغـه تعلـق لـه نړیـوالي منظرنـامې سـره وګـورو، ولـي چـي مـوږ اوس پـه کـوم دور کـي ژونـد کـوو، پـه دې دور کـي د ذات پـر کاینـات او د کاینـات پـر ذات بانـدي د سـترګو پـه رپ کـي اثـر کـول اوس څـه خیالي خبره نه ده، صرف و دې حقیقت ته رسېدل غواړي.

زما یقین دی که زموږ لیکوال د تهذیبونو تر میان د مصنوعي جنګ حقیقت د خپلو تخلیقاتو له لاري را برسېره کول پیل کړي نو به نړۍ له یو نوي او مثبت بدلونه سره ضرور مخامخ کیږي.

کوټه

۱۹ فروري ۲۰۰۶ء

((په دې مقاله کې له ایډورډ سعید څخه استفاده شوې ده))

یو یشتمه پېړۍ او د نوي ادبي موضوعاتو ضرورت

لکه څرنګه چې د ادب لمنه پراخه ده، هم دغه رنګه د ادبي موضوعاتو دایره هم ډېره وسیع ده، ولې چې که ادب ته د ژوند آئینه ویل کیږي نو لازمه ده چې په دې کې به د انساني ژوند د موضوعاتو څېړنه هم کیږي، هغه که سیاسي وي، ثقافتي وي، معاشي او که سماجي وي، په ادب کې د هر اړخ څېړنه په ځه نه ځه رنګ کې شوې ده، خو دا څېړنې تر کومه حده د موضوع و اصل حقیقت ته نزدې دي، په دې کې بهرحال سوالونه موجود دي، ولې چې ادب په خپل ارتقایي عمل کې د تاریخ په لوړ ژورو باندې څه فرق کړی دی، او په دې لوړو ژورو کې یې د خپل وخت له سیاسي، ثقافتي، معاشي او سماجي چاپېرچل څخه اثر ضرور اخستی دی، او د هغه وخت رجحاناتو ته یې وده ورکړې ده، هر وخت چې یوه نوې نظریه راپورته شوې ده، یا په فلسفه کې یو نوی رنګ را پیدا شوی دی، نو د ادب یوه لویه برخه له هغه څخه اغېزنه شوې ده او هغه نظریاتي او فلسفیانه موضوعات یې په خپل قالب کې څېړلي دي، او تر ډېره حده یې څېړلې دي، کله- کله خو ادب په دې موضوعاتو کې دومره بوخت شوی دی، چې له انساني ژوند سره یې اړیکې ډېرې کمې

پاتـه شـوي دي او پـه داسـي حـال کـي ادب د يـو خـاص ډلـي تـر پـوهي پوري محدود شوی دی.

کـه مـوږ د تېـر پنځـه سـوه کالـه پـر ادب يـو زغلنـد نظـر واچـوو نـو بـه دا خبـره ځرګنـده شـي، چـي ادب څنګـه د عـام انـساني ژونـد لـه موضـوعاتو ليـري شـوی دی او د هغـه وخـت د رجحانـاتو پـه بهيـر کـي بهېـدلی دی، تـاريخ مـوږ تـه راښـيي چـي پـه پنځلـسمه پېړۍ کـي پـه يـورپ کـي لـه جديـديت پيـل هـم وشـو، يـو داسـي جديـديت چـي د انـسان پرسـتي نـاره يـې پورتـه کـړه، ځکـه ارزښـت يـوائي و انـسان او د انـسان و وجـودي او طبعـي ضـرورتونو تـه ورکـړل شـو، چـي پـه نتيجـه کـي يـې يـوې خواتـه د انـسان روحـاني ضـرورتونو او مـذهبي حقيقتونـو خپـل ارزښـت وبـايلو او و بلـي خواتـه يـې يـوائي او يـوائي و انفراديـت تـه وده ورکـړه، پـه هـم دې دور کـي چـي کـوم ادب تخليـق کېـدو د هغـه موضـوع هـم د انـسان د وجـودي حيثيـت شـا او خـوا ګرځېـدو هـم دغـه دور وو، چـي يـورپ د دنيـا د تـسخير پـر خـوا توجـه ورکـړه او د سـيل پـه نـوم يـې د دنيـا پـه هـر کـونج کـي موجـودو وسـايلو بانـدي قبـضه شـروع کـړه چـي زيـات نـه زيـات دولت لاس ته راوړي او د زيات طاقت خاوندان شي.

د پنځلـسمي پېړۍ د يـورپ بيـداري د دنيـا هـر ګـوټ پـه يـوه نـه يـوه شـکل کـي تـر خپـل اغېـز لانـدي راوړو او پـه قـدم- قـدم يـې و نـسل پرسـتي تـه وده ورکـړه، ولـي چـي د يـورپ پـه نظـر هغـوی اعـلیٰ او برتـر نـسل ؤ او نـوري دنيـا د دوی و ذهانـت تـه اړه لرلـه او د دوی د غلامـي دپـاره پيـدا شـوي وو، ځکـه خـو پاتـه واړه دنيـا د

یورپ تر غلامي لاندي وه او د دوی پر سلطنت کله هم لمر نه پرېووت.

په دې دور کي که یوې خواته د دنیا یوه لویه برخه په طبعي توګه د یورپ تر غلامي لاندي وه، نو بلي خواته پر عالمي سطح باندي هم داسي کوشـشونه روان وو، چي د یورپ و دې جارحیت او قبضې ته نظریاتي او علمي جواز ورکړي، کله چي په نولسمه پېړۍ کي صنعتي انقلاب راغلو نو هغه وخت خصوصاً د سماجي علومو دانشورانو په هر اړه د انسان د انفرادي فایدو پر خوا زیاته توجه ورکړه، ولي چي د دې صنعتي انقلاب ګټه هم یواځي په دې کي وه، چي انفرادیت او د انسان انفرادي ضرورتونه دي ارزښت ولري ځکه خو په علمي او عملي دواړو سطحو باندي د هر هغه نظریې او عقیدې له منځه د وړلو کوشـشونه کېدلو چي انسان د اجتماعیت پر خوا پاروي، په دې اړه د هغه وخت درې نظریې د ذکر وړ دي.

- اوله نظریه د انفرادیت پسندي وه، چي زور یې پر فرد باندي وو او د معاشرې اجتماعي رنګ یې نه خوښولو.

- دویمه نظریه د آیډیلزم وه چي هغه د معاشرې پر بنه دومره زیات زور ورکولو چي په هغه کي د فرد ارزښت هډو نه ښکارېدو.

- دریېمه نظریه د نامیت یا Organism وه چي مقصد یې دا وو چي هر سړی دي له خپله کاره سره کار لري پر نورو دي کار نه لري.

د دې درې واړو نظريـو بنـه کـه څـه هـم لـه يـوه بلـه څـه بېلـه وه، خـو د درې واړو مقــصد و انفراديــت تــه وده ورکــول وو، او د انــسان د اجتمـاعي او سـماجي اړخ يـې لـه دې کبلـه لـه منځـه وړو چـې هـم د يــورپ کارخــانې وچليــږې او هــم پــه زياتــه توګــه د هغــوی د مـصنوعاتو اخـستونکي پيـدا شـي، کـه څـه هـم پـه دې دور کـې د اشـتراکيت نظريـه هـم مـنځ تـه راغلـه خـو د دې زور هـم د انـسان پـر مـادي ضـرورتونو بانـدي وو، د ډارون د ارتقـاء نظريــه هـم د دغـه دور پيـداوار ده چـې دغـه وخـت د صـنعتي او ساينـسي ترقـي د پـاره يو بل اهم جواز جوړه شوه.

ولــې چــې دې نظريــې د انــسانانو پــر مــذهب بانــدي عقيــده تــر ډېره حده ولړزولـه او لـه دې سره سره يـې و مغربـي طاقـت تـه پـر بـل د قبـضې کولـو علمـي بنـسټ ورکـړ، چـې د خپـل بقـا د پـاره د بـل پـر مرۍ پښه ږدل څه بد کار نه دی، هم و دې ته "بقاء اصلح " وايي.

پـه شـلمه پېړۍ کـې يـوې خواتـه انـسان پـه مـادي توګـه پـه ډېره تېـزي سـره پرمختـګ کولـو او و بلـې خواتـه و دې مـادي پرمختـګ تـه پـر عـالمي سـطح لاري پرانـستې کېـدې، پـه دې پېـړۍ کـې دنيـا لــه دوو لويــو جنګونــو ســره مخــامخ شــوه، ډېــر شــيان لکــه مــوټر، هــوايي جهــاز، ټــي وي، ريــډيو، ايــټم بــم حــتیٰ کمپيــوټر پــه دې پېـړۍ کـې ايجـاد شـو، انـسان پـر سـپوږمۍ قـدم کنښـښو، پـه سياسـي توګـه د دنيـا پـه درې برخـو و بېشل شـوه اولـه نـړۍ پـر يــورپ او امريکــه مــشتمله وه، پــه دويمــه پېــړۍ کــې اشــتراکي هېوادونـه شـامل وو، چـې دايـره يـې لـه ايـشيا څخـه تـر مـشرقي يــورپ او لاطينــي امريکــه پــوري خــوره وه، پــه دريمــه نــړۍ کــې

زیـاتره هغـه هېوادونـه شـامل وو، چـي د یـورپ لـه قبـضې څخـه آزاد شـوي وو، پـه هـم دې پېـړۍ کـي امریکـه د نـوي معاشـي قـوت پـه حیث راپورتـه شوه او بیـا پـه هـم د دغـه پېـړۍ کـي پـه اخـري لـسیزه کــي د ســوویت یــونین لــه ماتېــدو ســره دا ســوړ جنــګ و پــای تــه ورسـېدو، خـو د طالبـانو پـه شـکل کـي د هـم دې پېـړۍ پـه اخـري کلونـو کـي یـو نـوی بنیـاد پرسـت تحریـك راپورتـه شـو، پـه دې پېـړۍ کـي کـه یـوې خواتـه پـه سیاسـي، معاشـي او ساینـسي سـطح بانـدي دا پورتـه ذکـر شـوي واقعـات او ایجـادات پـه ډېـره تېـزي سـره کېـدو نـو و بلـي خواتـه ډېـري داسـي علمـي او ادبـي نظریـې او موضـوعات هـم را برسـېره کېـدل چـي زیـاتره بـه یـې و دې حـالاتو تـه وده ورکولـه یـا بـه یـې څـه لـږ ډېـر اخـتلاف ورسـره لرلـو، د فرایـډ نفـسیات د انسان هرڅه د هغه پر جنسي ضرورتونو ودرولو او دایې وویـل:

"چـي هـر انـسان د خونـد غوښـتونکی دی او لـه تکلیـف څخـه لیـري تـښتي، فرایـډ دا وویـل: "چـي هـر انـسان نفـس پرسـت دی، د هغـه لـه مـذهب سره هـیڅ اړه نـه شـته، پـه هـم دې دور کـي یـو بـل عـالم دا خبـره راپورتـه کـړه چـي انـسان تـر هغـه پـوري هـیڅ نـه شـي کـولای چــي نــس یــې ډك نــه وي، بــي ایــف ســکنر هــم څــه دا رنګــه نظریــه وړانـدي کـړه چـي انـسان پـه فطـري طـور خـود غـرض دی، هغـه چـي هرڅـه کـوي یـوائـي یـې د ځـان دپـاره کـوي، پـه دې پېـړۍ کـي د وجـود پرسـتي، سـاختیات او پـسِ سـاختیات رنګـه ادبـي نظریـې هـم راپورتـه شـوې، چـي تـر اوسـه پـوري پـه ادبـي موضـوعاتو کـي ځېـړل کیـږي، دا او دا رنګــه تــولي نظریــې یــوائـي د دې دپــاره جـوړي کـړل شـوې دي چـي هغـه د انـسان تعلـق یـوائـي د هغـه لـه وجـودي او انفـرادي ضـرورتونو سـره مهـم وګرځـوي او هـر هغـه

روحـاني قـوت او جبلـي محرکـات تـر پـښو لانـدي کـړي کـوم چـي پـه انـسان کـي اجتمـاعي سـوچ پيـدا کـوي او د هغـه دننـه د ازادۍ او ښـېګړي جذبـه پـاروي ولـي چـي دا خبـره لـه تاريخـه هـم څرګنـده ده چـي هـر کلـه انـسانانو خپـل سـوچ يـو کـړی دی او لـه خپلـو طبعـي ضـرورتونو سـره- سـره يـې د خپلـو روحـاني حقيقتونـو ادراك کـړی دی، نـو هلتـه د هغـه قوتونـو خـلاف ضـرور آواز پورتـه شـوی دی، کـوم چـي د ظلـم پـه زور ولاړ وي.

پــه شــلمه پېــړۍ کــي داســي سياســي نظريــو هــم ډېــر زور واخيـستو چـي پـه څـه نـه څـه توګـه يـې يـا خـو لـړ بدلون راوست او يـا يـې دې نظريـو تـه دوام ورکـړ پـه دې کـي د اسـتراکيت او کميـونزم او نظريــې د ذکــر وړ دي، چــي تــر څــه وختــه پــوري يــې د ســرمايه دارانـه نظـام څـه نـه څـه مخـه نيـولي وه، خـو چـونکې د دې نظريـې ماخـذ هـم د انـسان مـادي او وجـودي ضـرورتونه وو، ځکـه يـې دوام نــه ومونــدو، د دې پــه تقليــد کــي د قــوم پرســتي نظريــه هــم ډېــره رابرسېره شوه خو لاتراوسه د خپـل منـزل پـه تکـل ده، د دې پـه ضـد پــه هــم دې پېــړۍ کــي د رجعــت پــسندي او بنيادپرســتي هلــي ځلــي هـم زيـاتي را پورتـه شـوې، خـو دلتـه دا خبـره د يـاد وړ ده، چـي زمـوږ پــر مځکــه د قــوم پرســتي او بنيادپرســتي ســوچ د ســوړ جنــګ د وخت حقيقتونه دي.

پـه نړيوالـه توګـه بلـي خواتـه هنـري کـسنجر ونړيـوال طاقـت تـه عـــالمي لار ور ښـــوولو کوشـــشونه کـــول. "مېکـــسم ګـــورکي" دوستووسـکي غونـدي ليکوالـو د خپـل اشـتراکي سـوچ پـه لاره خپل قلم چلولو.

جارج آرویل د کمیونزم خلاف، "اینمل فارم" ولیکلو، له دې سره سره د 1936ء شا او خوا په پاکستان کې هم د ترقي پسندو لیکوالو تحریك شروع شو، چې زیاتره لیکوالو لیکونه د اشتراکیت تر اثر لاندې راغلو، په دغه دور کې تخلیق شوی زیاتره مواد په اصل کې د سوړ جنګ د موضوعاتو په اړه دی، چې شاید ادب په کې کم او پروپېګنډه زیاته ښکاري، کله چې سوړ جنګ و پای ته ورسېدو پر دنیا د امریکې باچهي شوه نو په داسې حال کې ضرورت د دې خبرې وو، چې امریکه د خپل وجود د بقا دپاره څه نوی دښمن پیدا کړئ، ولې چې د امریکې دا وسلې د کارپورېشنونو د بقا سوال وو، نو په هغه ورځو کې سوکه سوکه پر نړیوال ټېلیوېژن چینلونو او اخبارونو باندې د دهشت ګردې او بنیادپرستۍ خبرې شروع شوې.

د دهشت ګردې او بنیادپرستۍ په شکل کې د امریکې د نوي دښمن د پیدا کولو دپاره د یو علمي او دانشورانو توثیق هم ضرورت وو، ځکه په ۱۹۹۳ء کې سېموئیل هنټنګټن د تهذیبونو تصادم" په نوم یوه مقاله ولیکله چې بیا له څه نورو تفصیلاتو سره د کتاب په بڼه کې چاپ شوه، په دې کتاب کې هغه ولیکل: "چې په را روان وخت کې به لویې شخړې د قومونو او تهذیبونو تر میان کیږي او په دې کې به هم زیاته لویه شخړه د اسلام او مغرب تر میان وي، هم دغه وجه ده چې د سوړ جنګ پس د اسامه بن لادن او ملا عمر ذکر هر چیرې کیږي او په دنیا کې کېدونکې هره دهشت ګردي له اسلام سره تړل کیږي چې سلسله یې د یولسم ستمبر تر واقعې نه تر افغانستان او عراق پورې رسي، یعني اوس اسلام او د اسلام په رنګ کې بنیاد پرست د امریکې دښمن دي، موږ و یویشتمه پېړۍ ته د

تهذیبونو تر مابین جوړ کړل شوې له دې خود ساخته شخړې سره ورداخل شوي یو او ژوند ورسره کوو، په دې یویشتمه پېړۍ کې ټول انسانان په سیاسي توګه د امریکې او دهشت ګردو تر میان په دې خود ساخته شخړه اخته کړل شوي دي او هم په معاشي توګه یې د ګلوبلایزېشن یا عالمګیریت په سحر اخته کړی دی، د دواړو مقصد په اصل کې عام انسانان داسې په قابو کې ساتل دي، چې هغه یوائې صارفین جوړ شي، او نور څه سوچ ونه کړي، د هغو زیاتره توجه پر دې مادي شیانو او ضرورتونو کې وي، د هغوی دپاره انساني جذبات او اقدار څه معنا ونه لري.

دا اوس هم د دې عالمګیریت نتیجه ده چې دلته له انساني جذباتو څخه هم مالي فایده اخستل کیږي، ځکه خو اشتهارونه موږ ته دا رابښیي چې که څوك زیات ایریل سرف واخلي نو د دې جوړوونکي به د محرومه کوچنیانو د تعلیم دپاره چنده ورکوي، یا بیا تر هغه پوري یوه مړور د خوابنې په زړه کې ځای نه شي پیدا کولای، چې ترڅو یې یو خاص قسم چای نه وي جوړې کړې، یا په خاص قسم غوړو کې یې خورك نه وي تیار کړی، هم دا اشتهارونه انساني جذبات دا رنګه خرڅوي چې د یو غنم رنګې نجلۍ واده تر هغه پوري نه شي کېدلای، چې فیر اینډ لولي کریم یې نه وي لګولی.

په دې یویشتمه پېړۍ کې یوائې یو شی اهم دی هغه دی مالي ګټه د دې تر مخه انسان یا انساني جذبات تر دې زیات

نوره هیڅ معنا نه لري چي له هغه څخه دي مالي ګټه پورته کړل شي.

په دې ټولو حالاتو کي ادب یوائي د تفریح یا سات تېري دپاره پاته شوی دی، هغه زړې خبري په بل رنګ کي بیانېږي، ځکه ادب یوائي تر لیکوالو پوري محدود شوی دی او موضوعات یې هم پراخ شوي نه دي او بل یې له انساني ژوند سره اړیکي هم شلېدلي دي، څه نوي موضوعات و میان ته نه دي راغلي، داسي موضوعات چي هغه د خپل عصر د روانو معاشي، سیاسي او سماجي رجحاناتو له اثره څخه څه جلا خبره کړې وي، دلته به دا ووایم چي ادب خو یو داسي میدان دی، چي په هغه کي د ژوند هر اړخ موجود وي، نو په کار خو دا دی چي ادب د ژوند پر هر اړخ باندي اثر واچوي، نه چي د نورو اړخونو د ښو او بدو رجحاناتو په بهیر کي وبهیږي، د نن دنیا چي څومره کړکېچنه شوې ده، تر دې له مخه دومره نه وه، ځکه خو د انساني ژوند مسئلې هم زیاتي کړکیچني شوي دي او دا ځکه داسي دي چي د دنیا په ډېرو زیاتو انسانانو باندي یوه مخصوصه ډله باچهي کوي، د دنیا شل فیصده کسان پر اتیا فیصده وسایلو باندي قابض دي او پاته اتیا فیصده انسانان له شلو فیصدو وسایلو څخه خپل ضرورتونه ترسره کوي، نو په داسي حال کي به مسایل اورمرو زیاتیږي او دا مسئلې به تر هغه وخته پوري نوري هم زیاتیږي، چي تر څو پوري چا پر دې آواز نه وي راپورته کړی او هغه ټولي نظریې او رجحانات یې چېلنج کړي نه وي کوم چي انسانان د انفرادیت پسندي پر خوا بیایي.

زما خیال دی چې پښتنو لیکوالو ته هم خپل ادبي موضوعات پراخول په کار دي، ولې چې اوس "ادب د پاره د ادب" او "ادب د پاره د ژوند" بحثونه ډېر زاړهٔ شو، اوس په ادب کي داسي موضوعات په کار دي چې هغه له ژوند سره تړلي وي، داسي موضوعات چې هغه پر ځایي سطح باندي په تېزۍ سره د راتلونکي بدلون اثرات د نړیوالو حالاتو په رڼا کي وګوري او د هغه تعلق د انسان د ژوند سیاسي، سماجي، ثقافتي او مذهبي اړخونو سره وڅېړي، ولې چې اوس دا خبره څرګنده ده، چې په زرګونو میلونو لیري پیدا شوی بدلون پر موږ او زموږ پر ټول تناظر باندي د خپلو تېزو ذریعو خصوصاً مېډیا له لاري اثر اچوي، د کومو له وجې چې اوس نه یوائې د ژبو سوچه حیثیت ته تاوان رسیږي او تهذیبي پېژندګلوي او شناخت سره ګډ وډ کیږي، بلکې په سیاسي، معاشي او مذهبي توګه هم په ټوله انساني معاشره کي انتشار او ګډوډي پیدا کیږي.

په داس حالاتو کي ضروري نه ده چې موږ دي د نړیوالي سطحي له رجحاناتو او نظریو سره خپل ادب سیال کړو، ولې چې د دې سیالي د پاره خو به موږ خپل اصل جرړونه پرېږدو او د بل په پله پسې به ځو، چې یو ښه عمل شاید نه دی، حق خو دا دی چې موږ په دا خپل تناظر کي داسي تخلیقات را برسېره کړو چې د هغه بڼه آفاقي وي، ضروري نه ده چې رجحان او نظریه یې پر نړیواله سطح باندي دا روزمره له ضرورتونو سره سم وي، نن که تخلیق کیږي او که تنقید، په موضوعاتي اعتبار نوی والی غواړي، زموږ و موضوعاتو ته د جدیدیت دومره ضرورت نه شته لکه څومره چې د جدت دی او دا جدت هغه وخت راتلای

شـي، چـي مـوږ لیکـوال خپلـي سـترګې او غوږونـه خـلاص کـړو، پـه نړیوالـه سـطح بانـد د راتلـونکي بـدلونونو پـر خپلـه ځـایي سـطح بانـدي تجزیـه وکـړو او هغـه د خپـل لیـك موضـوع وګرځـوو، کـه څـه هـم د دارنګـه موضـوعاتو ډېـري اشـارې د نـن پـه پـښتو ادب او خـصوصاً شـاعري کـي لـږ- لـږ لیـدل کیـږي، کـه نـور کـار پروسـي نـو دا زیـات جـوت کېـدلای شـي، او زمـا پـه خیـال هـم دغـه د یـو سـوچه ادب مرام جوړیږي.

کوټه

۲۳ اګست ۲۰۰٤ء

ژبه، قدرونه او ګلوبلایزېشن

دیو قام د پېژندګلوي تر ټولو لویه نخښه ژبه ده، ژبه د انسانانو تر میان د ورځني ژوند د اړیکو په اړه ډېر زیات ارزښت لري ژبه هغه ذریعه ده، چي هم انسان د خپلو جذباتو او احساساتو بشپړه اظهار پرې کوي او هم د ګڼو قامونو په میان کي خپله پېژندګلوي په کوي، هم دغه ژبه ده چي د یو قام د کلتور هر اړخ خوندي کوي. تاریخ ګواه دی، چي هره ژبه ورکه شوې ده نو د هغه ژبي ښتن قام هم او د هغه واړه کلتور (ثقافت) هم ورك شوی دی، ولي چي د ژبي یو- یو توری (لفظ) د ویونکي قام رسمونه، رواجونه او شناخت ژوندی ساتي.

په حقیقت کي ژبه صرف د تورو مجموعه نه ده بلکې هر توری پر خپل ځای باندي یو قدر دی او هغه قدر د هغه قام د کلتور برخه ګرځېدلې وي. ځکه مورړ ژبه، توري او قدرونه نه شو سره بېلولای او نه یې بېلېده څه هوښیاري ده، د تورو ارزښت د ژبو له ابتدا څخه پر خپل ځای پروت دی، دا بېله خبره ده چي په دې ارزښت څوك خبر دی او چا د دې خواته پاملرنه نه ده کړې.

پښتو یوه ډېره زړه ژبه ده چي تر شا د زرګونو کلونو تاریخ لري، نو ځکه د پښتو ژبي توري هم، که هغه د هري لهجې وي، یوازي د ابلاغ آلې نه دي، بلکې دا د ډېرو ثقافتي قدرونو

ښکارونه هم کوي، هغه ثقافتي قدرونه چې زموږ اصل شناخت او بنیادي ځانګړتیا پرې کیږي، د مثال په توګه "ننواتي" یو توری نه دی بلکې قدر دی، یو داسې قدر چې و پښتون ته د صبر، تحمل او حوصلې زده کړه ورکوي، د دې توري تر شا یو داسې پښتني رواج پټ دی چې د امن او مینې خورونه پرې کیږي، نفرتونه او د ښمني پرې ختم کیږي، که د چا څوك خپل و وژل شي نو چې چا وژلی وي، د هغه له خوا د جرګې په شکل کې څو تنه د هغه کره ننواتي ورشي او بیا دلته د قتل رنګه سنګینه مسئله هم د معافۍ په شکل کې سرته ورسیږي.

د حوصلې او صبر دا ټول عمل د "ننواتي" د قدر په سوب ښه نتیجه راوړي. دغه رنګه "اشر" هم یو توری دی، خو دا توری هم په ځان کې یو قدر لري، د دې قدر په سوب پښتون د یو کار په ګډه کولو د بل د پاره د همدردي او خپلوي جذبه زده کوي، هم دغه رنګه "جرګه" ګودر، ننګ و ناموس، لوظ، ښېګړه، واده، چاره، کراسته، پښتو او نور داسې په زرګونو توري- توري نه بلکې قدرونه دي او هم د دغه قدرونو په سوب پښتو او پښتون پېژندل کیږي.

خو موږ وینو چې د پښتون قام د ژبې دا قدرونه ورځ په ورځ ورکیږي، له موږ څخه ورځ په ورځ خپل توري پاته کیږي ولې چې په مصنوعي توګه د تېزي کړی دا "نام نهاده ترقي" دور ټوله نړۍ د یو کلي رنګه سره نږدې کړې ده، نن د انټرنېټ او سیټلایټ په وجه د سترګو په رپ کې پر ځایي قدرونو د بهرني قدرونو اغېزنه کیږي د دې له وجې ټول ثقافتونه ګډ وډ شوي دي، ژبې ګډې وډې شوي دي،

په داسي حالاتو کي د يو قام سوچه پېژندګلوي، چي ژبه ده، ساتل ډېره ګرانه خبره ده، ځکه چي چا کله هم په دې مسئله باندي غور نه دی کړی.

نن زموږ نوی کهول کومه ژبه وايي؟ هغه د خپلي ژبي په قدرونو څوني خبر دي؟ و دې خوا ته موږ کله هم پاملرنه نه ده کړې، هم دغه وجه ده چي پښتو خپل توري ورځ په ورځ بايلي، خو د دې تورو د خوندي کولو د پاره منظمه هڅي نه دي شوي او نه د تورو د ورکېدو په اسبابو غور شوی دی، هغه اسباب کوم چي د سکول او مېډيا په شکل کي زموږ پر نوي کهول باندي اثر اندازه کيږي، حقيقت کي هم دغه دوې هغه لويې اداري دي، چي د يوې ژبه سوچه والی ختموي او د ژبي او د ژبي ويونکو تر ميان فاصلې ورځ په ورځ زياتوي، په دې لړ کي پر ژبي باندي اوله حمله سکول کوي، هغه سکول چي د علم د حاصلولو يکي يوه ذريعه ګڼل شوې ده.

تعليم يقيناً ډېر ضروري شی دی، تعليم چي په بله معنا موږ "زده کړه" ورته ويلای شو، د هرچا د پاره ښه دی او دا زده کړه له کور، محلې او چاپېرچل څخه هم کېدای شي، خو د يو مخصوص مقصد د پاره د زده کړي دا ټول عمل د سکول تر څلور دېوالو پوري محدود کړل شوی دی او په موږ باندي منل شوي دي، چي زده کړه د سکول بغير نه شي کېدای، ځکه موږ ټول پر خوا ور مات يو او وس مو دا دی چي خپل بچيان په يو ډېر ښه او معياري سکول کي واچوو، چي اردو او انګريزي ژبي يې ښه زده وي، نو به زيات "مهذبه" وي، موږ کله هم دې خواته پاملرنه

نــه ده کــړې چــي د اســکول زمــوم و بچــي تــه ورکــوي څــه؟ یــوائې انګریـزي او اردو ژبـه لـه هغـه څخـه اخلـي څـه؟ د هغـه خپـل لبـاس، ژبـه او ثقافـت هرڅـه تـر دې سـکول قربـان شـي او دا ځکـه قربـانیږي چـي د هغـه سـکول نـصاب او طریقۀ کـار پـه مـورنۍ ژبـه کـي نـه وي، پــه دې ســکول کــي یــو بچــی پــر ځــای د دې چــي خوشــحال بابــا او رحمــان بابــا وپېژنــي، هغــه شېکــسپئیر او کېــټس پېژنــي، پــه دې سـکول کـي پـر ځـای د دې چـي یـو پـښتون بچـی عجـب خـان او پـالې خـان وپېژنـي هغـه قایـداعظم او سـر سـید پېژنـي، دا سـکول لـه هغـه بچــي څخــه د ننــواتي، اشــر او جرګــې تــوري واخلــي او هغــه تــه د Sorry، خود غرضي او عدالت توري ور ښیي.

زمــا مطلــب دا نــه دی چــي د شېکــسپېر او قایــد اعظــم پېژنــدل څـه تـاوان لـري، تـاوان خـو دادی چـي هغـه خوشـحال خـان خټـك او پـالې خـان نـه پېژنـي، د دې عـلاوه چـي سـکول و یـو بچـي تـه د منفـي مقــابلې احــساس برتــري، غــرور او آزاد خیــالي کــومي تــاواني لاري ښــیي هغــه یــو جــلا بحــث دی، دا وخــت دلتــه مــوږ د موجــوده سـکولنګ نظـام او ژبـي د تعلـق پـه حوالـه خبـره کـوو، چـي د سـکول موجـوده نظـام د یـو بچـي د ښـه تربیـت پـر ځـای لـه هغـه څخـه خپلـه ژبـه او ثقافـت اخلـي او کـه چیـري بیـا هـم لـه یـو بچـي سـره څـه خپـل پاتـه وي، پـر هغـه بانـدي دوومـه حملـه مېـډیا "ټـي وي" وکـړي، هـم لــه دې ټــي وي څخــه هغــه ډیــډې، آشــیرواد او نــور دا رنګــه پــه زرګونـو تـوري زده کـوي او هغـه دغـه ټـي وي د اشـتهارونو لـه اثـره هغـه د ټـي شـرټ او جینـز پـه خـوا مایـل کیـږي، یـو داسـي بچـی چـي د سـکول او مېـډیا پـه داسـي مـاحول کـي را لـوی شـي نـو هغـه بـه پـښتو څه وپېژني او د پښتو قدرونه به څه وپېژني.

زمــوږ دا نــوي کهــول پــر زيــاتره هغــو خلکــو مــشتمل دی، چــي اړه يــې لــه ســکول او مېــډيا ســره ده، د دې مثــال بــه اول زه خپــل ځــان وړانــدې کــړم چــې د يــو ليکــوال دعــوه لرلــو بــاوجود نــن زه هــم نــه خــو ســوچه پــښتو لــيکلای شــم او نــه د پــښتو پــه قــدرونو زيــات خبــر يــم، ځکـه چـي زمـا زيـاتره هغـه وخـت چـي د خپلـي ژبـي او قـدرونو د زده کـړي وو، هغـه وخـت مـا پـه سـکول کـي تېـر کـړی دی، چيـري چـي زمـا ټـول صـلاحيتونه د اردو، عربـي او انګرېـزي ژبـي پـه زده کولـو کــي لګېــدلي دي، د ســکول بهــر پــر ځــای د دې چــي لــه خپلوانــو مـشرانو سره پـه ناسته کي مـا خپـل قدرونـه پېژنـدلي وای زمـا هغـه وخت د ټـي وي و مـخ تـه تېـر شـوی دی، کـه بيـا هـم زه پـه خپلـه ژبـه او ثقافـت لـږ ډېـر خبـر يـم نـو دا زمـا خـوش قـسمتي ده خـو زمـوږ د نـن نـوی کهـول نـه پـه ښـار کـي او نـه پـه کلـي کـي د سـکول او مېډيا لـه وبـا خـلاص دی، پـه داسـي حـال کـي کـه څوك ننـواتي، اشـر او داسـي نـور تـوري او قدرونـه نـه پېژنـي نـو هـيڅ د حيـرت خبـره نـه ده، لـه داسـي کهـول څخـه بيـا مـوږ د دې قـدرونو د پـاللو هيلـه هـم نـه شـو ساتلای.

کـه مــوږ پــه ژورتيــا ســره و دې مــسئلې تــه وګــورو نــو دا څــه کــوچنۍ مــسئله نــه ده، بلکــې لــه دې ســره هــر پــښتو ويــونکی مخـامخ دی او کـه پـر دې مـسئله بانـدي پـه صـحي معنـا غـور نـه وکـړلای شـو، نـو زه پـه يقيـن سره وايـم، چـي پـه دې روانـه پېـړۍ کـي بـه د پـښتو وجـود هـم ګـار شـي، ولـي چـي تحقيـق کوونکـو دا خبـره پـه ګوتـه کـړې ده، چـي پـه تېـرو دوه سـوه کـالونو کـي شـپږ سـوه ژبـي ورکـي شـوي دي، نـو کـه پـه دې حـال کـي پـښتو ورکـه نـه شـوه نـو و يـو داسـي ګډه وډ حـال تـه بـه ضـرور ورسـي، چـي هغـه بـه بيـا پـښتو نـه

بلکې بله ژبه به وي، زموږ اکثره ویونکي په دې حمایت کې دي، چې د نورو ژبو توري چې پښتو ته راشي په دې سره پښتو نوره هم پراخیږي، په دې خبره کې به شاید شك نه وي، خو خپل توري بایلل او د نورو ژبو و تورو ته هر کلی ویل هیڅ عقلمندي نه ده، ځکه زه د ژبې په حواله دا مسئله ډېره سنګینه بولم، ولې چې سکول او مېډیا په ډېره تېزي سره لګیا دي د "ګلوبلایزېشن" ایجنډا مخ په وړاندې وړي، دا "ګلوبلایزېشن" مورنۍ ژبې، ثقافتونه او قدرونه له میانه څخه وړي او یو داسې نړیوال ثقافت خوروي چې د هغه فایده به یوائې و عالمي سرمایه دارانو او د بین المللي کمپنیانو و مالکانو ته رسیږي، د دې کمپنیانو زموږ پر ذهنونو باندې قبضه د مختلفو ادارو او خصوصاً د مېډیا په ذریعه ورځ په ورځ زیاتیږي، نن د دا مېډیا اثر دی چې په نیویارك او لندن کې استعمالیدونکي شیمپو او ټوتهه پېسټ د لورالایي او پېشور په کلیو کې هم په کاریږي او د دې له استعمال سره سره د دې ځای په قدرونو باندې هم اغېزنه کوي، ولې چې هر "امپورټ" شوی شی له ځانه سره یو امپورټ شوی قدر هم راوړي، یو داسې قدر چې ومونږ ته و خپلو قدرونو ته په سپك نظر د کتلو سوچ هم راکوي.

نن په نړۍ کې ځایي ژبې او ثقافتونه په ډېره تېزي سره ورکیږي د ګلو بلایزېشن په دې عمل کې مهذبه او ترقي یافته هغه څوك ګڼل کیږي چې یې "جدیدیت" خپل کړی وي، او له روایت څخه انحراف کوي، ولې چې روایت پسند د فرسوده خیالاتو څښتن ګڼل کیږي، هم دغه وجه ده چې ځایي ژبې او قدرونه ورکیږي، ځکه خو زموږ نوی کهول له خپلو روایاتو

ثخه باغي شوی دی او د نورو په وضع کړي هغه "ترقي" پسې روان دی چي په حقیقت کي "پستي" ده.

په داسي حال کي د باشعوره او حساسه خلګو ذمه داري نوره هم زیاتیږي، هغه باشعوره خلګ چي دانشور او لیکوال ورته ویل کیږي او ځوك چي و ځان ته د پښتو خدمتګاران وایي، خو دلته ماته نه ښکاري چي زموږ لیکوالو هغه ذمه واري تر سره کړې ده، کومه چي دوی ته کول په کار ده، ځکه چي ما اکثره لیدلي دي، چي ځوك ځو غزلي ولیکي نو هغه بیا ځان داسي ښکاره کوي، لکه پر پښتو چي یې ډېر لوی احسان کړی وي، حقیقت خو دا دی چي زموږ اکثره لیکوال له خپلو اصلو ذمه داریو خبره نه دی، په یوه بنده خونه کي سره غونډېدل، غزلې شعرونه، افسانې او نور لیکونه وړاندي کول زما په خیال د ژبي ډېر لوی خدمت نه دی او یا دغسي کتاب چاپول هم د ویاړ خبره نه ده، ولي چي دغه کتابونو او لیکونو لوستونکي هم دغه چاپوونکي او لیکونکي دي، د پښتو د لوستونکو دایره لا هغسي محدوده ده، لکه له مخه چي وه، نو ځکه زه و دې ته د ژبي ډېر لوی خدمت نه شم ویلای، زه ډېره بخښنه غواړم، که ځوك زما په دې خبره باندي خاطرمانده کوي، خو هم دغه حقیقت دی چي زموږ لیکوال هم تر ځان پوري محدوده دي، ولي چي د لیکوال په حیث موږ له عام پښتنو سره د پښتو د خوندي کولو دپاره هیڅ هم نه دي کړي ځکه د پښتو ژبي خپل توري له پښتنو ثخه ورکیږي.

مور کـه و ځـان تـه د ژبـي خـدمتګاران او د پښتون قـام خواخوږي وايو نو بيا به صحي معنا د ژبي د خوندي کولو د پاره هم کار کوو، له دې حقيقت څخه څوك انکار نه شي کواى چې ژبه يوائې په کتابونو کې نه خوندي کيږي، بلکې د ژبې ويونکي په خپله دا اثاثه خوندي ساتلاى شي.

نن مونږ وينو چې پښتانه انګريزي نما يا اردو نما پښتو وايي ځکه زه د ليکوالو و مخ ته دا مسئله ږدم چې د پښتو توري ورکيږي، قدرونه ګاريږي او ورسره ورسره زمونږ پېژندګلوي هم د "ګلوبلايزېشن" نذر کيږي.

راشئ! چې مونږ لږ د مشاعرو او نورو مخصوصو نشستونو څخه را ووځو، ځکه چې د دې نشستونو فايده يوائې وليکوالو ته رسيږي، يو عام پښتون له دې څخه ناخبره دى، ولې چې هغه هيڅکله هم په شعوري توګه د ژبې په ورکېدو غور نه دى کړى، راشئ! چې مونږ ټول په ګډه په دې مسئلې باندي غور وکړو او د ژبې د خوندي کولو د پاره داسي ګامونه واخلو چې هغه نه يوائې ژبه خوندي کړي بلکې له ژبې سره تړلي قدرونه او ټول ثقافت هم خوندي کړي او له دې سره سره د ليکوال او عام پښتون تر مابين پيدا شوې فاصلې هم ورکي کړي. نن نه يوائې د پښتو ژبې د خوندي کېدو مسئله ده بلکې ژبه له مونږ څخه د ودي غوښتنه هم کوي.

راشئ! چې څه وخت د ليلىٰ شرې شونډي او له افسانوي تصوراتو څخه را ووځو هغه ژبه خوندي او مترقي کړو کومه چې زمونږ د تخليقاتو اظهار کوي، زمونږ پېژندګلوي کوي، که مونږ

اوس هم خپل وخت د "واه واه" کولو او "واه واه" اخستلو په هڅو تېر کړو نو به د بېر زر زموږ ژبه د ګلوبلايزېشن تر مېچني لاندي خاوري شي.

۲۲ مارچ ۲۰۰۰ء

ادب او فکري بحران

ادب د هـر دور د سـماجي رويـو، معاشـي حـالاتو او ثقـافتي قـدرونو د پرمختـګ او د تـاريخي حقيقتونـو د سـاتني ذريعـه ګرځېـدلی دی، ځکـه چـي د ادب رويـه مـوږ د انـساني ژونـد د ټولـو اړخونـو پـه بابلـه زده کـړه کـولای شـو او د هـر دور پـه هغـه حـالاتو او واقعـاتو هـم ځـان خبـرولای شـو، کـوم چـي پـه هـيڅ سـرکاري او دربـاري تـاريخ کـي نـه ښـکاره کيـږي، ځکـه مـوږ ويـلای شـو، چـي ادب يـوائي د ثقافـت ځرګندونـه نـه کـوي، بلکـې د انـساني ژونـد سـره د تړلـي هـر اړخ ترجمـاني او عکاسـي کـوي، ادب کـه پـه هـره ژبـه کـي تخليـق کيـږي، د هغـه د اغېزنـي دايـره او محـور آفـاقي وي. يعنـي د ادب لـه لاري چـي کـوم حقيقتونـه او رښـتيا را برسـېره کيـږي، هغـه د يـو مخـصوص ټـاټوبي يـا قـام د نفـسياتو لـه ترجمـاني سـره سـره پـر ټـول انـسانيت او انـساني اصـولونو بانـدي محـيط وي، د دې مطلـب دا دی، چـي کـه ادب يـوې خواتـه د ځـايي رويـو چاپېرچـل او رجحانـاتو عکاسـي کـوي نـو بلـي خواتـه د هغـه آفـاقي حقيقتونـو د سـنجولو کوشـش هـم کـوي کـوم چـي د ټولـو انـسانانو دپـاره، کـه هغـه د هـري خطـې زی، قابـلِ قبـول وي پـه دې آفـاقي قدرونـه مينـه، امـن، سـماجي انـصاف او انـسان برابـري شـامله ده او لـه دې سـره سـره دا قدرونـه د بـاهمي احتـرام او د يـوه بـل د حقيقوقـو هـم امـېن وي، پـه دې اړه چـي کلـه مـوږ د خپـل ادب تنقيـدي پلټنـه وکـړو، نـو مـوږ تـه د دې پـه آفـاقي حيثيـت کـي ځـه نيمګړتيـاوي ښـکاريږي، ولـي مـوږ وينـو چـي د نـن ادب د انـساني ژونـد لـه رښـتوني ترجمـاني څخـه تـر ډېـره حده پـوري خـالي دی، کـوم چـي د يـو

ډېر غټ فکر بحران نخښه ده، د دې مطلب دا نه دی، چې نه له ټولو تخلیقو هلو ځلو څخه مطمئین نه یم بلکې زه غواړم چې ځنې داسې رجحانات په ګوته کړم، د کومو له وجې چې د نن ادب د آفاقیت د سنجولو پر ځای د نام نهاد ګلوبلایزېشن ښکار دی، ځکه خورېدو پر ځای محدوده کېږي، ولې چې په دې روان وخت کې تخلیق کېدونکی ادب و عامو خلکو ته څه نه شي ورکوای، بلکې که دا ووایم چې نن په ادب کې په خلکو کې د حریك پیدا کولو قوت هډو شته نه نو به دا څه مغالطه نه وي.

تجزیه موږ ته دا راښیي چې په تاریخ کې ادب د قامونو تقدیرونه بدل کړي دي، او د هغه ادب په دې کې ځکه بریالی شوی دی، چې د عام خلکو او لیکوالو تر میان یو مضبوط تړون وو او دا تړون ځکه مضبوط وو، چې تخلیق کېدونکی ادب د انساني ژوند ارو مرو ترجماني کوه ځکه خو د هغه حیثیت هم آفاقي وو.

هم په دې اړه د نولسمي صدی نامتو نقاد میتهو ارنلډ ویلي وو: "چې ادب د انساني ژوند د همه اړخونو د سنجولو بهترینه وسیله دی، چاچي په ادب ځان پوه کړو نو ګویا هغه د انساني ژوند په ټولو کړکېچنو او پېچلو اړخونو باندي سر خلاص کړو، خو موږ وینو چې هم په هغه نولسمي پېړۍ کې د صنعتي انقلاب ابتدا وشوه او له دې سره سم د هغه صنعتي پیداوار د ځایولو او د منډۍ له د دایرې د خورولو دپاره ټولو ادارو خپل کار شروع کړو، په دغه دوران کې د سماجي علومو پر خوا د خلکو توجه زیاته شوه، کومو چې انساني ژوند په بېلو- بېلو خانو کې د تقسیم کولو دپاره یو پورا علمي نظام غوره کړو، دغو سماجي علومو انساني ژوند د سنجولو پر ځای هغه نور هم دوني کړکېچن کړو، چې د یو انسان دپاره هغه سنجول

تقریباً ناممکن شو، هم دغه د دې سماجي علومو مقصد وو، چې عام خلګو کنفیوز کړي، ولې چې کنفیوز خلک تر لاس لاندې ساتل (کنټرول کول) اسان دي، هغوی په دې خبر وو، چې یوائې د کنټرول په ذریعه زیات دولت او طاقت تر لاسه کېدی شي، نامتو فرانسیسي دانشور میشایل فوکو هم په دې اړه ویلي وو، چې ټول سماجي علومو د خلګو د کنټرول کولو دپاره جوړ شوي دي، چې د هغه فایده و یو مخصوص طبقې ته رسېږي، صرف یو شی داسې دی، چې هغه و خلګو ته آزادي او د آزادۍ تعلیم ورکولای شي او هغه ادب دی. حقیقت هم دا دی چې ادب و انسانانو ته د حقیقي آزادي تعلیم ورکوي، ځکه چې په دې کې کوم تصورات او خیالات را غونډ کړل کیږي هغه یوائې د دې د لیکونکي احساسات نه وي، بلکې په دې کې د ټولې معاشرې او ټولو انسانانو احساسات وي، ولې چې تخلیق کار د یو معاشرې ډېر حساسه او باشعور خلک وي.

د ادب د دې کردار او توانایي د ختمولو دپاره بېل- بېل سماجي علوم پیدا کړل شو، دغو علومو د پیداوار (Production) او منډۍ دپاره د ولاړي جوړولو په هڅو کې د انساني جبلیات آزادي، تخلیق او ښېګړي ټول اړخونه شاته کړو، او انسانان یې کنټرول کول شروع کړو، له دغه وجې د ادب او عام انسان تر میان فاصله زیاته شوه، بلکې دې سماجي علومو ادب هم په خپله دایرۀ اثر کې او هغه یې د حقیقي آزادۍ له تعلیم څخه لیرې کړو.

په اصل کې صنعتي انقلاب دوه رنګه پر انساني ژوند باندې اثر وکړو، اول: دې انقلاب د سماجي علومو په ذریعه د ترقۍ، پرمختګ او کامیابي داسې معیار وټاکل چې پر هغه د پوره ختلو دپاره د انسانانو تر میان د مقابلې یو منفي رجحان پیدا شو، چې په

نتیجـه کـي یـې مـادي آسایـشونه تـر انـساني ژونـد او جـذباتو زیـات ارزښت وموندو ، ځکه د انـساني ژونـد هـیڅ قیمت پاتـه نـه شـو. دویـم دې صـنعتي انقـلاب و انـسان د اسـانتیا او سـهولت ورکولـو پـه نـوم دومره زیات مصروف کړو ، چې لـه دغـه سره د خپل ژوند په اړه غـور و فکر کولو وخت هم پاتـه نه شو ، ځکه هغه لـه ادب څخه هم لیري شو ، بلـې خواتـه د سـماجي علومـو دایـره ورځ پـه ورځ زیاتېـده ولـي چـي خلکو د ژونـد د مـسلو او کشالو د حـل دپـاره د سماجي علومـو پـر خـوا توجه ورکـول شـروع کـړه، ځکـه د ادب دایـره محـدوده شـوه او سـو که- سوکه ادب د ژونـد د کُـل پـر ځـای پـه جُـز کـي بـدل شـو او هغـه تـه هم د یـو سـماجي علـم پـه نظـر کتـل شـروع شـو ، د دې نتیجـه دا وختلـه چـي ادب لـه انـساني ژونـد او ترجمـاني او سـماجي علومـو د دایـرۀ اثـر د کمولـو پـر ځـای د نـام نهـاد ترقـي، کامیـابي، اسایـشونو او خوشـحالي پـه تـشهیر بوخـت شـو ، د دې لــه سـوبه د ادب نـصب العـین د ژونــد د کړکېچنـو حـالاتو د سـمولو پـر ځـای د نـورو سـماجي علومـو پـه رنګـه د خلکـو پـه کنفیـوز کولـو کـي بـدل شـو ، د مارکېـټ اکـانومي چکـر ادب صـرف د تفـریح پـوري د محـدود کولـو دپـاره هلـې ځلـې وکـړې او هغـه پـه دې کامیابه شو.

که څه هم لـه ترقـي پـسند تحریك سره د ادب دپـاره د ژونـد سـوچ هـم پیـدا شـو خـو دې سـوچ هـم د انـساني ژونـد د کُـل پـه نظـر نـه وکتـل او د یـو مخصوص نظریـې سیاسـي پرچار پـوري محـدود پاتـه شـو ، ځکـه بیـا پـه ادب او سیاسـي نعـرې بـازي کـي څـه فـرق پاتـه نـه شـو ، هغـه وخـت د ادب یـوې خواتـه د سـرمایه دارانـه سـوچ د خورولـو دپـاره پـه کـار را وسـتل شـو ، چـي فایـده یـې د مارکېـټ اکـانومي و تـصور تـه رسـېدله، بلـې خواتـه ادب یـو د مخـصوصه اشـتراکي نظریـې پرچـار کولـو ، شـاید دغـه بنیـادي وجـه وه چـي ادب د انـساني ژونـد د بـاریکیو سـنجولو او

آفاقي انساني اصولونو د ترجماني د يو مکمل سياسي عمل پر ځای په بېلو بېلو ازمونو کي تقسيم شو او له خپلو لوستونکو څخه ليري شو ځکه چي لوستونکو د عامو خلکو دا محسوسه کړه، چي د ژوند او حالاتو په باره کي د هغوی د کنفيوژن د ليري کولو په پرته په بېلو بېلو سياسي نظريو کي د هغوی کنفيوژن نور هم زياتوي، ځکه خلکو د نورو سماج علومو پر خوا خپل کوششونه شروع کړو او بيا و مخصوصه طبقې ته له ادب څخه هيڅ خطره نه وه، چي هغه به و خلکو ته د آزادۍ تعليم ورکړي، اخر چي کله د دولت او طاقت تر لاسه کولو په جنګ کي ګټه مارکېټ اکانومي وکړه او د اشتراکيت خطره ليري شوه، نو په دې ټوله عرصه کي د يو مخصوصه نظريې د پرچار د پاره تخليق شوي د آفاقيت له عناصرو څخه خالي کېدو په وجه د ماضي يوه برخه وګرځېدو، چي له موجوده حالاتو سره هيڅ تخليق پاته نه شو.

د ادب د مختلفو ادوارو تجزيه موږ ته دا را ښيي چي په پنځلسمه پېړۍ کي په يورپ کي د نشاة الثانيه ابتدا وشوه، نو ادب يې هم د هغه وخت د جديديت په رنګ کي و رنګولو، ځکه د ادب يوه لويه برخه د جديديت د ثابتولو د پاره په کار راوستل شوه، په نولسمه پېړۍ صنعتي انقلاب هم دغه د جديديت عمل پر مخ يووړ او د ادب په ذريعه يې د خلکو د کنټرول کولو او د صنعتي پيداوار د تشهير عمل جاري وساتلو، لېکن هغه وخت دې خلکو (سرمايه دارو) پر ادب باندي خپله اجاره داري پوره نه وه قايمه کړې، ولي چي تر هغه وخت پوري د ادب تعلق او رسايي براهِ راست تر عامو خلکو پوري وه، د دې يو واضح مثال د ۱۸۵۷ء جنګِ آزادي دی، چي تر شا يې د برصغير د ادب ليکونکو او له ادب سره د تعلق لرونکو خلکو بنيادي کردارونو تر نولسمي پېړۍ پوري مقابله د

سرمایه دارانه نظام او د عام خلکو د مقامي (Indigenous) توانایي ترمابین وه، چې په کوم کې مقامي ادیبان د یو مضبوط قوت په طور و سرمایه دارانه نظام او د هغه و بدرنګیو ته ولاړ وو، لاکن د شلمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې د سرمایه دارانه نظام خلاف یو اشتراکي بلاك جوړ شو، چا چې د برابرۍ په نوم خلک د ځان پر خوا را بلل شروع کړو او له دې سره بیا ادب هم د عام انسانانو د ژوند د ترجماني پر ځای په بېلو ټولیو کې تقسیم شو او د دغو دوو بلاکونو په ترجماني اخته شو او بیا چې کله مقابله سرمایه دارانه نظام وګټله او اشتراکي بلاك مات شو، نو د ادب یوه لویه ذخیره د تاریخ او ماضي په ګړځونو کې ورکه شوه، په دې عرصه کې ادب له خپلو حقیقي لوستونکو څخه هم محروم پاته شو.

سرمایه دارانه نظام چونکې په ادب کې د تاریخ روح ووژلو او په ټیکنالوجي کې د تېزي ترقي په وجه خلک زیات مصروف کولو کې کامیاب شوو نو ځکه شاید هغه ته هم د ادب نور ضرورت پاته نه شو، بلې خواته د اشتراکي نظام د ماتېدو پس د ادب نظریاتي لوستونکي هم ختم شوو، ځکه ادب صرف تر ادیبانو پوري محدود شو او د هغه عامو خلکو له ژوند او حالاتو سره څه تعلق پاته نه شو.

ځکه خو نن صبا داسي ادب تخلیق کېږي کوم چې ډېر محدود او له بهرني اثراتو ډك دی، هم دا وجه ده چې په ادب کې د جمود موضوع بار- بار خېړل کېږي او د نن په دور کې د ادب په ضرورت بحثونه کېږي، که څه هم اوس د رېډیو، ټي وي او پرنټ مېډیا په توسط سره ادب تر عامو خلکو پوري په اسانه رسېدای شي، لېکن په دغه ابلاغي ذرایعو کې چې څه وړاندي کړل کېږي، د هغه له وجي په عامو خلکو کې دا تاثر دی چې هغه ادب او ادیب یو عجیبه

غونـدي مخلـوق ګڼـي او لـه خپلـه ځانـه يـې ليـري سـاتي، پـه دې کـې څـه حقيقـت هـم شـته، ځکـه چـې زمـوږ اديبـان د ځـان ښـکاره کولـو د پـاره پـه خپـل ګېـټ اپ او ادب کـې قـسم- قـسم تجربـې کـوي چـې د خلګـو ورتـه پام شي.

پـه ادب کـې د وسـعت پـه نامـه کېـدونکې دې تجربـو تـه پـه تنقيـدي نظـر کتـل پـه کـار دي، چـې زمـوږ ادب پـر کومـه خـوا روان دی؟ او پـه دې موجـوده دور کـې د سـنجولو څـومره قـوت شـته؟ صـرف دا ويـل ډېـر اسـانه دي، چـې مـوږ بـل خوشـحال خـان، رحمـان، غالـب يـا اقبـال پيـدا نـه کـړ، لاکـن دې تـه څـوك پاملرنـه نـه کـوي، چـې ولـې نـه پيـدا کيـږي؟ بلکـې د دې پـه پرتـه مـوږ پـه خپلـه پـه دانـسته يـا نـا دانـسته توګـه و داسـې قـدرونو تـه وده ورکـوو، د کومـو لـه وجـې چـې د بـل خوشـحال، رحمـان، غالب يا اقبال د پيدا کېدو ټول ګنجايشونه او امکانات بنديږي.

بلـې خواتـه کـه وګـورو نـو بـه څرګنـده شـي چـې موجـوده اداره جـاتي نظـام اول لا هغـه ټـول ګنجايـشونه بنـد کـړي دي، ټـولې ادارې اوس صـرف يـو مقـصد پـر مـخ وړي، چـې د صـارفيت کلچـر تـه وده ورکـړي، خـوريـې کـړي او د ګلوبلايزېـشن د پـاره لاري پرانېـزي، د صـارفيت خورېـدونکی کلچـر او د ګلوبلايزېـشن پـه دې درو کـې خـو اوس ادب، ثقافـت، قدرونـه حـتیٰ چـې انـساني جـذبې هـم اوس د شـيانو پـه توګـه وړانـدي کيـږي چـې پـه اسـاني سـره اخـستی او خرڅـول کېـدای شـي، ځکـه خـو اوس هـر هغـه عمـل زيـات ارزښـت لـري چـې ګټـه او فايـده ولـري، پـه دې کاروبـار کـې د ادب دا کـردار هـم د هغـوی د پـاره ډېـر دی چـې هغـه نړيـوال حقيقتونـه نـه را برسـېره کـوي او پـه خلګـو کـې د تنقيدي شعور د بيداری له نصب العين څخه دستبردار دی.

پـه عـامو خلګـو کـې د ادب کـردار د ژونـدي کولـو دپـاره ضـرور دی، چـې ادب ببرتـه د خپـل اصـل نـصب العـین پـر خـوا را سـتون شـي، کـوم چـې د شخـصیت لـه دایـرې څخـه بهـر دی او پـر عـالمي آفـاقي حقیقتونـو بانـدي خـور دی، ولـې چـې د نـن پـه دې نـام نهـاده ترقـي یافتـه دور کـې چـې د ادب کـردار څـومره اهـم دی شـاید اول دومـره نـه وو، مـوږ وینـو چـې پـه دنیـا کـې د استحـصال عمـل روان دی، د کـوم لـه وجـې چـې پـه دنیـا کـې امیـر او غریـب تـر مـابین خـلا نـوره هـم زیاتـه شـوې ده، د ګلوبلایزېـشن پـه نـوم د قـامونو شـناخت او د کورنیـو د خانـدانونو شـناخت ورکیـږي، اوس د مینـې، همـدردي او خپلـوي پـر ځـای لـه انټرنېـټ سـره تړلیـو قـدرونو زیـات ارزښـت پیـدا کـړی دی، لـه پېړیـو څخـه مـضبوط ګـډ خانـداني نظـام پـه نیـو کلتر خانـدانونو کـې تقـسیږي، د کـوم لـه وجـې چـې د انـسانانو تـر میـان پـر سـماجي او ثقـافتي سـطح بانـدي تعلـق ختمیـږي، اوس د اجتماعیـت ځـای انفرادیـت نیـولی دی، مقـامي (ځـایي) ثقافتونـه د ټیکنـالوجي لـه تېـز رفتـار سـره نـه شـي تـلای، ځکه خو فنا کیږي.

بلـې خواتـه Jihad Vs Mcworld تـر میـان د جـوړ کـړل شـوي مـصنوعي تـضاد لـه وجـې د مـذهبي رواداري او تحمـل پـر ځـای د د بنیـاد پرسـتي او رجعـت پـسندي رویـې زیـاتیږي، ځکـه چـې دا وخـت مقابلـه د هغـو دوو قوتونـو تـر میـان جـوړه شـوې ده، چـې دواړه و یـوه بـل تـه او د یـوه بـل و وجـود تـه جـواز ورکـوي او هغـوی دواړه پـه انـسانانو کـې د بـدو خـلاف د پورتـه کېـدلو توانـایي وژنـي او د یـو داسـې منـزل پـر خـوا بې بیـایي چیـري چـې فایـده و ملټـي نېـشنل کمپنیـانو او عـسکریت خوښـو قوتونـو تـه رسـیږي، مـوږ کـه پـه خپـل چاپېریـال کـې وګـورو، تجزیـه وکـړو نـو بـه څرګنـده شـي، چـې مـوږ پـه یـو داسـې دور کـې سـاه اخلـو چـري چـې حـالات تـر دې لـه مخـه دومـره کـړکېچن نـه وو او نـه تـر دې

لـه مخـه انـساني ژونـد دومـره د الجهنونـو ښـکار وو، یـو اځي د تېـري پېړۍ پـه دویـم پنځـوس کلونـو برخـه کـي چـي پـه کومـه تېـزۍ سـره ترقـي پـر مـخ وړلـې شـوې ده، هغـه لـه هـر اړخـه انـساني ژونـد تـه د ډېرېـشن، ظلـم، بربریـت، قتـل و غـارت او استحـصال نـوي- نـوي ټیکنیکونـه ور زده کـړي دي، ځکـه مـوږ ویـلای شـو، چـي پـه یوویـشتمه پېـړۍ کـي بـه حـالات تـر دې هـم زیـات کـړکېچن او خـراب وي. چیـري چـي بـه انـسان د کمپیـوټر د مـاوس پـه یـوه کلیـك سـره خپـل ټـول خواهـشونه او خوبونـه پـوره کـوي، د کلونتـګ پـه ذریعـه بـه د ځـان رنګـه دویـم، دریـیم او ځلـورم انـسان پیـدا کـوي او دا سـهولت بـه پـه هـره محلـه او هـر ګلـۍ کـي رسیـږي، هـم دغـه رنـګه بـه خلـګ د جنیـاتي انجنیرنـګ پـه سـوب د خپلـي خـوښ انـسان، د خـورك او څښـك څیزونـه پیـدا کـوي، هـم د غـه د ګلوبـل ولـیج او د ګلوبلا یزیـشن بنیـادي تـصور او مقـصد دی، چـي د حصول د پاره یې د دنیا ټولي کمپنیاني او اداري کار کوي.

پـه دې ټـول عمـل کـي صـرف یـو شـی شـاته کـړل شـوی دی او هغـه دی انـسان او انـسانیت، هغـه انـسانیت چـي د چـا بغیـر بـه دا ټـول کاینـات لـه مقـصدیت څخـه خـالي وي، ولـي چـي د دې کاینـات د تخلیـق بنیـادي مقـصد انـسان وو، خـو دې نـام نهـاده ترقـۍ انـسان تـر شـا کـړو چـي مطلـب یـې دا دی، چـي لـه انـسان سـره تړلـي ټـول جـذبات او روایـات د پـستۍ پـر خـوا روان دي او د مارکېـټ، دولت او طاقت ارزښت ورځ په ورځ زیاتېږي.

پـه دا رنګـه شـدیدي بـدحالۍ کـي هـم زمـوږ ادب صـرف تـر چـایي خـانو او څـه نشـستو پـوري محـدود دی، چیـري چـي زمـوږ ادیبـان کـښېني د مـصرعو پـر نازکخیـالۍ او فنـي هیئتونـو بانـدي بحث کـوي،

پــه هــري فنپــارې کــې د هغــه لــه جماليــاتي اړخ څخــه پخپلــه هــم خوشــحاليږي او پــه واه- واه نــور هــم خوشــحاله کــوي، هــم دغــه رنګــه نشــستونو د ادب عــوامي دايــره محــدوده کــړې ده، ځکــه ادب صــرف تــر اديبــانو پــوري را غونــډ شــو او شــايد څــه وخــت پــس د ادب حيثيــت هــم ختم شي، ولـي چي د نـن انـسان پـه مـصنوعي توګـه دونـي مـصروف کـړل شـوی دی، چـي هغـه د خپـل ځـان پـه بـاره کـي د غـور و فکـر د پـاره وخـت نـه شـي مونـدلای ولـي چـي هغـه تـه هرڅـه ربـډي ميـډ ور ملاويـږي، بيـا ولـي هغـه لـه خپلـه څخـه د څـه تخليـق کولـو پـر عمـل خپـل قيمتـي وخـت خـرڅ کـړي، بيـا بـه څلـه د ادب تخليـق کولـو يـا اوربـدلو زحمـت کـوي. يقينــاً دا د هغــه ټولــو د پــاره چــي ځانونــه د قلــم امــين ګڼــي د فکــر او پربــشانۍ لمحــه ده، ضــرورت خــو د دې خبــري دی، چــي مــوږ ادب د هغـه لـه اصـل روح څخـه وسـنجوو او لـه انـساني ژونـد سـره د هغـه تـړون ببرتـه جـوړ کـړو او د خلګـو د لاربښـوونکو پـه طـور خپـل فـرض ادا کـړو، دا هــر څــه هغــه وخــت کېــدای شــي، چــي کلــه مــوږ پــر هــره لمحــه بدلېـدونکو حـالاتو نظـر ولـرو او د هغـو د علمـي او منطقـي تجزيـه تـر خلګو ورسوو.

پــه دې دور کــي د ادب کــردار څــومره اهــم دی؟ شــايد لــه مخــه ډېــر اهــم نــه وو، تــر دې لــه مخــه ادب د انــساني ژونــد لــه ترجمــاني ډك وو او خلګــو ورځنــي Inspiration اخيــستو، نــن هــم ادب تــه هغــه رنګــه کــردار ادا کــول پــه کــار دی، نــن ادب تــه د انــساني ژونــد جماليــاتي اړخونــو ســره- ســره د هغــو تراخــه حقيقتونــو ترجمــاني هــم پــه کــار ده، د کومــو لــه وجــي چــي پــه سياســي، معاشــي، ســماجي او ثقــافتي ســطح بانــدي زمــوږ معاشــره د زوال ښــکار ده، مــوږ لــه دې اعتــراف ســره خپــل ادبــي کــردار ببرتــه را ژونــدی کــوای شــو، چــي انــساني ترقــي يــوائي پــه سياســي

نعــرې بــازي، د مارکېــټ، اکــانومي، پــه دعــوو او اداره جــاتي بــدلون بانــدي ممکنــه نــه ده، بلکــې د ټولــو حقیقتونــو ترقــي پــه ادبــي اظهــار ممکنــه ده، ولــي چــي ادب د ژونــد د نــورو شــعبو پــه نــسبت د انــساني ژونــد د بــاریکیو د ســنجولو قــوت پــه خطــري توګــه زیــات لــري، چــي لــه هــر قــسمه مــادي ګټــي څخــه مبــرا دی او د روحــاني تربیــت او شــعوري بیــداري پــر لاره روان دی، ځکــه بایــد چــي مــوږ پــه عــالمي او عملــي توګــه پــه خپلــو تخلیقــاتو کــي عــالمي منظرنامــه د هغــه لــه پــوره علمــي تجزیــو ســره وړانــدي کــړو چــي مــوږ د خلګــو دننــه پــټ صــلاحیتونه را برســېره کولــو او د هغــه پــه تنقیــدي، شــعوري بیــداري کــي خپــل کــردار ادا کــړو او د یــو داســي ســماجي بــدلون بنیــاد کــښېږدو چــي و مقــامي رویــو تــه اســتحکام او مقــامي قــدرونو تــه توانــایي ورکــړي او دا رنګــه یــو واري بیا د ادب او عامو خلګو تر میان یو مضبوط تړون پیدا شي.

۲۰ مارچ ۲۰۰۲

د تکل د تاریخ اجمالي ځېړنه

"Essay" چې په اردو ادب کې د "انشائیه" او پښتو ادب کې د "تکل" نوم ورکړل شوی دی، یو داسې ادبي صنف دی، چې له تېرو څلورو پېړیو راهیسې په فرانسیسي او انګریزي ادب کې لیکل کېږي، په اردو ادب کې د ډاکټر سلیم اختر د تحقیق مطابق د انشائیه عمر یو سل څورلس (114) کالو ته رسیږي، خو ډاکټر وزیر آغا یې له تیرو پنځه څلوېښت یا پنځوست کالو څخه رایج ګڼي، او دغه رنګه که موږ وګورو نو په پښتو ادب کې هم د تکل عمر دغوني دی.

تاریخ دا ښیي چې د دې صنف ابتدا په شپاړسمه پېړۍ کې په فرانس کې شوې ده، او "مشیل دي مونتین" هغه ادیب دی چې اول تکل یې لیکلی دی، نن د څلورو پېړیو وروسته هم د هغه وضع کړی دا صنف چې هغه د "سعي" نوم ورکړی وو، په عالمي ادب کې د هغه له نامه سره ژوندی دی، کله چې "مونتین" له هر څه څخه لاتعلق شو، نو هغه خپل ځان د مطالعې او تخلیق د پاره وقف کړ او هم په دغه دور کې هغه د یوې داسې لیکنې آغاز وکړو چې د خپل مزاج، اسلوب او هیئت په اعتبار د ادب له مروجو ټولو صنفونو څخه بلکل جلا وو، په دغه لیکونو کې هغه د خپل ذات او شخصیت یو رنګه خاکه یعنې "Self Portrait" و خپلو لوستونکو ته وړاندې کړو، کله چې مونتین په ۱۵۸۰ء کې د خپلو دغو لیکونو مجموعه وړاندې کړه، نو د هغه د لیکلو اسلوب بې تکلف انداز یې، لطیف فکر، د

بیـــان تـــازګي، ښایـــستګي او بېـــل مـــزاج ډېـــر زر شـــهرت ومونـــدلو، وروسـته بیـا د مـونتین لـور د هغـه دا ټـول لیکونـه پـه ۱۵۸۸ء کـي د یـوه کلیات په شکل کي چاپ کړو.

پـــه ۱۶۰۳ء کـــي جـــان فلوریـــو د مـــونتین تکلونـــه (Essays) پـــه انګرېـزي کـي وژبـاړل او د هغـه د تخلیـق دا نـوی انـداز یـې د انګرېـزي ادب لیکوالـو تـه وړانـدي کـړو، فرانـسس بـېکن چـي د جـان فلوریـو ډېـر نـزدې پېژنـدونکی ؤ، نـو د مـونتین د ترجمـه شـووو تکلونـو د باقاعـده اشـاعت لـه مخـه لـه د دغـه نـوي انـدازِ تحریـر سـره ولـد شـو، او دومـره ځني متـاثر شـو، چي هم پـه دغـه انـداز کـي یـې لیکـل شروع کـړو، او دا رنګـه پـه انګرېـزي ادب کـي هـم د تکـل ابتـدا وشـوه، پـه ۱۵۹۷ء کـي فرانـسس بـېکن د لـسو تکلونـو اولـه مجموعـه چـاپ کـړه، چـي بیـا یـې لـه مزیـدو اضـافو او تبـدیلیانو سـره نـور ډېـر اشـاعتونه هـم وشـوو او بـېکن د تکـل نګـار پـه حیـث ډېـر زیـات شـهرت حاصـل کـړو، د هغـه تکلونـه پـه نـور ژبـو کـي وژبـاړل شـو او هغـه د شـهرت دایـره نـوره هـم وسـیع شـوه، د فرانـسیس بـېکن د تکلونـو لـه مطـالعې څخـه دا نتیجـه اخـذ کـړل شـوې ده چي دغـه انـدازِ بیـان فلـسفیانه دی او هغـه د ذات پـر ځـای د ژونـد نـور موضـوعات پـه خپـل فلـسفیانه انـداز کـي مبحـث کـړي دي، پـه اولـسمه پېـړۍ کـي د بـېکن بعـد د انګرېـزي تکـل پـه تـاریخ کـي د "ابـراهیم کـاولي" نـوم زیـات ارزښـت لـري، چـي پـه ۱۶۶۸ء کـي یـې اولـه مجموعـه منظرعـام تـه راغلـه د انګرېـزي نقـادان پـه دې خبـره متفـق دي چـي ابـراهیم کـاولي د انګرېـزي تکـل پـه جوړښـت، ښایـست او خـصوصاً پـه هغـه کـي د ذات او اظهـار څرګنـدولو پـه لحـاظ تـر بـېکن پـه هـیڅ طـور کـم نه دی.

په اتلسمه پېړۍ کې د تکل د تاریخ په حواله دوه نور داسې نومونه هم په نظر راځي، چا چې د دې صنف په بنیاد پخولو کې یو نه هېرېدونکی کردار لوبولی دی، هغه دی "جوزف ایډیسن" او "رچرډ ستیل" په ۱۷۰۹ء کې چې کله ایډیسن او ستیل د "The Tatler" اجراء وکړه او په هغه کې یې لیکل شروع کړو نو د تکل عوامي مقبولیت زیات شو، او هم دغسې په "The Spectator" ۱۷۱۱ء کې د هغوی تکلونه نن هم په معیاري او منتخبو تکلونو کې شمېرل کېږي.

په ۱۷۳۸ء کې "سېموئیل جانسن" د ۲۸ کاله په عمر کې په The Old Gentleman" کې د تکل لیکلو آغاز وکړ او بیا یې دوه کاله په ۱۷۵۰ء "The Rambler" کې لیکلو کولو، د هغه زیات مشهوره او معیاري تکلونه هم د دغه دور یادېږي.

"ایډلر" او "ګولډ سمتهه" هم د اتلسمي پېړۍ په اهمو تکل نګارانو کې شامل دی، ګولډ سمتهه په ۱۷۵۹ء کې په "Bee" کې و دې صنف ته دوام ورکړو، د هغه د اسلوب لطافت او د فکر تازګي ډېر زر د لوستونکو یوه لویه حلقه پیدا کړه.

په نولسمه پېړۍ کې رسمي "Formal" او غیر رسمي (Informal) دواړه قسم تکلونه په ډېر زیات تعداد سره و ادب میدان ته راغلو، "چارلس لېمب" (Informal Essay) د عروج و بام ته ورسوله، هغه په ۱۸۲۰ء کې په "لندن مېګزین" کې د "Elia" په قلمي نوم د 45 کاله په عمر کې خپل اول تکل ولیکلو، په دغه دور کې ولیم هزلټ لي هنټ او تهامس ډیکوینسي هم د تکل نګارانو په حیث نوم لرلو خو لېمب چې تکل و کوم مقام ته ورسولو هغه له چا پټ نه دی. په نولسمه پېړۍ کې امریکې لیکوال واشنګټن ادونګ، ایمرسن ډیوډ

تهوریو، ایډیګرایلنپو او نور ګڼ لیکوال د تکل په تاریخ کې برخه لري، په دغه دور کې د چسټرټن، هکسلې، پریسټلې، ورجینا وولف او رابرټ لنډ غوندي تکل نګاران هم پیدا شو، چې د تکلو ادبي مقام یې ډېر لوړ دی.

تر کومه حده چې د اردو انشائیې (تکل) د آغاز خبره ده نو دا یوه متنازعه مسئله ده. ډاکټر سلیم اختر، سرسید احمدخان د اردو اول انشائیه نګار ګڼي د هغه مطابق چې کله په ۱۸۲۹ء کې سرسید انګلستان ته ولاړ، نو هلته د ټیټلر او سپیکټیټر مطالعې هغه د ایډیسن او سټایل له تکلونو څخه متاثر کړو او پر واپسي یې په هغه انداز او اسلوب کې مضامین لیکل شروع کړو، او د دغو د ابلاغ دپاره یې "تهذیب الاخلاق" ۱۸۷۰ء هم جاري کړو، خو د ډاکټر سیده جعفر د تحقیق مطابق د اردو اول "Essayist" ماسټر رام چندر دی، چې په خپلو دوو رسالو "فواید الناظرین (۱۸٤٥ او محب هند" ۱۸۲۸ء کې یې د دغه صنف آغاز کړی وو، خو ډاکټر سلیم اختر وایي: "چې د ماسټر رام چندر په نثر کې هغه شګفتګي او د فکر تازګي نه شته کوم چې د تکل بنیادي وصفونه دي، نو ځکه هغه سرسید اول تکل نګار ثابت کړی دی، خو ډاکټر وزیر آغا د هغه له دې تحقیق سره مکمل اختلاف کړی دی، هغه وایي چې د سرسید په ټولو مضمونو کې د سنجیده بحثونو انداز څرګندیږي او بل په اندز بیان کې یې هغه تخلیقي تازګي هم نه شته چې د تکل بنیادي وصف دی او پر دې ټولو برسېره هغه د انکشاف ذات پر ځای د خارجي ژوند واقعات او مسایل په ګوته کړي دي، کوم چې د تکل لطافت او نزاکت مجروح کوي، د ډاکټر وزیرآغا دا خبره صحي هم ده، چې سر سید له خپلو مضامینو څخه د اصلاح کار اخستی دی، له دې کبله د

هغـه دا مـضامین کـه څـه هـم تکـل تـه ورنـزدې دي خـو مکمـل تکـل نـه شـو ورتـه ویـلای، ځکـه چـي اصـلاحي اړخ د تکـل د تیکنیـك او مـزاج څخـه ډېري لیري دی.

د سرســید پــس د مولانــا محمــد حــسین آزاد، مــرزا فرحــت الله بېـګ، سـجاد حیـدر، خواجـه حـسن نظـامي، رشـید محمـد صـدیقي، نظیـر صـدیقي او ځنـو نـورو اردو لیکوالـو پـه مـضامینو کـي د تکـل ځینــي عناصــر مونــدل کیــږي، خــو هغــوی تــه مکمــل تکــل نــه ویــل کېـدلای، پـه جدیـد دور کـي ډاکټـر وزیرآغـا د اردو تکـل روحِ روان ګڼـل کیـږي، بلکـې د هغـه منـونکي دا وایـي: "چـي وزیرآغـا هغـه لیکـوال دی، چـا چـي پـه صـحي معنـا تکـل پـه خپـل اصـلي رنـګ، اسـلوب او هیئـت کــي اول پــه اردو کــي ولیکلــو کــه مــوږ د وزیــر آغــا د تکلونــو مطالعــه وکـړو نـو مـوږ نـه تـه بـه پـورتنۍ خبـره مغالطـه نـه بلکـې حقیقـت ښـکاره شي.

پــه موجــوده دور کــي مــشکور حــسین یــاد، مــشتاق قمــر، جمیــل آذر، انــور ســدید، غــلام جېلانــي اصــغر، ســلیم آغــا قزلبــاش، اکبــر حمیــدي، شــهزاد احمــد او نــور بــې شــمېره لیکــوال د اردو تکــل پــه میــدان کــي د خپــل فکــر نیلــی ځغلــوي او اردو تکــل یــې بــامِ عــروج تــه رســولی دی، د اردو ادب پــه لایبریــري کــي د تکلونــو بــې شــمېره مجموعې او انتخابونه د دې ثبوت دي.

کـه د پـښتو تکـل د تـاریخ جـایزه واخیـستل شـي، نـو معلومـه بـه شـي چـي پـه پـښتو کـي پـر دې صـنف ډېـر کـم کـار شـوی دی، د دې وجـه دا ده چـي مـوږ تـر اوسـه پـوري د تکـل لـه مـزاج سـره سـم نـه یـو ولـد شـوي، کـه څـه هـم نـن صـبا پـه رسـالو کـي ډېـر داسـي څېزونـه د تکـل پـه نـوم چاپیږي

چي هغه د تکل د تیکنیك او مزاج څخه ډیر جلا وي او هغه ته موږ تکل نه شو ویلای، نو دا ځای د دې بحث نه دی، دلته زما مقصد د تکل د اجمالي تاریخ بیان دی، د اروا ښاد عبدالکافي ادیب د وینا مطابق تکل له نن څخه تقریباً څلوېښت پنځه څلوېښت کاله له مخه اولسي ادبي جرګې متعارف کړی دی، صنوبر حسین کاکاجي راحت زاخیلي د پښتو تکل اول لیکونکي دي، مرحوم ایوب صابر خو ګرسره تر دې حده دعوه کړې ده، چي جدید تکل تر اردو ډیر له مخه په پښتو کي لیکل شوی دی، هم د پورتني محققینو د وینا مطابق مرحوم امیر حمزه شنیواری ، ماسټر عبدالکریم، دوست محمد کامل، مهدي شاه مهدي، اشرف مفتون، ربنواز مایل، قلندر مومند ، سلیم راز، مولانا عبدالقادر، ایوب صابر، لطیف وهمي، همېش خلیل، عبدالرحیم مجذوب او نورو ګڼو لیکوالو وخت په وخت و پښتو ته ښه معیاري او په زړه پوري تکلونه ورکړي دي، محمددین ژواك لیکي: "چي په افغانستان کي به هم کله د ادبي ټوټه او کله د منثور شعرپه نوم استاد قیام الدین خادم، عبدالحی حبیبي، صدیق الله ریښتین او ګل باچا الفت داسي لیکونه وړاندي کوي، چي دلته د تکل په نامه لیکل کیږي او هغوی هم په دې میدان کي د قدر وړ زیار ایستلی دی.

په موجوده دور کي هم زموږ په ادب کي ډیر داسي نومونه شته چي د تکل په صنف باندي طبع ازمایي کوي، اوس- اوس ډاکټر اسرار خپله نثري مجموعه چاپ کړې ده، چي ښه معیاري تکلونه په کي لیدل کیږي، له دې علاوه داورخان داود ، محمد اقبال اقبار، جمیل یوسفزی، عبدالواحد قلندر، طاهر اپریدی، مفلس دراني، ګل محمد بېتاب، آزاد هشنغری، حمد الله جان بسمل، علي دیپك

قزلباش او نور زلمي ليكوال هم د تكل په مځكه كي خپل كر كوي، خو دا يو حقيقت دى، چي په پښتو ادب كي دېر كم داسي ليكونه شته چي د اصل تكل د مزاج، اسلوب او تقاضو په تول پوره دي. (بورى - اپريل ١٩٩٤ء) حوالې

(١) انشائيه كي بنياد، (اردو) ډاكټر سليم اختر
(٢) انشائيه كې خدوخال (اردو) ډاكټر وزير آغا
(٣) جديد پښتو ادب (اردو) ايوب صابر
(٤) خورې پاڼې (پښتو) عبدالكافي اديب
(٥) جرس پښتو ګڼه
(٦) تماس پښتو سلسله نمبر ٢

دا "مايل" چي نن له لوی هنره ډك دی

يو مشال دی چي بليږي زمانې کي
دا مايل چي نن له لوی هنره ډك دی

ربنواز مايل

هو- رښتيا هم مايل يو مشال دی، چي په خپله رڼا د زمانې له تيارو سره په جنګ دی او د يوې داسي دنيا په تکل دی چرته چي خوشحالياني او مينه وي، خپلوي او خواخوږي وي، هو رښتيا هم مايل له لوی هنره ډك دی، له يو داسي هنره چي يوائي ټيکنيکي اړخ نه لري بلکې د هغه هنر بنياد په عملي او فکري توګه ډېر زيات ژور او پوخ دی.

محترم ربنواز مايل يو ريټايرډ پروفيسر او د خپل عصر يو نماينده ويناند دی، هغه که نثر ليکي هم نو د هغه خپل فکري او تخليقي نويتوب له ورايه په کي برېښي يا که نظم او غزل ليکي هم نو له هر رنګه تقليدي انداز څخه جلا خپله فکري ځانګړتيا لري، مايل په خپلو نظمونو او غزلونو کي د دې دنيا حال په ډېرو ساده او خوندورو ټکو کي وايي، ځکه خو د هغه هر نظم له حقيقته څخه ډك او په فکري لحاظ ډېر لوړ دی، د نظم خبره مي

ځکــه وکــړه چــي زمــا د دې کتنــي بنیــادي موضــوع د مایــل نظمونــه دي، کــه چیــري د هغــه واړهٔ فــن (نظــم، غــزل او نثــر) و څېــړل شــي، نــو بــه کتابونــه ډك شــي، خــو خبــري بــه لا پاتــه وي، ځکــه د دې وړې غونــدي مقــالې وړه ســینه ماتــه دومــره اجــازه نــه راکــوي، دلتــه د مایــل لــه نظمونــو ســره زه څومره انــصاف کـولای شـم، پـه دې زه پخپلـه هـم اریـان یم.

خبـره د نظـم روانـه ده، نـو بـه دلتـه دا خبـره هـم وکـړم، چـي د غـزل پــه نــسبت پــه نظــم کــي د یــو خیــال بیــانول چــي څــومره اســان دی، هغـومره ګـران هـم دی، کـه څـه هـم پـه نظـم کـي اسـانتیا وي ډېـر دي د مقـفیٰ، معـریٰ، حـتیٰ کـه د ازاد نظـم غونـدي صـنفونه ډېـره فراخـه سـینه لـري خـو پـه دې قـالبونو کـي ډېـري اوتـي بـوتي او مـازي خبـري هــم بیــانیږي، پــه فکــري اعتبــار ډېــر کــم نظمونــه پــه دې ډېــري کــي خپـل ځـانګړی حیثیـت پیـدا کـړي، نظـم و هرچاتـه د څـه نـه څـه ویلـو ګنجـایش ورکـوي، خـو پـه هغـه کـي څـه خـاص ویـل د هرچـا د وس کـار نـه دی، ځکـه چـي د څـه خـاص ویلـو او پـه څـه خـاص انداز کـي د ویلـو فـن ډېـر کـم خلـګ خپلـولای شـي او هـم پـه دې ډېـرو کمـو خلګـو کـي یـو نـوم د ربنـواز مایـل دی، هغـه مایـل چـي پـه ظـاهره خـو لـه هرڅـه څخـه لاتعلقـه ښـکاري، لـه دنیـا او دنیـا والـو څـه ګوشـه نـشین دی او پـه دغـه ګوشـه نـشیني کـي یـې ځـان خـوښ دی، خـو زه د دې خبـري لـه اقـرار کولـو څخـه انکـار نـه شم کـولای، چـي پـه ظـاهره لـه دنیـا څخـه لاتعلـق دا مایـل د هـر تېرېـدونکي لمحـې پـه حـال خبـر دی او د هــري راتلــونکي لمحــې بــوی محــسوسوي، دا کمــال د هغــه د فــن او ټیکنیــك شــاید نــه وي، خــو د فکــر یــې ضــرور دی، پــه اصــل کــي د هغــه بــصیرت (وژن) ډېــر وســیع او ډېــر ت حقیقــي دی، ځکــه

چې کومې خبرې يې کړې دي، په هغو کې د تصوراتي دنيا ډېر کم شيان ليدل کېږي، هغه د ژوند تحقيقي سختري په خپل اصل شکل کې بيانوي، ځکه خو د هغه انداز او بيان و لوستونکي، اورېدونکي ته ډېر زيات اپيل کوي، اپيل به ځله نه کوي، چې د هغه موضوع ژوند دی، د ژوند حقيقي شکلونه دي او د ورځنې حالاتو د ستړياوو ذکر دی، لکه:

اې د ورځې شپې مالکه!
شپه او ورځ دغه چکر دی
دفترونه، کتابونه
او بيا خپل مړی پر شا مې
د پريجونو په ګړنجا کې
ځان له هر څه ناخبر کړم
بې سکونه، شپه سحر کړم
هر سړی د ځان سايه وي
د ستړيا بله نامه وي
اې د ورځې شپې مالکه!
مور ترټلي خو د تا يو

د مايل نظمونه ماته ډېر زيات اپيل ځکه کوي چې په دې کې د ژوند د کشالو او حقيقتونو ذکر زيات دی، يو رنګه د موجوده عصر عکسونه په کې راغونډ دي، په دې نظمونو کې مور د نړۍ بدرنګه څېره هم ليدلای شو او د هغه ښايست هم، دا جلا خبره ده، چې د نړۍ څېره له ازله داسې بدرنګه نه وه، بلکې د دې ښايست په دې کې اوسېدونکو انسانانو بدرنګه کړی دی، ځکه

خو چا ویلي وو، چې په دې کاینات کې تر ټولو ښایسته شی انسان دی، او تر ټولو بدرنګه شی هم انسان دی، چې بدرنګي له خپله لاسه راوړي، که موږ د نن سبا حالاتو ته وګورو نو به دا خبره څرګنده شي، چې دا وخت د دنیا د بدرنګۍ اړخ لږ زیات غالب دی، له دې کبله و هري خواته د مقصدیت بحران لیدل کیږي، ولې چې زمانه په ډېره تیزي سره بدلیږي او ظاهره خبره ده، چې د بدلون دا تېزي فطري نه ده، د دې تر شا هغه خوړجن له ظلم او ستم او استحصال څخه ډك تاریخ پټ دی، چې ابتدا یې د ځینې مهذبه انسانانو له هغه قدم څخه شوې ده، چې هغوی د دنیا له نورو انسانانو د "مهذب" کولو دپاره اخیستی وو، او د دې دپاره یې د دنیا یوه لویه برخه په زوره قبضه کړې وه، چې په کوم کې هغو د دغو خطو د وسایلو ذره- ذره وځبېښله بیا یې د "ترقي" په نوم د استحصال دا سفر جار وساتلو او نن یې د استحصال او هغه عمل ته د "ګلوبالایزېشن" په ظاهر ښایسته خو په حقیقت کې بدرنګه نوم ورکړی دی، دا هرڅه نن د جدیدیت (Modernization) د هغه عمل نتیجه ده چې انسان یې په پوره توګه د ماده پرستي پر خوا روان کړی دی او له خپل تهذیب، روایاتو او انساني خصوصیاتو څخه یې لیري کړی دی، ځکه خو نن په انسان کې د مینې، وفا او خپلوۍ جذبات د نشت برابر دي، مایل د نن څخه شپږویشت کاله له مخه لا دا خبره کړې وه چې

هو منمه! د دنیا مزاج بدل دی
د مادې دپاره ښکلی هر عمل دی
هو- منمه! د وجدان لاره کږه ده

مینــه هــسي هــم نــا لوســتې صــحیفه ده
هــو- منمــه! د هرچــا حــال د هــوا دی
یــو د ځــان خوښــۍ رفتــار کــي مبــتلا دی
هــو- منمــه! زېــړه پاڼــه د خــزان یــم
لکــه ښــه ښــګلنه مځکــه، خــو انــسان یــم

مایــل د دې هــر څــه نفسانفــسي بــاوجود د انــسان د وجــود لــه عظمتــه څخــه انکــار نــه کــوي او نــه لــه هغــه ســره تړلــي مابعــد الطبعیــاتي حــالاتو څخــه مــایوس دی، ځکــه خــو د انــسان د دې عظمــت او ښایــست دپــاره د دنیــا لــه بــد رنګۍ څخــه د ازادۍ خوبونه ویني او وایي:

مونږ که خوبونه وینو
په خوبونو
هم ځان لویوو
هم خپلي خوښۍ په کي غواړو
نو دا کوم جرم دی
مونږ که خوبونه وینو
د دنیا په لنډې تنګې شان ګڼلو
یا د زیات فراخ
زیات نوی رنګ، میدانونو په غوښتلو
نو دا هم کوم جرم دی
مونږ که خوبونه وینو
او په بل رخ

(پر دې تړلو، ګوا ببخي ډېر شان محیط
د سیل ویړه فضا هم
له آزادۍ، له ډېرې آزادۍ نه غواړو
او د ځان بقا هم
له آزادۍ، له ډېرې آزادۍ نه
نو دې ته، جهان جرم ولې وايي؟
او دا په کوم حیث
یا څنګه زمونږ، ډېر د بدو جرم دی

خو دلته د دې خبرې وضاحت هم ضروري دی، چې مایل له هغه خلکو څخه نه دی، چې یوازې خوبونهویني او یا دا انتظار کوي، چې حالات به په خپله بدلیږي، هغه نه یوازې پخپله له حالاتو سره د جنګ حوصله لري بلکې هغه خلکو ته هم حوصله او همت ورکوي، چې کله- کله د حالاتو له سختي څخه غږ ی واچوي. مایل په دې خبر دی، چې نن په دنیا کې کوم حالات دي، دا فطري نه دي، دا انسانانو پیدا کړي دي، او د انسانانو د پیدا کړو بدو مخه نیول ګران کار نه دی، ځکه خو مایل که یو ې خواته د آزادۍ، سوکالۍ او امن خوبونه ویني نو بلې خواته د هغه خوبونه د حاصلولو دپاره په عمل باندي هم پوخ یقین لري، ځکه خو د خپل زیات بصیرت له کبله خپل منزل ډېر څرګند ویني او ملګرو ته هم د پرمختګ همت ورکوي، او وايي:

څو قدمه تګ دی نور
بیا به پر منزل یو مونږ
ښاد به یو په سل یو مونږ
څو قدمه تګ دی نور

غـــــړي اچـــــول پـــــه څـــــه
زړه هـــــــسي وژل پــــــه څـــــه
لنـــــــډه اوس قيــــــصه چـــــي ده
ټولـــــــه سلــــــسله چـــــي ده
څـــــو قدمــــــه تــــــګ دی نـــــور
هلتــــــه کهکــــــشان پــــــه غــــږ
دلتــــــه هـــــر نـــــشان پـــــه غــــږ
ولــــــي دا ســــــفر کـــــو مــــــات
غـــم کـــو د ځـــان نـــور هـــم زيـــات

د ادب هـر صـنف د خپـل عـصرترجماني کـوي، ځکـه د ډېـرو تـاريخي او تهـذيبي حـالاتو جرړونـه پـه ادب کـي ليـدل کيـږي، او دا ځکـه ليـدل کيـږي، چـي د ليکـوال حـساسه طبعيـت د چاپېرچـل پـه ترجمـاني بانـدي هغـه مجبـوره کـوي، هـم لـه دې وجـي مايـل هـم پـه ډېـرو داسـي واقعـاتو پـه چيغـه شـوی دی، چـي پـه کـوم کـي تـاريخ چـپ شـوی دی او چـي د تـاريخ بـد ديانتـه ليکوالـو اصـل تـاريخ خلګـو څخـه پـټ ساتلی دی، پـه دې واقعـاتو کـي يـوه واقعـه د وېـت نـام د جنـګ ده، چـي پـه کـي د دنيـا "مهذبـه قـام" پـه لکونـو وېتناميـان پـه داسـي بـې دردي، وحـشت او بربريـت و وژلـو چـي پـه تـاريخ کـي يـې ډېـر کـم مثالونـه ليـدل کيـږي، د آزادی، جمهوريـت او انـساني حقونـو علمبردارانـو لـه وېتناميـانو سـره هغـه ظلـم او جبـر وکـړ، چـي انـسانيت پـرې پـه خپلـه وژړل، خـو د دنيـا تـاريخ ليکونکـو دا ټـول واقعـات داسـي پـټ کـړو لکـه ګرسـره چـي څـه شـوي نـه وي، خـو هغـه پـه دې نـه وو خبـر چـي داسـي واقعـات بـه لـه

هغو خلکو څخه څنګه پټېږي چي په سينه کي يو حساس زړه لري او له انسانانو سره مينه لري، د مايل رنګه خلک کله په داسي وخت کي چپ پاته کېداى شي، څکه خو هغه د تاريخ په دې خونړۍ پېښې باندي خپل احتجاج کړى دى او و دې انتها ته رسېدلى دى، چي د نن حالات د انسانانو د اوسېدو نه دي، نن شيطان له خپلو پوره شيطاني خصوصياتو سره د انسانانو د ننه داخل شوى دى، څکه انسان ته ببرته هلته تلل په کار دي، چيري چي مينه وه، خپلوي وه او انسان دوستي وه:

زما طلب نه زر، نه د مرمرو رنګ محل
زما طلب نه پېغلې، د شهوت د تاو په لړ
زما طلب نه جام، نه د صهبا نشي ژوند
زما طلب نه واك، د هر احساس د مرګ په تړ
زما طلب چي ويني، د وېت نام جوړي چکلې
زما طلب چي ويني په وېت نام د اور څپاو
زما طلب دغه دى چي انسان يو واري بيا
ببرته په شا لاړ شي، په مېرو کي شي دېره

په دې کي هيڅ شك نشته چي په حق باندي درېدل او رېښتيا ويل يو روحاني قوت او جرات غواړي هغه روحاني قوت چي محمد ρ يې د قريش غوندي طاقتوري قبيلې ته مخامخ ودرولو، و مهاتما ګاندي ته يې د فرنګي غوندي مضبوط سلطنت سره د ډغري وهلو جرات وکړي، چي ګوېرا، نيلسن منډيلا او مېلکم ايکس ته يې د ظلم او جبر او استحصال مخ نيوى کولو همت

ورکړو، "مایل" هم د دغه رنګه روحاني او وجداني قوت قایل دی او د تیارو خلاف په جنګ اخته دی، که څه هم پړقیږي خو ځلیږي، د ظلم خلاف تر خپله وسه پوري خپل کردار لوبوي، او د ظلم خلاف کردار لوبول د مضبوط وجداني کیفیت بغیر ممکن نه دی، ځکه خو مایل له دې څخه نه وېرېږي، چې مرګ به یې په نتیجه کې وي، بلکې تر هغه پوري د حق ویلو جرات لري، چې په ده کې څه نا څه سکت باقي وي.

هسي نه چې دا خیال دي
په مغزو کې چرته راشي
چې ماپرېښوه
د وجدان ښودلې لاره
تش د ځان د مرګ له داره
ستا په کور کې زما د اور دا یوه لتکۍ
چې که تت یم خو ځلیږم
په هوا کې هم پړقیږم
زما ژبه غوځه وي
زما ګوتي هم قلم کړي

د مایل په لیك کې نظم وي او که نثر؟ په سطحي انداز ځان پوهول په هیڅ توګه هم اسان کار نه دی، نن صبا چې د مطالعې کوم سهل او سطحي انداز روان دی، هغه د یو سطحي فکر لرونکی لیك د پاره خو هیڅ کېداى شي، خو دلوی فکر و ژورتیا ته د رسېدو قوت نه لري، ځکه خو همېشه ژور او لوی فکر په

دې وجه شاته کړی شوی دی، چې په دې څوك نه پوهیږي خو بیا هغه فکر همېش له خپل وخت سره خپل عظمت پیدا کړی دی، د خپلي کم علمي او سطحي انداز ته د یوه لیك د ابهام نوم ورکول ډېر اسان دی، خو له یو لیك سره حقیقي انصاف کول ډېر ګران کار دی، نو ځکه کوم لوستونکی چې د لوستلو سطحي انداز لري هغو ته زما دا مشوره ده، چې د مایل تخلیقات دي نه لولي ځکه چې د خپل عصر پر کومو حالاتو مایل نظر لري، شاید د سطحي انداز لرونکو خلګو بصیرت هغوني نه وي.

بهرحال زه هم دا دعوه نه کوم چې زه د مایل د تخلیقاتو په مقصدیت پوره پوهه شوی یم، دلته چې ما د هغه د یو څو نظمونو تجزیه وړاندي کړه، د دې فیصله به لوستونکي کوي، چې ما څومره انصاف ورسره کړی دی، زه په خپله مایل د خپل عصر یو داسي نباض ګڼم چې د معاشرې په هر مرض خبر دی او د هغه دپاره د هغه د خاتمې دپاره په ډېره ذاتي سطحه خپل وس کوي، خدای دي وده ته عمر دراز ورکړي، چې موږ را روان نسلونه د ده د تخلیقاتو څخه د مقصدیت او حقیقت لاري خپل کړي. (آمین)

اګست ۲۰۰۱ء

ماشاعر وليدو ....

دا څه د دوولس يا ديارلس کاله له مخه خبره ده، چي ما د شاعري ساز د څېړلو پيل کړی ؤ، دا پيل مي هسي بې استاده کړی وو، په دې نه پوهېدم چي غزل څه دی او نظم څه دی، بس په اخبارونو کي به مي شاعري لوسته او بيا به مي د خپل سوچ مطابق په اخباري انداز کي د څه اوتو بوتو ليکلو خواري ترسره کوه، دا نو هغه دور وو، چي ما څه شاعر په سترګو نه وو ليدلی او نه مي پر ځان د څه شاعر ګومان کېده، په مغزو کي مي دا خبره پرته وه، چي دا شاعر به خدای خبر څنګه شی وي، يعني په دغه خبره به زما مغزو ته ارومرو دا تصور راتلو چي شاعر شايد د انسان رنګه نه وي، څه نور غوندي مخلوق به وي، (دومره فرق ؤ، چي د څه سيارې د مخلوق شك مه نه پر کېدو) دلته له بل رنګه مخلوقه څخه زما مراد دا نه ؤ، چي شاعر به څه مافوق الفطرت يا عجيبه غوندي مخلوق وي، بې شکه په ذهن کي د شاعر په مجسمه توګه له انسان څخه څه مختلفه او بېل شی ؤ، ګوا د شاعر تصور زما په نزد تر انسان څه د اعلیٰ غوندي مخلوق وو، زما دا تصور ځکه ؤ، چي لکه مخکي مي وويل چي څه شاعر يا شاعرنما مخلوق مي نه په دا

خپلـو سـتړګو ليـدلي ۆ او نـه مـي پـه خپلـو غـوږو اوريـدلی وو، هغـه وخـت زه څـه چـي ټـول بـوری لـه ټـي وي څخـه هـم ډېـر ليـري وو، ګنـي چرتـه بـه مـي پـه څـه مـشاعره کـي څـوك شـاعر ليـدلی وای، نـو بـه مـي د شـاعر پـه بـاب څـه Exposure شـوی وو، خـو تـر هغـه وخـت مـا يـوائي پـه اخبـارونو کـي ليـك شـاعري لوسـتې وه او چـونکې پـه مـا کـي هـم لـه دې سـوبه د شـاعري مـاده را بيـداره شـوې وه، نـو بـه مـي څـه مـصرعې ګـډې وډې سـره ليکلـې هغـه وخـت مـي و دې تـه هـم فکـر نـه رسـېدو چـي خـو هغـه دی زه پخپلـه د شـاعري رنګـه څـه کـار کـوم، نـو يقينـاً شـاعران بـه زمـا رنګـه انـسانان وي، خـو څنګـه يـې کـوې، بـس و ځـان تـه مـي هـم فکـر نـه تلـو، کلـه- کلـه بـه هغـه وخـت مـا د کـوټي ريـډيو خپرونـي هـم اوريـدې، نـو کـټ مـټ مـي پـه ريـډيو کـي د ږغـېدونکو خلګـو پـه اړه هـم څـه دغـه رنګـه تـصور ۆ، خيـر څـه يـې کـوې، چـي خبـره نـوره پـسي اوږدوم، مـا چـي شـاعري پيـل کـړې وه، نـو د دې امکـان خـو ارو مـرو موجـود ۆ، چـي چرتـه نـه چرتـه بـه لـه څـه شـاعر سـره زمـا مخـه ضـرور کيـږي، پـه دا دوران کـي زمـوږ د انګريـزي لـه اسـتاذ غـازي خـان جـاذب سـره چرتـه مـا د خپلـي شـاعري تـذکره وکـړه، بيـا هغـه لـه مـا څخـه زمـا څـه ګـډ وډي غزلـې پـه دغـه نيـت واخيـستې چـي يـې ويـل: "زه بـه يـې و خپـل اسـتاذ سـيد خيـر محمـد عـارف تـه ورښـکاره کـړم، د Common Sense خبـره وه چـي غـازي خـان جـاذب د خپـل اسـتاذ خبـره وکـړه او کلـه- کلـه بـه يـې خپـل څـه شـعر هـم پـه کـلاس کـي راتـه ويلـو، خـو زمـا سـاده ذهـن لا بيـا هـم د شـاعر پـه يـو بـل رنـګ تـصور کـي ۆ هـم پـه دا نـه رسـېدمه چـي شـاعران بـه څرنګـه مخلـوق وي؟؟؟؟؟؟

زما ماتي ګوډي غزلي به خود تر سيد خيرمحمد عارف رسېدلي وي، خو د شاعر د يو مجسم انسان په توګه زما Exposure هغه وخت وشو چي يوه ورځ مائيګر د يو ملګري دکان ته ورغلم، د دې دکان له مخه زما له ملګرو سره يو ډېر ساده غوندي سړی هم په خبرو بوخت ؤ، ګول چترالي ټوپۍ پر سر، ساده غوندي جامې او وربانـدي صدرۍ اچولې خرېيلې ږيره او کوچني غوندي برېتونه، يو ساده غوندي سړی، ما دا سړی هسي د يو څو لمحو دپاره وليدو، ولي چي زما د ورتګ څو لمحې وروسته دا ساده غوندي سړي رخصت واخيست او روان شو، چي کله روان شو، نو هسي په بې خيالۍ کي زما نظر پوري وښنتو چي په تګ کي يې لږ فرق ؤ، پښتو ته چي مې وکتل نو په څپلۍ پوري يې څه تارونه هم تړلي ؤ، له ملګري مي هسي د دې سړي پوښتنه وکړه، هغه راته ويل: "چي دا سيد خيرمحمد عارف ؤ، ډېر لوی شاعر دی، زه د څو شېبو دپاره په اريانۍ کي ولاړم، دا اريانی مي په دې وه، چي ما اول ځل په خپلو سترګو د شاعر مجسم وجود وليدو، هغه وخت پر مابانـدي دا خبره څرګنده شوه، چي شاعر خو انسان وي، ډېر ساده غوندي انسان، چي د دې معاشرې برخه وي، بيا مي و ځان ته د شاعر په حيث هيله پيدا شوه، چي زه هم واقعي شاعري کولای شم، ولي چي ما شايد په اول ځل يو مجسم شاعر وليدو او هغه انسان ؤ، ډېر ساده غوندي انسان، ډېر عاجزه غوندي انسان، په خبرو کي له انکساري او خلوصه ډك انسان، څو ورځي پس زه په خپل کلاس کي ناست وم، چي محمدعلي بوريوال راغلو زه يې دبانـدي وغوښتم او يوه بلنه يې راښکاره کړه، چي د سيد خيرمحمد عارف له خوا ليك ؤ،

چي نن ماسپښین د قاضي عالم ضمیر په یاد کي مشاعره ده، د شاعرانو له نومونو سره زما نوم هم لیکلی ؤ، وروسته بیا زه په څه شش و پنج کي وم، چي زه به څنګه ورځم؟ او هغه هم د دومره ډېرو شاعرانو میان ته؟

خپل مت او حوصلې ملګرتیا نه راسره کوله، خیر همت مي یوځای کړ او خپل د هغه وخت دوست شمس الحق چرمی مي دې ته تیار کړ، چي ماسپښین به له ما سره مشاعرې ته ځي چي زړه مي په ډاډه وي، بیا چي کله زه له شمس الحق سره د انفارمېشن سېنټر په خونه ورننوتم نو د مېز تر شا په مخامخ کرسۍ باندي هغه ساده پاده غوندي انسان قلم او کاغذ په لاس کي ناست ؤ، چي ما څو ورځي له مخه د خپل ملګري د دکان له مخه لیدلی ؤ، یعني سید خیرمحمد عارف، هغه اول مجسم شاعر چي د شاعري په اړه یې زما تصور حقیقي کړی ؤ، عارف صاحب په ډېره مینه را ولاړ شو، روغبړ یې راسره وکړ او دستي یې د انفارمېشن سېنټر یو بل ملګری، چي تر اوسه پوري په "خانې" مسما دی، و چای راغوښتلو ته ولېږلو، تر دغه وخته پوري ما خپل نوم هم ور ښوولی ؤ او ده بیا دستي مخ ته پر مېز باندي پراته کاغذونه سره وپلټل، یوه پاڼه یې را وایستله ماته یې ونیوه، ما ته یې وویل: "جاذب صاحب ستا غزلونه ماته راکړي ؤ، ما دا یوه سمه کړې ده، د نن په مشاعره کي یې ووایه، ما ورته وویل:

"چي ما خو بل وخت څه مشاعره نه ده کړې، "ده راته وویل: "چي دا غزل یو څو واره له ځانه سره تېره کړه، تابه په درېیم څلورم نمبر را وغواړو یوه خبره نه ده، دومره ګران کار نه دی".

دا زما د ژوند اوله مشاعره وه، چي د شاعرانو په اړه یې زما Exposure نور هم پراخ کړو، ولي چي هم دلته ما پروفیسر ربنواز مایل، کمېل قزلباش، رازق فهیم، مالك زهیر، خورشید افروز او نور ډېر ولد او ناولده خلګ د شاعر په بڼه کي ولیدو. زما ښه یاد دي، چي کله ما په دغه مشاعره کي خپله غزله اوروله نو په "واه- واه او ډېر ښه- ډېر شه کي د دوو انسانانو ږغونه زما تر غوږو رارسېدو، په دې کي یو ږغ د مرحوم حاجي میرزا خان پېښي ؤ، او بل ږغ د حیات سید خیرمحمد عارف ؤ، چي زما حوصله یې پر ځای ساتله، بس د هغه پس زه هم د سید خیرمحمد عارف په کاروان کي د یو شاعر په حیث شامل شوم، دا سید خیرمحد عارف ؤ چي زه یې د شاعري په رموزو دا رنګه پوهولم لکه یو ډېر شفیق دوست چي خپل بل دوست ته لاره ور ښیي، سوکه- سوکه زه هم د شاعري د فن په باریکیو ولدېدم.

دا د عارف صاحب د میني، خپلوي او خلوص وجه وه، چي بیا دا زما روټین جوړ شو، چي څنګه به د کلاس له بوریت څخه را خلاص شوم، نو به سیخ انفارمېشن سېنټر ته راغلم، او بیا به د ماسپښین تر اذانه پوري دلته ناست وم، یوې خواته د عارف صاحب له مهارتونو څه د غزل او نظم په فني اړخونو خبرېدم نو بلې خواته به د ټوقو ټقالو په خندني محفلونو کي هم ګډ وم، ولي چي عارف صاحب څومره لوی شاعر دی،

دومره ښه او لوی انسان هم دی، ځکه خو یې د شاعر او انسان هر دواړه اړخونه له میني او خلوصه ډك ؤ. په انفارمېشن سېنټر کي زموږ محفلونه هره ورځ جوړېدو او بیا به په میاشت کي یو واره ښه خوندوره مشاعره یا بل داسي ادبي نشست به هم کېدو، چي له هغه څخه به زما رنګه نوي شاعرانو او لیکوالو ډېره زده کړه کوله، دا خبره خو له هغه وخته ډېره څرګنده وه، چي دا رسمي او غیر رسمي محفلونه به د عارف صاحب شا او خوا جوړېدو، ځکه خو دا سلسله تر ننه پوري په یوه نه یوه رنګ کي روانه ده، زما نه یادېږي چي په بوري کي دي داسي یو ادبي نشست شوی وي، چي د هغه تر شا عارف صاحب نه وي، خوشحال بابا خو ویلي ؤ چي:

پښتانه لکه مګس وربانـدي ټول دي
ورته ایښی دی مغل د حلوا تال

دغه رنګه عارف صاحب هم د بوري د شاعرانو دپاره تر شاتو څه کم نه دی، چي ټول هره ورځ باندي راټول وي، زما یقین دی، چي زما د دې محفل د برخه جوړېدو له مخه هم که په تېرو قریباً څلوېښت پنځوس کاله کي په بوري کي هر ادبي محفل جوړ شوی وي، د هغه تر شا به ضرور د عارف صاحب لاس وي، دغه د عارف صاحب همت ؤ، چي زموږ د دې محفل د برخه جوړېدو وروسته هم د نړیوالې سطحي ادبي سېمینارونه په بوري کي جوړ شوي دي، چي تر ننه پوري یادېږي، خو یوه بدبختي هم له دغه رنګه یوه ادبي سېمینار څخه موږ ته راپېښه شوه، کله چي موږ دا سېمینار جوړولو او

د دې کـــاروايي روانـــه وه، نـــو عـــارف صـــاحب د يـــو نشـــست صـدارت و يـوه سياسـي شخـصيت تـه وسـپارلو، عـارف صـاحب پخپلـه هم لـه هغـه نظريې سره څه نـه څه تړون لرلـو او تـر اوسـه يې لـري، خـو دا سياسـي شخـصيت تـه صـدارت ورکـول زمـا او ځينـي مارنګـه نـورو ملګـرو پـه دې وجـه خـوښ نـه کـړ، چـې مـوږ د پـښتو ادبـي ملګـري شـناخت لـه يـوه سياسـي ګونـد سـره تـړل نـه غوښـتو، بـس دا خبـره څـه وشـوه، لـه هغـه محفلـه ځخـه زمـا ناسـته ولاړه ختمـه شـوه، بيـا نـو د عـارف صـاحب پـه مـشري کـي ټـول پـښتو ادبـي ملګـري يـوې خواتـه ؤ، زه او علـي کمېـل قزلبـاش بلـي خواتـه ؤ، دا ادبـي جنـګ څـه زيـات اوږد شـو، پـه مـابين کـي داسـي خلـګ هـم را ولوېدو، چـې مـوږ تـه بـه يـې يـوه خبـره کـوه او عـارف صـاحب دوی تـه بلـه، چـې لـه دواړو اړخونـو يـې خواشـيني زياتولـه، دا سـوړ جنـګ چـې لـه يـوې خبـري شـروع شـو، تـر ډېـرو خبـرو ورسـېدو او تـر ميـان تقريبـاً شـپږ يـا اووه کالـه ووتـو، پـه دغـه شـپږو اوو کـالو کـي بيـا مـا د بـوري پـه يـوه ادبـي محفـل کـي هـم ګـډون ونـه کـړ، قـصور زمـوږ ؤ کـه د عـارف صـاحب؟ څـه يـې کـوې څـه سـر مـو پـر لـه ګرځـوم، دا لـږ اوږده قصه ده، پـه کـار نـه ده چـې اوس وشـي، خـو چـې د دې تـر ميـان ځنګـه- ځنګـه وخـت تېرېدو، لـه زړونـو ځخـه خوابدي پـه خپلـه وتـه، خبـر شـوم چـې پـه دغـه دوران کـي عـارف صـاحب حـاجي هـم شـو او صـوفي هـم، (صـوفي دلتـه د ډېـري پرېښولو پـه معنـا دی) خـو څـه سـر مـو پـر لـه ګرځـوم، زمـوږ تـر ميـان کـه هرڅـه ؤ، پـه خپلـه لـه ميانـه ځخـه ووتـو، يـو وار بيـا زمـا ناسـته پاسـته لـه عـارف صـاحب سـره پيـل شـوه، خـو دا ځـل پـه دې ناسـته کـي هغـه تسلسل ځکـه نـه ؤ، چـې يـو خـو زه د روزګـار پـه سلـسله کـي پـه کوټـه کـي مېـشته شـوم، بـل هغـه

انفارمېشن سېنټر هغه رنګه نه شو پاته او نه ادبي محفلونه هغسي ؤ او درېیم په دغه دوران کي عارف صاحب پر له پسې له ډېرو کشالو سره مخامخ شوی ؤ، که یوې خواته په مختلفو کاروبارونو کي د عارف صاحب شریکانو د ده په اخلاص او عاجزي باندي د خپلي فایدې اړې تېرې کړې وې او دی یې په مالي ستونځو اخته کړی ؤ، نو بلې خواته په خپل کور کي له خپلو را لوی کړو تربورانو سره د کور د تقسیم تر مرحلو هم را تېر شوی ؤ.

ما اورېدلي ؤ چي ډېر په خوا عارف صاحب تر ډېرو خواریو راتېر شوی ؤ، په دغه دوران کي یې هم مالي حالت لږ ډېر مضبوط کړی ؤ، چي دا سختري یو تر بل بتري ور پېښي شوې، دا وخت عارف صاحب یو وار بیا په سپینه ږیره د خپل اقتصاد او روزګار له کبله د شارګ په تورو غرونو کي د توري سونا په لټون سر ؤ او تر اوسه په دغه لټون سر دی، ځکه زموږ ناسته پاسته اوس کمه ده، اوس چي کله عارف صاحب د خپلي نوکرۍ په اړه کوټي ته راشي نو ضرور ماته ټیلي فون کوي او بیا موږ په یو هوټل کي کښېنو، نه یوا ځي پر ادبي منظر رغېږو، بلکي خپله شاعري هم سره اورؤ، یا بیا په یوه بل اختر موږ په بوري کي سره وینو، دا یوه داسي موقع وي، چي یو واري بیا د عارف صاحب شا او خوا موږ ټول د بوري شاعران سره راغونډ شو، د یوه بل په حال خبر شو او یوه بل ته خپله شاعري اورؤ، اوس خو انفارمېشن سېنټر هم له سره ختم شوی دی، خو عارف صاحب د بوري د ناظم له دفتر سره د سېنټر دپاره ورکړل شوې خونه سرکار ته بېرته نه ده ورکړې، (خیال

کوئ چي د بوري ناظم خبر نه کړئ) ځکه خو اوس د اختر په ورځ یا په بله داسي موقع چي عارف صاحب د شارګ له ستړیاوو څخه بوري ته را وتښتي نو دا خونه بیا د یو څو ورځو دپاره ودانه شي، ځکه چي اوس دا د پښتو ادبي ملګرو خونه ده، عارف صاحب ته خو مو دا مشوره هم وکړې ده، چي دا خونه د څه ثقافتي مرکز په نوم کړو چي د پښتو ادبي ملګرو تر اهتمام لاندي وي، یا بیا د دې مقصد دپاره له ناظم څخه څه بل ځای وغواړو، ګوره چي کله دا تر سره کیږي.

عارف صاحب له حج وروسته صوفي شوی دی، خو ګرسره خپله ږیره تورووي، د ږیري د تورولو قصه یې څرنګه ده؟ چي کله عارف صاحب له حج څخه بېرته راغلو نو ږیره یې ښه کافي بلکې تکه سپینه وه، خو چي کله سعیدګوهر، عبدالکریم بریالی او سرور سودایي د حج مبارکي ته ورغلو نو درې واړو په زوره عارف صاحب نیولی ؤ او ږیره یې ورتوره کړې وه، زما خیال دی چي ګوهر، بریالی او سودایي د عارف صاحب دپاره د ده ږیره نه ورتورولـه، بلکې له دې وېري یې ږیره ورتوره کړه، چي د عارف سپیني ږیري د ګوهر، بریالي او سودایي اصل عمر وخلګو ته ور ښوولو، بس نو بیا لکه چي عارف صاحب هم د ځان بېرته ځوان ساتلو دپاره ږیره تورول خپل ضرورت وګرځولو او کله- کله یې واقعي هم دا ځني هېره شي، چي اوس د لمسیانو نیکه دی، خو څه وکړي، ناسته یې ټوله له ځوانانو سره ده او بل یې زړه هم هسي ځوان دی، نو ځان به ځوان ولي نه ورته ښکاري، خو دا اوس چي کله مونږ د لوی اختر په موقع د رمضان منتظر کره یوه شپه مېلمانه وو، نو د رمضان منتظر

زوی کلیم الله روغبړ ته راغلئ، کلیم الله ماشاء الله اوس ځوان دی، ځکه خو عارف صاحب وویل:

"چي اوس په ځان پوهه شوم، چي زه زوړ شوی یم، ولي چي د کلیم الله نوم لا ما ایښی دی" لېکن که څه هم په طبعي توګه عارف صاحب څه نا څه زوړ شوی دی، خو ما یې شاعري زړه نه ده لیدلې، عارف صاحب نن هم هغه رنګه ځواني غزلي لیکي، څنګه چي ما د ده په ډایریانو کي هغه وخت لیدلي دي، چي عارف صاحب په طبعي توګه هم ځوان ؤ، خو هو لږ فرق یې اوس په طبعي توګه دا کړی دی، چي کله- کله یې تسپې په لاس کي وي، خو تا به هم د خپل ښېتك پر غالۍ ګرځوي، چي زما تسپې راسره ولټوه، یا بیا به داسي هم ورسره وشي، چي کله د ده په ښېتك کي څوك مېلمه اودس وکړي، نو عارف صاحب تولیه ور واخلي چي دا ده مصله در واخله، خو ډېر زر چي پخپله په پوه شي، نو په خپله هم و خاندي او و بل ته هم وایي: "په راخانده خو مه"!

دا خو لا خیر دوني خبره نه ده، له عارف صاحب سره په دغه اړه تر دې هم زیاتي پېښي شوې دي، له دغو پېښو څخه مونږ د عارف صاحب د سادګۍ او عاجزي ښه اټکل لګولای شو، ولي چي له ده سره هره پېښه شوې ده، په هغه کي د ده هیڅ قصور نه وي، هو- د ده د سادګۍ او ملنګانه طبعیت دخل ضرور کېدلای شي، انسانان خو لا پرېږده، بې زبانه او بې شعوره ځناوران لا هم د ده له دغه ساده طبعیت څخه خپله حصه بقدرِ جُثه تر لاسه کړې ده، و دې پېښې ته زه دلته یوائې اشاره

کولای شم، ګڼي په دې خو لا د عارف صاحب د شاهرګ خانسا مان پوره حال لري، ولي چي هغه د داسي پېښي چشم دید ګوا دی، یا بیا دا رنګه قصې د عارف صاحب په نزدې حلقه کي د Open Secret رنګه دی او د خوش قسمتي خبره دا ده چي په دې نزدې حلقه کي زه هم شامل یم، خو تاسي په دې بشپړ راز نه شم راګډوای، که چرته څوك څه د جاسوسي ماده لري نو په دې راز پسې دي وګرځي، د شاهرګ د خانسامان یا د بوري د جمال الدین مسافر ضمانت زه نه شم درکولای.

خو په دې راز پسي ګرځېدونکی دي له ما سره څه تماس نه نیسي، زه یې هسي هم نه ورښیم، په ډېرو شورو کي ما دا اورېدلي ؤ، چي د عارف صاحب دسترخان پراخ نه دی، خو دا اورېدلي تولي خبري هله درواغ شوې، چي هر کله زه د عارف صاحب تر بېټك رسېدلی یم، نو مي دسترخان ویر لیدلی دي، که بریالی بوري ته راغلی دی، که سرور سودایي یا محمود ایاز یا بیا هسي زما غوندي ملګرو د ده په کور پښنه ورکړې ده، نو دسترخان ضرور خور شوی دی او بیا هغه وخت تول شوی دی، چي عارف صاحب په ښه مینه او خلوص پر دسترخان ناست هر ملګري ته د نور- نور خوړلو په اصرار پر دسترخان پروت هر شی تر اخره نه وي رسولی، تر دسترخان یو بله خبره را یاده شوه، چي موږ یو ځل د علي کمېل قزلباش کره مېلمانه ؤ، له ډوډۍ خوړلو وروسته چي مو کله رخصت اخیستو نو عارف صاحب و کمېل ته وویل:

"چي موږ خو در ډېره کره خدای دې در لر کړي"، دلته هم د عارف صاحب ژبه وا وښته، او د موږ در لږ کره خدای دې در

ډېره کړي، پر ځای یې د دې اولنۍ جملې تر خوله ووته، خو هغه خبره ده، چې په لوی ښار کې کوچنۍ- کوچنۍ پېښې کېږي، یا به ووایم، چې د ښایستې یو عیب نه دی عیب، هسې هم د عارف صاحب دا "نه عیب" د ده شا او خوا غونډ ملګرو ته کله-کله له ده سره د خندلو موقع ورکړي، دغه وجه ده چې موږ کله هم په ده باندې نه دې خندلي بلکې له ده سره مو خندلي دي.

عارف صاحب څه ډېر زاړه یاران او اشنایان هم تراوسه پورې لري، د دوستانو په حلقه کې یې څه داسې ملګري هم شامل دي، چې اوس یې د دوستۍ عمر و پنځوس کلو ته ډېر ور نژدې دی، تر ټولو پخوانی اشنا یې سعید ګوهر دی، ګوهر صاحب یې د هغه وخت ملګری دی، چې کله عارف صاحب د خپل شعري ژوند په ابتدا کې باندې شاعري کوه، دا د دې دوستۍ وجه وه، چې بیا عارف صاحب او ګوهر صاحب په جدید شاعرۍ کې نه یوازې نوې- نوې تجربې وکړې، بلکې د پښتو ادب لمن یې له ډېرو ښایستو ملغلرو ډکه کړه، او تر اوسه یې ډکوي.

په نورو زړو اشنایانو کې یې په ادبي حلقه کې عبدالکریم بریالی او سرور سودایي هم بقید حیات دي، اوس هم چې کوټې ته پېښه را وکړي، نو زیاتره وخت یې له دغو دوو کسانو سره تېرېږي، اوس چې کله- کله له دغو ملګرو را پټ شي، نو بیا ما او رازق فهیم ته وخت راکړي، د عارف صاحب په غیر ادبي حلقه کې حاجي عبدالباقي اتمانخېل ډېر زوړ یار دی، خو هغه یې هم نیم شاعر کړی دی، نیم شاعر مې په دې اړه ورته وویل چې ډېر ښه اوریدونکی دی، په هره مشاعره او ادبي

محفل کي په بشپړه توګه ګډون کوي، ګني نن صبا خو عام خلک له شاعر او شاعري څخه ليري تښتي، مونږ خو لا ښه يو په بوري کي بيا يو ښه اوربدونکی لرو، ځکه خو زه نيم شاعر ورته وايم، چي له شاعري سره مينه لري، خو لکه څنګه چي ما ذکر وکړ، د عارف صاحب له بوري څخه د ليري کېدو په وجه ادبي محفلونه ساړه شوي دي، چرته که به يوه نيمه مشاعره د عارف صاحب په راتګ سره کېده په هغه کي به له دا څه وخته څخه حاجي عبدالباقي اتمانخېل غير صاضر ؤ، وجه يې دا وه چي د عارف صاحب او د حاجي صاحب تر ميان څه ښلتون راغلی ؤ، خو دا ځل يې جمال الدين مسافر او نورمحمد نورو نه يواځي په سختي سره نوښس واخيست بلکې په عملي توګه د دواړو په مابين کي ولوېدو د مرکې په نيت، چي کله له عارف صاحب سره د مرکي خبره کېده نو زه هم هلته موجود وم، عارف صاحب: په ښه ډېر لوی زړه و هرڅه هېرولو ته تيار شو او دغه رنګه حاجي عبدالباقي هم، ځکه خو هغه ورځ مرکه وشوه، خو دلته زمونږ يو تاوان هم وشو، ځکه چي د دې مرکې له مخه زمونږ د اختر مشاعره تېره شوې وه او مونږ د دا يوه اوربدونکي له داد څخه محروم پاته شو، خير يار زنده محبت باقي، که خير ؤ، چي عارف صاحب تر بوري رسېدو او مونږ هم څه دا رنګه موقع پيدا کړه، نو به د دې يوه اوربدونکي په موجودګي کي څه بله مشاعره جوړه کړو.

خبره مي د عارف صاحب د دوستانو او يارانو کوله، عارف صاحب د خپلو زامنو هم ډېر ښه دوست دی او خپله رشته يې ډېره دوستانه ورسره ساتلې ده، هغه شپه چي د رمضان منتظر له کوره څخه مونږ د شپې ناوخته خپلو کورونو ته ولاړو نو مي

په دا سهار د عارف صاحب درېیم زوی فتح شاه عارف ولید، هغه ویل:

"برایي عارف صاحب ډېر ناوخته کور ته راغلئ، نو هسي په خندا او ګپه کي مي ورته وویل: "چي مشر سړی یې، اوس دي د کلي خلګ په ماجت کي پوښتنه کوي، که زه ناوخته راځم نو یوه خبره ده، ستا خو اوس د ناوخته راتلو عمر تېر دی، فتح شاه ویل: "چي عارف صاحب وخندل او راته یې ویل: "څه د .... زوی یې او خپلي خوني ته ولاړ"، له خپل اولاد سره تردي زیاته دوستانه رشته نوره څه کېدای شي؟

عارف صاحب بې شکه لوی شاعر دی، او د غه رنګه پراخ نېته انسان هم، هر کله چي څه ضرورت مند پر پېښ شوی دی، نو خالي لاس نه دی ځني تللی، خو بقولِ جمال الدین مسافر عارف صاحب په مخامخ جېب کي یو څو سوه روپۍ ایښې وي، چي کله څوك شناخته او خودساخته ضرورت مند وربانـدي پېښ شي، نو دی له مخامخ جېب څخه دا څه پېسې را وباسي چي بس دغه راسره دي، تر تاجار دي، کېدای شي، داسي هم نه وي، جمال الدین مسافر به څه مبالغه په کي کړې وي، ګني عارف صاحب خو له خپلي سادګۍ څخه خپل راتلونکی پنشن لا نیمی و خپلوانو ته ور لیکلی دی، تر دې زیات پراخ زړه به لا بل د چا وي، هسي هم زما نه یادیږي چي په بوري کي زمونږ د هري رسمي او غیر رسمي ناستي او لوازماتو خرڅه د عارف صاحب سېوا بل چا ادا کړې وي.

د عارف صاحب د شخصیت په اړه خبري بېخي ډېري دي، خو چیري به یې بیا کوو، دلته به لا لږ نور دا ووایم، چي عارف

صاحب کتابونه لیکلي خو ډېر دي، خو تر اوسه یې چاپ کړي درې دي او یو یې ترتیب کړی دی او زیاتره مواد تحقیقي او نثري دی، د شاعري کتاب د چاپولو په وار یې وار خطا شوی دی، خو زه دلته لوستونکو ته دا زېری ورکوم، چې هغه بله شپه د رمضان منتظر په بېټهک کي عارف صاحب له موږ ټولو سره ډېر کلک لوظ وکړو، چې اوس به د خپلي شاعري کتاب چاپوي، خدای دي د ده و دې ارادې ته د عمل توفیق ورکړي او و ده ته د لوی عمر او و قلم ته دي یې نور زور ورکړي. (آمین)

۹ فروري ۲۰۰٤ء کوټه

"د یاد په جزیره کي" نغمه سنج- سهېل جعفر

د سهېل جعفر له نوم سره زما اشنايي ډېره زړه ده، ولي چي دا نوم به ما په خپل هلکتوب کي تقریباً هره ورځ اورېدو، د هره ورځ له نوي سهار سره به ما د سهېل جعفر نوم اورېدو، د هغه خوږ ږغ او خوږ و خبرو به ماته ډېر خوند راکولو، دا هغه وخت ؤ، چي ما به نه يوائي د کوټي رېډيو ټولي خپروني اورېدې بلکې ليکونه به مي هم ور لېږل، په تېره بيا د نوي سهار خپرونه به ما په باقاعدګي سره اورېده، نو هغه وخت نه يوائي سهېل جعفر بلکې په رېډيو کي د ږغېدونکي هرچا په حقله زما څه ګډ وډ تصورات ؤ، يعني زما په شعور کي د دې خلګو خاکه نه جوړېده، څه مجسم صورت يې نه رامخته کېدو، خو چي څنګه- څنګه زما په پوهنه کي پوخوالی راتلو، دغسي- دغسي زما دا ګډ وډ تصورات څرګندېدو، ځکه زه دا وايم، چي د سهېل جعفر له نامه سره زما اشنايي ډېره زړه ده، د دې اشنايي اوله ذريعه رېډيو وه.

له رېډيو پس به ما د سهېل جعفر نوم د پښتو ادبي ملګري لورالايي له پلېټ فارم څخه اورېدو، کله چي ما نوې- نوې شاعري شروع کړې وه، نو به مي ډېر داسي نومونه اورېدل چي څه به په کي زما دپاره اشنا او څه به نااشنا ؤ، هم په دې کي يو نوم د سهېل جعفر ؤ، کله چي زه په دې خبر شوم، چي دی هم د لورالايي دی، نو له دې نوم سره زما اشنايي نور قربت پيدا کړ او مينه مي ورسره پيدا شوه، يقيناً دا يو فطري عمل دی، چي د ټاټوبي د يوکېدو په وجه مينه زياتېږي، هم دغسي د سهېل

جعفر لـه نامـه سره زمـا مینـه زیاتـه شوې وه، خو تـر ډېره مـي بیـا هـم چرتـه ملاقـات نـه ؤ سـره شـوی.... دا خـو ؤ، د سـهېل جعفـر لـه نامـه سره زما د اشنايي تفصيل........

د سـهېل جعفـر شـاعري مـا اول ځـل هغـه وخت ولوسـته کلـه چـي د جـرس غـزل نمبـر دپـاره مـا خپـل اولنـی نثـری لیـك "د لـورالايي د جدیـد غـزل نـن او پـرون" لیکلـو، د دې لیـك پـه لټـون کـي د "اولـس پـه زړو ګڼـو کـي د سـهېل جعفـر ځنـي غزلـي پـه لاس راغلـي وې، هغـه وخت کـه څـه هـم زه د شـاعري پـه رمـوزو پـوره نـه پوهېدم، خـو ښه مي پـه ياد دي، خو بيا هـم مـا د سهېل جعفر پـه شـاعري کـي څـه جـلا غونـدي خونـد محـسوس کـړی ؤ او يـو داسـي کيفيـت مـي پـه کـي احـساس کـړی ؤ، چـي تـر هغـه ډېـر خلـګ تېرېږي، خـو د هغـه اظهــار قــوت او صــلاحيت پــه ډېــرو کمــو خلګــو کــي وي، يــا کــم شـاعران يـې بيـانولای شـي، پـه ځنـي داسـي کيفيـاتو کـي د خپـل عمـر د غوښـتني لـه کبلـه زه هـم هغـه وخـت څـه راګېـر وم او ترېنـه تېرېدم، خو اظهار يې ما د سهېل جعفر په يو شعر کي وليدو:

نــوم بــه زمــا هــم چرتــه ليــك وي پــه نــازکو ګوتــو
پــه اميــد ګــورم، ســتا کاپيــاني، کتابونــه تمــام

او هـم داسـي نـورو خونـدورو شـعرونو زه د سـهېل جعفـر لـه شـاعري او د هغـه لـه يـو جـلا انـداز سره ولـد کـړم، دلتـه مـي د ښه شعر له کبله له سهېل سره قربت نور هم زيات شو.

د سـهېل جعفـر لـه شخـصيت سـره زمـا پيژنـدګلوي د ملګـري ليکـوال کـوټي لـه پلېټ فـارم څخـه وشـوه، هـم دلتـه پـه يـو نشـست

کي په اول ځل زما له سهیل جعفر سره ملاقات وشو، ښه مي په یاد دي، چي ما د ده په خبرو کي مینه، خلوص او خپلوي احساس کړې وه، د ده نرم خوی، درونـد خو پوست رږغ او د خبرو یو جلا انداز ماته د سهیل جعفر د شخصیت ډېر اړخونه راپېژندلي ؤ، د ده ساده، درونـد، سنجیده خو مینه ناك شخصیت د ده په اړه زما په زړه کي مینه نوره هم زیاته کړې وه او په شخصي توګه زما له ده سره قربت نور هم زیات شوی ؤ.

ما سهیل جعفر د یو ځانګړي رېډیو پروډیوسر، منفرد شاعر خوږ شخصیت په توګه په تېرو دیارلس ځورلس کلونو کي پېژندلی دی، ځکه چي ما دی اوربدلی، لوستلی او لیدلی دی، او په دې درې واړه توګه مي د ده په خپرونو، شاعري او شخصي انداز کي انفرادیت محسوس کړی دی، نن دلته چونکې زموږ موضوع د سهیل جعفر شاعري دی، ځکه به د یو شاعر په حیث د ده جاج واخلو، "د یاد په جزیره کي" او سېدونکی سهیل جعفر که څه هم له ځان سره ژغبدلی دی، د خپل ذات د کرب او درد قیصې یې څېړلي دي، او ټوله شاعري یې د خپل داخل د اظهار دپاره کړې ده، خو د دې مطلب قطعاً دا نه دی، چي ده د خارج او معروض له خوا سترګي پټي کړې دي، ولي چي که هغه د خپل کرب او ذاتي درد قیصه هم کړې ده، نو د هغه تر شا یې د خارج او معروض ستم ظریفي هم په ګوته کړې ده، ولي چي د هغه د ذات تجربه د خارج حقیقت دی، یو داسي حقیقت چي تر کوم زموږ د سماج هر وګړی تېرېږي، ځکه د سهیل د ذات تجربه یوازي د هغه نه بلکې د هرچا تجربه ده، دا بېله خبره ده، چي هر څوك د سهیل غوندي د ذات د تجربې د اظهار ملکه نه لري، خو

زما دا یقین دی، چې د سهېل د شاعري لوستونکي هر یوه به د هغه په شاعري کې خپل ذات د بهرني حالاتو او واقعاتو په تعلق کې ویني، ځکه خو د هغه دا لاندېنی نظم "Have A Nice Day" د هرچا د احساساتو ترجمان دی.

له کوره وځم
اندېښنو یمه په سر اخیستی
کله زه تا
کله بچیان
کله و کورته ګورم
دا وېره
ولې په وار- وار
وېروي ما
چې
پجارو د امیر
د نشیي ډرایور ګاډی
یا په سړك باندي جلسه
یا یو بې واکه جلوس
ړنده ګولۍ
یا فایرنګ د قبایلو تر مینځ
یا د ټرېفك اژدها
وژلی شي ما
مورې! وېرېږم
ته دعا راته کوه
زه د ډوډۍ په لټون

له کوره وځم
چي ژوني واپس وتاته راشم
(Have A Nice Day)

سهېل له خپلي مور سره د فطري ميني يو ډېر جذباتي تړون لري، ځکه د هغه په شاعري کي اکثره داسي محسوسيږي لکه هغه چي خپلي مور ته مخاطب وي، او يا د خپلي رښتې په اړه د مور ترجماني کوي، په پورتني نظم او لانديني شعر کي خو هغه براهِ راست و خپلې مور ته يا خو مخاطب دی او يا بيا د هغې د جذباتو عکاسي کوي:

چــي را واپـــس شـــومه ســـهېله! مـــائيگر و کورتـــه
ســـترې ځېـــرې تـــه مـــي يـــوائي خپلـــي مـــور وکتـــل

هـم دغـه رنگـه د خپـل ژونـد د ملگـري سـره وفـاداري او د خپلو بچيانو سره مينه هم په داسي انداز کي بيان کړې ده، چي په کي ډېر لوستونکي خپل بچي او د خپل ژوند د ملگـري سـره خپلـه مينـه او تـړون لټـوي او د نـازکو او پرتمينو رښتو په اړه د خپلو مهينو جذباتو اظهار سهېل په داسي خوندوره پېرايه کي کړی دی، چي ډېر کم شاعران په داسي نازکو موضوعاتو باندي د خپلو احساساتو د بيان قدرت لري، دا ماته يوائي د سهېل د فن او فکر خاصه ښکاري، چي د هغه اسلوب د پښتو شاعري په ميدان کي جوت کوي او و هغه ته ځانگړتيا ور بخښي.

يـو مـي سـه لـه خيالـه، خپـل د زنـي خـال، د شـونډو رنـګ
پـــرې مـــي ړده بچيـــانو لـــه خـــواري او مـــزدوري کـــوم

پـــرون چـــي و تخنېـــدم، ســـتا پـــه حـــسينو شـــونډو
بچيـــان مـــي ســـترګو تـــه شـــو، توبـــه مـــي ده بـــره وکـــړه

دا ځـه خيـالي تـصورات نـه دي بلکـې د سـهېل د ذات تجربـه او د ژونـد حقيقـت دی، چـې د شـعر بڼـه يـې ورکـړې ده. شـاعري هغـه ښـه بلـل کيـږي چـې موضـوعات يـې د نننـي ژونـد څخـه اخذ شـوي وي، او حقيقـت تـه نـژدې وي، ګنـي د لـيلا د سـرو شـونډو خبـري هـم د هغـه څـو تـورو شـا او خـوا را ګرځـي او لـږ ډېـر يـې انداز بـدل وي، خـو کـه انـداز يـې هـر څـومره بـدل شـي، خـو د لـيلا د سـرو شـونډو خبـري ډېـري زړې شـوې، ولـي چـې دنيـا پـه څـومره تېـزي سـره پـه مـادي توګـه پـر مـخ تللـې ده، تـر هغـه زياتـه پـه تېـزي سـره پـه روحـاني، اخلاقـي، تهـذيبي او مـذهبي توګـه شـاته او لانـدي را غورځېدلـه ده، ځکـه خـو نـن لـه ادب او شـاعري څخـه د داسـې موضـوعاتو غوښـتنه کيـږي، چـې هغـه اصـل حقـائق را برسـېره کـړي، د نننـي ژونـد شـخړې، مـسئلې او بحرانونـه پـه ګوتـه کـړي، لـه ژونـد سـره د بيـان تـړون پيـدا کـړي، ځکـه چـې نـن انـسانانو تـه تـر رومانيـت زيـات د روحانيـت ضـرورت دی، د مينـي، خپلـوي، خواخـوږي او زړه سـواندی ضـرورت دی، ځکـه خـو د سـهېل غونـدي حساسه او باشـعوره شـاعر د خپلـو موضـوعاتو پـه چـوڼ کـي لـه احتياطـه کـار اخـستی دی، د دې مطلـب دا نـه دی، چـې هغـه قـصداً داسـي موضـوعات پـه خپلـه شـاعري کـي ځېرلـي دي،

چې هغه خپل يو تهذيبي، سياسي او معاشي پسِ منظر لري بلکې سهېل چونکې پخپله د دې معاشرې وګړی دی، نو په خپله هم تر دې تجربو تېرېږي او بيا چې کله د دې تجربو له درده په چغارو شي، نو هغه د شعر بڼه ځني واخلي، سهېل کله هم د تشدد، قتل و غارت، مادي رجحانات، استحصال او له ايټم بم سره د خپل "نام نهاده ترقۍ" د تړلو په رويې خاموشه نه دی پاته شوی، پردې منفي، سماجي رجحاناتو چې کله هغه د خپل درد او تکليف اظهار کړی دی، نو شعر ځني جوړ شوی دی:

د ظلمتونو، د اورونو، د قتلونو خبر
هر يو سهار راوړي اخبار د سرو زخمونو خبر

دا مو دليل د ترقۍ دی، چې په يو ساعت کې
تر لري- لري ورسېږي د بمونو خبر

هغسي ويني، تشدد، د ارمانونو قتل
د زړه دننه هم ماحول، شايد بهر غوندي ؤ

دلته څوك نه ګوري په ښه سترګه، د خوار په لوري
دلته رواج ده د ماړه شته من سړي سندره

نن هم زموږ په سماج کې د ماړه او شته من سندري ويل کيږي، ځکه خو نن د هر ځوان آئيډيل بل ګېټس دی، نن هر څوك د سلطان برونايي پر لاره تګ غواړي او هم دغه رنګه هر څوك يواځې او يواځې د دولت او پيسو په لټون سر دی او هغوی ځکه د شته منو سندري وايي،

چې پخپله هم د هغه و مقام ته رسېدل غواړي، هم دا وجه ده، چې د نن دنیا که هر څومره ترقي کړې ده، نو تشدد او قتل وغارت او د بل حق خوړل او استحصال هم هغومره ترقي ورسره کړې ده، د دولت عبادت کوونکي زیات شوي دي، اوس خو مینه هم لباسي ده، خلوص هم مصنوعي دی، ځکه خو د دې مادي ترقي له سترګاوو څخه ستړی سهېل ګویا دی:

د دغه ښار په روایاتو کې شامل دی غرض
بېخي ارزانه دی خلوص او د چا مینه خلګو!

او یا بیا چې د خلګو و مادي رویو ته وګوري بیا خپل ساده ژوند ته او بل د خلګو خبرو ته چې د هغه پر سادګي پېغورونه ورکوي، نو په "دعا" نظم کې و خدای پاك ته مخاطب شي:

لویه خدایه!
زه په څنګه کور کې اوسم
نه خېمه ده، نه بنګله ده
زه په څنګه کور کې اوسم
زما د غولي بهر خلګ
دومره جګ چې تر اسمان پوري رسېږي
ساه مې بنده- بنده کېږي
څه شکلونه، بد مخونه
پېغورونه راکوي تل
"څه سړی یې؟
څه دې ژوند دی؟

له راحته نا اشنا يې، له دولته نا خبر يې
څه سړی يې"؟
لويه خدايه!
زه سړی يم
حس لرمه
زړه لرمه
که دا ژوند د سړي نه دی
ماته ژوند د سړي راکړه

(دعا)

دلتـه دا حقيقـت هـم ښکاره کـی دی، چـې پـه يـوه اداره کـي هغـه سـړی مـخ تـه تللـی شـي، چـي د روغ ويلـی شـي، چاپلوسـي کـولی شـي، د چـا حـق وهلـی شـي، يـو خـود داره رښـتينی سـړی بـه بـاوجود د ښـه قابليـت او صـلاحيتونو و شـاته پاتـه وي، کـه نـن مـوږ پـر خپلـو ادارو بانـدي نظـر واچـوو نـو مـوږ تـه بـه هغـه خلـک د دې ادارو پـه لـوړو چوکيـو ناسـت ښـکاري، د چـا لـه وجـي چـي ټـول د سـماجي درپـدرۍ ښـکار دي، ولـي چـي دا ښېخـي د ادارو پـه بنيـادي ډانچـې کـي نـه شـته چـي هغـه دي يـوه ايمانـداره او خـود داره سـړي تـه يـو لـوړ مقـام ورکـړي، بلکـې زمـوږ پـه نـړۍ کـي خرابيـاني لـه هغـه وختـه پيـدا شـوي دي، چـي د هـر شـي ذمـه داري ادارو پـر خپلـه غـاړه اخسـتې ده، د هـم هغـه اداره جـاتي عمـل (Institutionalization) لـه وجـي زمـوږ پـه سـماج کـي د بـاهمي محبـت، تحفـظ، تعـاون، احتسـاب او انـصاف زضـا کارانـه روايـت او لـه دې سـره تړلـي قدرونـه لـه مينځـه وړل شـوي دي، چـي ځنګـه- ځنګـه اداري پـه وجـود کـي راغلـي دي، هـم هغـه رنګـه پـه سـماج کـي ظلـم او ناانصافي زياتـه

شوې ده، ولې چې د هري اداري بنيادي مقصد کنټرول حاصلول دي، په هر هغه عمل باندي چې هغه انسان د اجتماعيت و خواته پاروي، ولې چې اجتماعيت د نن د صارفيت په لاره کې تر ټولو لوی خنډ دی، ځکه د دولت او طاقت د حاصلولو د پاره د ادارو وجود پيدا شوی دی، هم دا وجه ده چې د دې ادارو و لوړ مقام ته يو اځي هغه خلک رسېږي، چې خود غرض، دروغجن، چاپلوس او بې رحم وي، پر دې اداره جاتي کلچر باندي سهېل په خپل يو ساده شعر کې ډېر ښايسته طنز کړی دی:

ماته په خوا زما افسر دا نصيحت کړی ؤ
په دې خود داره ژوند سهېله! ترقي ګرانه ده

که څه د سهېل په شاعري کې د نننی ژوند پراخو موضوعاتو بشپړه اړخونه موجود دي، خو د دې مطلب دا هم نه دی چې هغه د انسان په نظر نه راتلونکي لطيفو جذباتو او احساساتو ته پام نه دی کړی، بلکې موږ د هغه په شاعري کې د مينې مرکزي موضوع هم ليدلی شو، چې په يو ډېر جلا انداز او ځانګړي اسلوب کې ځای پر ځای بيان شوی دی او داسي بيان شوی دی، چې هر لوستونکی په هغه کې د خپل زړه کيفيت محسوسوي، ولې چې سهېل د مينې موضوع هم په روايتي توګه نه دی څېړلی و دې ته يې يو نوی والی او جدت ور بخښلی دی، لکه چې وايي:

يو انداز به خپلوم، په انتظار کې نوی غوندي
تېروم به شپه په خوب هم، بندوم به د کور ور هم

اوس په ازغو په زېړو پاڼو شاعري کوم
ستا د ګل ځوانۍ خبري بيا به په سپرلي کوم

سهېله! ما که آباد نه کړل د نفرت محلونه
ولې په دې زما دښمن زما ضمير جوړېدو

اوس خو نو خدای خبر، چې ستا په تمنا تازه شم
د نوي مينې په موسم، شايد چې بيا تازه شم

همېشه ستا د خورو زلفو خوشبو راوړي ماته
ځکه خو ياره! ستا د لوري په هوا تازه شم
چې راته ناست يې مخامخ اوښکې مې نه درېږي
درته کتی نه شم په ځير سترګې به پټې کړمه

په کمرې کې چې رڼا وه
ستا د سپيني خولې خندا وه

د سهېل په شاعري کې که څه هم ځای پر ځای تشبيهات او تراکيب روايتي دي، خو د هغه اسلوب په روايتي تشبيهاتو او تراکيبو کې هم يو جدت پيدا کړی دی او له يو نوي رنګ سره يې خپلو لوستونکو ته وړاندې کړی دی، د مثال په توګه دا لاندې غزل ولولئ، چې په خپلو روايتي تراکيبو کې د اسلوب جدت او نوی والی لري:

نــه لـــري کېـــدو ، چـــا پـــه ازغـــي بانـــدي ليکلـــی ؤ
آ- ظـــالم ســـړی مـــي پـــر زړګـــي بانـــدي ليکلـــی ؤ

څنګـه مـو تحريـر کـړو ، څنګـه- څنګـه پـه اخبـار تحريـر
مـــا خـــو هغـــه نـــوم پـــه خوشـــبويي بانـــدي ليکلـــی ؤ

هـــسي مـــي ګيلـــه وکـــړه، د نـــن پـــه رويـــې بانـــدي
ســـتا خـــو هـــر ســـلوك پـــه بـــې رخـــي بانـــدي ليکلـــی ؤ

څنګـــه بـــه راتلـــو و يـــخ وهلـــې تـــوري خـــوني تـــه
هغـــه ګـــل وجـــود خـــو پـــه ســـپرلي بانـــدي ليکلـــی ؤ

نـــه ويـــل کېـــدو داســـي تحريـــر ؤ د ســـهېل نـــصيب
څنګـــه ؤ کاغـــذ ؟ څنګـــه ســـياهي بانـــدي ليکلـــی ؤ

د غـزل رنګـه د سـهېل نظمونـه هـم يـو جـلا رنـګ او ښـه لـري د نظـم پـه مختـصره پېرايـه کـي هغـه دومـره خـواږه او پـه زړه پـوري خيالونـه وړانـدي کـړي دي، چـي لوسـتونکي يـې پـه وار- وار لوسـتلو تـه مجبـور وي، دلتـه هـم سـهېل خپـل ذات د بـساط رنګـه ايـښی او سـماج يـې بانـدي لوبـولی دی، د هغـوی پـه لنـډو خـو خونـدورو نظمونـو کـي هـم نـوې- نـوې تجربـې کـړې دي، خـو تجربـې داسـي هـم نـه دي، چـي څـه مـافوق الفطـرت څيزونـه پکـښې دي، يـا بيـا تجربـه برايـې تجربـه ده، بلکـې د سـهېل تجربـې هـم زمـوږ لـه عاميانـه ژونـد څخـه اخـستل شـوي دي، ځکـه خـو اپيـل لـري او لوسـتونکی يـې لـه نـوي انـداز او ښايـسته اسـلوب

ښخـه متـاثره کیـږي، د مثـال پـه توګـه دا لانـدیني نظمونـه وګورئ.

زه یم
د ژوند د دغې ستېج ډرامې
یو داسي کردار
چې مسخره شمه
او و ژاړم
نو خاندي پر ما باندي دنیا
چې لېونی شمه
او وخاندم
نو ژاړي پر ما باندي دنیا
(Stage Drama)

راشه! حساب وکړو
ته خپله مینه راوړه
زه به خلوص راوړم
انصاف به بل څوك وكړي
زما د میني حساب
هغه به بیا وكړو!
(حساب)

ولي به کارډ دراستوم
ولي تجدید به کوم
ته پښتنه یې

زه پښتون يم
زموږ اقرار يو ټينګ اقرار
وعده، پخه وعده وي
موږ ته د دې ورځې لمانځنه
يا د مينې تجديد
هيڅ ضرورت نه لري
(Valentine Day)

داسي په طمع- طمع
ټولي د صبر مېوې
دومره زړې به شي چي
نه به يې رنګ پاته وي
نه به يې خوند پاته وي
(د صبر مېوې خوږې وي)

سهېل جعفر يو جديد شاعر دی، د هغه شاعري خپل يو جدت او نوی والی لري هغه د نام نهاد "جديديت تحريك" په بهير كي نه دی بهېدلی، بلكې هغه په دا معنا جديد دی، چي هغه د ژوند مسايل په شاعري كي څېړلي دي او پر هغه رجحاناتو يې تنقيد كړی دی، چي د دې جديد دور له كبله په سماج كي و ماديت ته وده وركوي، او د عارضي سهولتونو او آسايشونو پرچار كوي، كه موږ وګورو نو زموږ په سماج كي بدبختياني او خرابياني هغه وخت زياتي شوې، چي انسانانو پر روحانيت باندي و ماديت ته ترجيح وركړو، دغه وجه ده، چي د نن انسان په مادي توګه دومره "ترقي" كړې ده، چي د يوې بټني

په کښېکښلو باندي په کروړونو انسانان له منځه ورلای شي، د دې ترقي ومخ ته د کاغذ یو ځو ټکړې خو معنا لري لېکن انسانان او د انسان وینه، د هغه مینه، خلوص، جذبات او احساسات هیڅ ارزښت نه لري، ځکه په سماج کي تشدد، نابرابري، ناانصافي، بدامني، لوټ مار، بدعنواني، قتل وغارت ځای پر ځای ورځ په ورځ زیاتیږي، هم دغه وجه ده چي په افغانستان، عراق، فلسطین او بې شمېره هېوادونو کي انسانان په بمونو الوزول کیږي او په نتیجه کي یې د خودکشو حملو د زیاتېدونکي رجحان له کبله په ماجتونو کي هم خلک محفوظ نه دي، دا ټول هغه حالات دي، چي د سهېل رنګه حساسه او زړه سوانده شاعران دننه- دننه خوري، ځکه خو هغه د خپلي شاعري له لاري پر داسي حالاتو او رجحاناتو باندي خپل احتجاج رجسټر کوي.

داسي نه یم لکه زه چي مطمئین، پر سکون ښکارم
د اتڼ غوندي تا وېږم د غمو په دائره کي

خدای دي و سهېل جعفر ته لوی عمر او د خپل قلم په وسیله د سماج د زخمونو د دردونو دوا ورکړي.
(آمین)

۲ نومبر ۲۰۰٤ء کوټه

د لورالايي د نوي پښتو غزل نن او پرون

لورالايي يوه ډېره پخوانۍ سيمه ده، د اثارِ قديمه ماهرين د دې ځای تهذيب د هر پـه اومو هنجو اړو هم عمر شمېري، د محقيقينو د تحقيق مطابق د دغه ځای يعني د لورالايي فولکلوري ادب خصوصاً غاړي او د اتڼ نارې هم له پخوا راهيسي ويل کيږي، چي تاريخ يې پـه زرګونو کلونو باندي محيط دی، د بوري يعني د لورالايي اول باقاعده شاعر د "پټې خزانې" له رويه الله يار اپربدی دی، او د هغه نه پس د دې سيمي نور ادب تر ډېره وخته پوري نامعلوم دی ځکه چي هغه وخت د دې ځای پښتنو پـه خانه بدوشۍ کي ژوند تېرولو، پـه دوی کي د تعليم رجحان نه ؤ، او نورې هم څه داسي چاري وې چي د هغه وخت ادب په کي ورك شو، او موږ په په خالي لاس يو.

خو دا پـه خپل ځای يو منلی حقيقت دی، چي د دغه خاوري شاعرانو پـه خپل وخت کي د باندهاري غزلو ډېره ښايسته ذخيره و پښتو ادب ته وربخښلې ده، د دې باندهاري غزلونو هيئت له باقاعده غزل نه بېل ښکاري، خو ځای پر ځای د چاربيتو غوندي اوږدې او کوچنۍ مصرې لري، البته پـه باندهاري غزلونو کي چي بـه کوم الاپ يا مقام ويل کېده هغه له باقاعده غزلونو سره سمون خوري.

تر کومه حده چې د پښتو د نوي غزل تعلق دی، نو د ځینې نقادانو په خیال د پښتو د جدید غزل ابتدا له حمزه بابا سره تعلق لري او قلندر مومند د نوي غزل دا بنا شوی محل نور هم اوچت کړو.

بهرحال په جنوبي پښتون خوا کې که یې د کلاسك شاعری په اعتبار را واخلې او که یې د جدید غزل په اعتبار، لورالایي ته خاص اهمیت حاصل دی، د دې خاوري شاعرانو و ادب والو ته ډېر څه ورکړي دي، که یې یوې خواته د بانډاري غزلونو یوه ښایسته ذخیره ور بخښلې ده، نو بلې خواته یې د نوې شاعري په اړه هم ډېر څه ورکړي دي، ځکه خو ځینې یارانو و لورالایي ته د پښتو د نوي غزل په حواله د پښتو ادب د لکهنو نوم ورکړی دی، ځکه چې د دې خاوري ډېر ستر شاعران او ادیبان و پښتو ادب ته ور سپارلي دي. تر کومه حده چې په لورالایي کې د نوي غزل تعلق دی، نو دا خاوره ډېر نوي شاعران لري، چې د عمر او فن په لحاظ یې په دربیو دورونو کې وېشلای شو.

اول دور

د دې اول دور ابتدا له ربنواز مایل څخه کیږي، د ژور فکر او لوی ذهن څښتن ربنواز مایل په پښتو ادب کې ځان له بېل مقام لري، د لورالایي د خاوري نوموړی مایل د خپل ذهانت او صلاحیت په اساس په ټوله پښتونخوا کې منلی جدید شاعر دی، د ده اسلوب د نظم او د نثر تنوع انتقادانه نقطهٔ نظر د یوه مشال حیثیت لري، د فکري ژورتیا او د نوو- نوو تجرباتو له

کبله او د خپل مخصوص اسلوب له جهته په جدید پښتو شاعرۍ کې د مایل د مقام تعین ګران کار دی، دی یو داسې جدید غزل ګو شاعر دی، چې د خپل فکري معنویت له سوبه په جدید پښتو ادب کې خپل انفرادي حیثیت لري، د ده غزل فکري نوی والی او مخصوص رنګ لري، د ده بلند خیالي د نوو تجرباتو او د نوو تشبیهاتو د استعمال له جوره د ده انفرادیت ته وده وربخښي، د اردو او پښتو ادب نقاد او شاعر ربنواز مایل د خپلو احساساتو اظهار د شعر په ژبه څه داسې کوي.

زما په کور کې یو څراغ دی، تت بلیږي
زما پرې څه، که ټول جهان له لمره ډك دی

د ژوندون په فلسفه که چیري پوهه شې
سل احساسه د خوښې هم شته، په غم کې

زیاتي عمر تېرول په ستورو ګران دی
اې د ورځې شپې مالکه! اوس سهار که

د سبا ختلی لمر مو چرته ښخ کړ
د پرون پرېوتی ستوري څله ګورو؟

سعیدګوهر د ښه سوچ خاوند او د جدید پښتو او اردو غزل په زړه پوري شاعر دی، چې د خپلو جذباتو او احساساتو ته په ډېر نوي انداز کې د شعر جامې ور اغوندي، د ګوهر په پښتو غزل کې د نوو- نوو تجربو دایره ډېره وسیع ده، د ده په باره کې عبدالکریم بریالی په "لیکنځي" کي څه دا رنګه رقم طراز دی:

"سعید ګوهر که څه هم د نظم او د نثر دواړه اړخونه لري، که د جدید شاعرۍ په اصنافو کي د غزل نماینده دی، چي د اظهار پېرایه یې لاثاني ده، د احساساتو یو خوږمن شاعر دی، په غزل کي چي څومره تجربې هغه کړي دي، بل ځای هغه نه شي لیدل کېدای، د هیئتونو اجتهاد یې بله خوبي ده، د غزل د پاره یې داسي تراکیب په کار راوستلي دي، چي د هغې تکرار په ټول مکتب کي محسوسیږي".

حقیقت هم دا دی چي ګوهر د جدید شاعري په اصنافو کي د غزل نماینده دی، ځای پر ځای د ده په غزلو کي نوي تشبهات او استعارات په ډېر ښه انداز کي موندل کیږي، ګوهر په خپلو غزلو کي د خپل درد، مایوسي، د خپل زړه د ځپلو جذباتو ترجماني په ډېر ښه او جدید انداز کي کړې ده، د اردو د کلام مجموعه یې د "پسِ دیوار" تر نامه لاندي چاپ ده.

هغه مالیار یم، چي موسم یې د سپرلي خوږوي
ما په خپل لاس کرلی ګل ما په ازغي خوږوي

یو د ژوندون، بل د حالاتو ګونجي، ګونجي تندی
ګوهره! رابه شي پر موږ هم کله وریـن، موسم

صبر و اختیار، زړه و قرار، هوش و حواس له کومه
ستا و ځوانۍ ته که محشر ته یمه تل مخامخ

په ایره-ایره وجود کي، په لوګي-لوګي ماحول کي، په لمبه-لمبه موسم کي
په ما باندي عمر تېر شو، د تازه میني په هڅه، او زړې میني په غم کي

سـيد خيرمحمـد عــارف   د حـساس زړه او د ښــو خيـالاتو څـښتن او د جديــد غــزل نماينــده شـاعر ســيد خيــر محمــدعارف پــه خپلــو غزلـو كـي د جـدت او نـازك خيـالي لـه سوبه پـه پـښتو ادب كـي منفـرد حيثيـت لـري، پـه كـلام كـي يـې مقـصديت څرګنـد دی، د زبـان او بيـان پيرايـه يـې سـاده خـو پـه فكـري اعتبـار يـې پـه غـزل كـي ډېـره ژورتيـا مينـدل كيـږي، د عــارف غــزل د بــې سـاختګي او نزاكـت يـوه جديـده نمونـه ده، د يـوه كاميـاب جديـد غـزل ګـو شـاعر پـه حيـث د نـوي غـزل لـه جديـدو تقاضـو سـره ولـد دی، ښايـست، نـازك خيـالي، نغمګـي او رنګينــي د ده د غــزل خاصــه ده، د ده غــزل د نــازك خيــالۍ او فكــري معنويـت لـه جـوره خپـل جـلا رنـګ لـري، د جـلا اسـلوب او د جديـدو تجربـو لـه جهتـه پـه پـښتو ادب كـي جـوت مقـام لـري، مـوږ د ده پـه غزلـو كـي نـوي علامـات او كنـايې پـه ډېـر ښـه انـداز كـي ليـدلی شـو، د نـوي تـشبيهاتو او اسـتعاراتو جـدت يـې پـه خپـل ځـای يـوه ښـكلې تجربـه ده، عـارف بـلا شـبه د پـښتو د جديـد غـزل د نماينـده شـاعرانو څخــه دی. راشــئ! چــي د ده لــه رنګينــو او زړه راكــښونكو شــعرونو څخه خوند واخلو:

پــه آينــه كــي د ســپين مــخ دي ســور شــفق ښــكاره شــو
كـــه دې حـــالاتو وينـــه كـــړه پـــه اننګـــو وچـــه

ډېــر ښــه خويونــه، ښــه خاصــې پكــي وې، لاس پورتــه كــړئ
قاتــل دعــا كــوي شــهيد تــه لــه ويــشتلو وروســته

مــا ول كــه وران مــي كــړو د تــور نــصيب ليكلــي تــوري
پـــه شـــان د ســـترګو لـــه تحريـــره ســـره تلـــم راتلمـــه

ځـوك بـه نـزدې راشـي خـو لاره د هرچـا ګورمـه
زه پـر د ېـوال بانـدي ليکلـی هرکلـی پاتـه يـم

ځـواني مـرګ سـيد ګـل شـاه خوسـتی يـو مينـه نـاك او حـساس طبـع شـاعر ؤ ، هغـه د خپلـو جـذباتو او احـساساتو ترجمـاني پـه ډېـره ښايـسته او جديـد انـداز کـي کولـه، د ده پـه غزلـو کـي فکـر او لفظـي جـدت پــه ډېــر زيــات تعــداد ســره مينــدل کيــږي، د موضــوع او د اسـلوب پـه اعتبـار د ده غزلـي جـدت او انفراديـت لـري، کـه څـه هـم هغـه کـم وليکـل خـو ډېـر ښـه يـې وليکـل، يقينـي خبره ده، چـي ځـوك د ربنـواز مايـل، سـعيدګوهر او سـيد خيرمحمـد عـارف پـه صـحبت کـي وسـېدلی وي، هغـه بـه ښـه شـاعري ليکـي، د هغـه پـه بـاره کـي د "اولـس" د اکتـوبر 1988ء پـه ګڼـه کـي سـعيدګوهر خپـل احـساسات د قلم په ژبه څه داسي بيان کړي دي، چي:

"د ګـل شـاه خوسـتي اصـل شخـصيت د يـو رومـاني غـزل ويـونکی شـاعر دی، هغــه د عــشق، وفــا ، د جــور وجفــا ، د هجــر و فــراق، د غــم و انتظـار د کيفيـاتو يـو ريـښتونی ترجمـان ؤ، هغـه د روايـت او جـدت د تـوپير بغيـر د خپـل رجحـان او خوښـي مطـابق پـه خپـل اصـل صـورت کـي خپـل احـساسات د تـصنع او د تنـوع لـه لحاظـه بغيـر پـه سليـسه او مقبولـه پېرايـه کـي د فـن د مکمـل لحـاظ سـره نظـم کـول او هغـه پـه اسـلوب او معيـار بانـدي نظـر لرونکـی تنقيـدي بـصيرت او فنـي علـم درلود".

د سـعيدګوهر دا يـو څـو کرښـي د هغـه د شـاعرۍ او فـن ځـلا ښـکاره کوي.

زمــا او ســتا ســره تمــاس وای، ښــه بــه ښــه ؤ
تــر میــنځ مــات د درېــیم لاس وای، ښــه بــه ښــه ؤ
ځــو تــر ځــو بــه زه بــې وس ورســره تــښتم
بــدلوي خپــل ځېــره چــي کــال پــه کــال ژونــد

بېلتونــه څــه نــوې تجربــه خــو نــه ده
خــدای مهربــان دی بیــا بــه هــم تېــره شــي

د بېلتانــه قیامــت خــو تېــر شــو ګلــه!
د ژوندانــه ســزا بــه هــم تېــره شــي

خدای بخښلی وزیر محمد سوالي له بانډاري غزلونو څخه د شاعري ابتدا کړې وه، خو د ادبي ملګرو په قافله کي هغه ډېر زر له زاړه ډګره څخه و نوي ډګر ته راغی، او په زړه پوري اغاز یې وکړ، د کوم په بنیاد چي هغه په ښو شاعرانو کي شمېرل کیږي:

دلتــه نــه لمر شــته، نــه سپوږمۍ شــته او نــه ســتوري وینم
د زړه پــه هــسك کــي مــي ســتا د فکــر کهکــشان شــو پاتــه

مینــه ســوالي داســي ســفر دی، چــي تمــام نــه لــري
پــه دې ســهار کــي مــي د زړه ســترې کــاروان شــو پاتــه

د "ســرور ســودایي" شــاعري او د شــاعر تــړون زمــوږ د ادب پــه دغــه زرخېزه خــاوره کــي عــروج میندلی دی، هم لــه دغــه سوبه د هغــه ذکــر کــول پــه مــا بانــدي پــوره ایــسي، د ســودایي شــاعري ځانتــه

انفرادیت لري، د لفظونو انتخاب یې په زړه پوري دی، د فکر په اړه د ده په غزلو کې جلا خوند لیدل کیږي، غزل یې رواني او په زړه پوري نوی والی لري، هم دغه سرور سودایي ته عبدالکریم بریالی د پښتو د "د یو جانس کلبي" لقب ورکړی ؤ، د کلام نمونه یې داسې ده:

لویه نه شوه سینزلۍ کې خواره مړه شوه
زما او ستا مینه بې موره پلاره مړه شوه

لاره اوږده ده د ژوندون او زه یم ستړی غوندې
لکه درونـد پېټی مقدر زه په اوږو ګرځوم

عمر ګل عسکر هم د سودایي په شان د لورالایي په خاوره کې و خپلې شاعري ته رعنایي وربخښلې ده، مور د عسکر په غزل کې خوندور مضامین لیدلای شو، د رسا ذهن خوبي ده، د ده غزل یو ډېر ښایسته او سوچه رنګ لري، عسکر چې څه محسوسوي هم هغه رنګه یې و خپل قلم ته سپاري، شاعري یې د وخت ترجماني کوي"

یوه اوښکه شمع څاڅي، یوه اوښکه سترګه څاڅي
شمع ګورم چې ویلیږي، ماهم ګورۍ چې ویلېږم

هغه ورك شوی ښکلی یار، په ورکو لارو ګرځي
چرته به لاره کړي خطا، ستا په دیار زړګیه!

د دې دور غـازي خـان جـاذب هـم پـه ښـو شـاعرانو کـې شـمېرل کیـږي، مـوږ د ده پـه غزلـو کـې د روایـت او جـدت امتـزاج لیـدلای شـو. دا ښـکلی شـاعر پـه روایتـي ردیـف او قافیـه کـې هغـه نـوي عوامـل را برسـېره کـوي کـوم چـې لـه ژونـد سـره ارتبـاط لـري او د ښې شاعری تنده هم پرې ماتیږي. لکه چې وایي:

اوس هـــر جـــنس د زر پرســـتو د بـــازار شـــو
ځکـــه خلـــګ ګرځـــوي ضـــمیر پـــه لاس کـــې
تـــه چـــې زمـــا د مـــرګ دعـــا تـــه کـــړې لاس پورتـــه
ســـتا د ژونـــد دعـــا بـــه څـــوك کـــړي نـــه پـــوهیږې

د غـسي محمـد اسـماعیل سـایل چـې څـو میاشـتې مخکـې د مـرګ پـه ابـدي خـوب اوده شـو، د پـښتو خـوږ ژبـی شـاعرؤ، ښـه ډېـرې غزلـې یـې لیکلـې دي، خـو د هغـه د مرګـه پـس ټولـه شـاعري یـې ضـایع شـوې ده.

دویم دور

پـه دې درو کـې د نـوي کهـول هغـه نماینـده شـاعران دي، دچـا ذهني روزنه چې هم د لورالایي په مکتب فکر کي شوې ده، لکه:

افـضل شـوق چـې و پـښتو ادب تـه یـې د "شـلېدلي امېـل" غونـدي ښایـسته او پـه زړه پـوري سـوغات ورکـړی دی، د جدیـد پـښتو غـزل یـو ځلانـده سـتوری دی، چـې د خپـل ښایـسته فکـر رڼـا یـې پـه ټولـه پـښتونخوا کـې خـوره کـړې ده. شـوق د یـوه خـوږمن زړه خاونـد دی، چـې نـوي موضـوعات او خیـالات لـري، د ده غـزل د

سادګۍ او سلاست په اعتبار ځان ته انفرادیت لري، ده له خپلې پښتو ژبې سره د بې کچه مینې و جذباتو ته په ډېر خواږه انداز باندې د ښایسته شعر رنګ ورکړی دی، د خپل جدید اسلوب له سوبه د پښتو ادب په نوي کهول کې یو جلا نوم او جلا مقام لري:

خبره دا نه ده چې وړو به چرته کړه د ژوند
خبره دا ده چې د پلار هدیره چاته پرېږدو

په هیله- هیله د سپرلي مو ټولي پېغلې لمحې
د اوچو پاڼو په شان شوې له باد سره ملګرې

لالیه! پام کوه چې مات یې نه کړې
زړه خو شیشه دی، په شیشې څه باور

سهیل جعفر یو خوږ او په زړه پوري شاعر دی، چې په نوي کهول کې خپل حیثیت لري، د سهیل غزل له فکري نوي والي سره- سره رنګیني او بې ساختګي هم لري، په غزل کې یې ښې تجربې رواني دي، فکر یې په ساده ټکو کې لورتیا لري، یو جلا او نوی انداز یې خپل کړی دی، د ښکلو لفظونو چوڼ ځای پر ځای خپل حسن، رنګ او خوند لري، نوي تشبیهات په ډېر زیات تعداد سره د سهیل په غزلو کې میندل کیږي لکه:

پرې مین شومه سهیله! چې خدای ورکړو
د ګلاب غوندي رخسار و پښتنې ته

ستا په جمال کي تازګي د سره او شنه په مثال
خدای دي مدام لکه ګلاب لره حسینه څېره

دا ستا د میني پیرزوینه، ستا د میني احسان
زه په امید، سترګي په خوب، زړه په یادونو آباد

عبدالغني مبارز یو داسي رومانوي غزل ویونکی شاعر دی، چي هر اورېدونکی یا لوستونکی د ده په شاعرۍ کي د خپلو جذباتو ترجماني محسوسوي، عبدالغني مبارز د خپلو جذباتو د اظهار یو بېل او خوږ انداز لري، د رومانیت په سوب او د خپل بېل انداز له کبله یې خپل حیثیت پیدا کړی دی، د ده غزلي خوږوالی، رنګیني لري، ښه خیالات په ښو او ښایستوو الفاظو کي د شعر په جامه کي رانغښتل د مبارز خوبي ده، ښه تشبیهات په استعمال کي راولي، د ده په کلام کي په زړه پوري اجتهاد میندل کیږي، د شعر د لیکلو په وخت خپل ټول زیار په کار راولي او ښه شعر لیکي، لکه دا شعرونه:

ما په ډېره مینه، په خلوص او د همت په زور
دا دمیني جنګ له تا ګټلی په څو واره دی

نه تم کیږي اې زړګیه! دي رواني لېونیه!
هغه دلته ایسار شوې پرونۍ کډې باریږي

هیڅ مي ونه کړو په ژوندون کي له ژوندونه سره
هسي مي دود کړه په مثال د سپېلني زندګي

محمود ایاز ډېر خواږه او زړه راکښونکي شعرونه تخلیق کوي، خپل جذبات د شعرو په ژبه په ډېرو ښایستو الفاظو کي بیانوي، د اظهار پېرایه یې ډېره په زړه پوري ده، غزلې یې له ښو او نوو خیالاتو ځخه ډکي دي، د خپلو نوي موضوعاتو او د جلا اسلوب له کبله جوت مقام لري، وایي چي په نوي غزل کي ردیف مرکزي حیثیت لري، هغه دغه وجه ده، چي ایاز د ردیف انتخاب په ډېر محنت سره کوي، بې ساختګي، رنګیني او ښه تشبیهات د ایاز د غزلو بنیادي جزونه دي.

راغلم د زړه سره! د زړه سره! بېرته ولاړمه
ستا له دي ډګره دي ډګره بېرته ولاړمه
د زړه په شان په نه خبره مات وي
ستا د وفا نازك ځنځیر دی ځوني

دلته ایازه! حق خبره په ګنا حساب ده
دلته بې ننګه باچهي ده د فرنګ تراوسه

هم د غسي عبدالمالك زهیر او سردار محمد فکري هم د دې دویم دور په سنیرې شاعرانو کي شمېرل کیږي، ښه شعرونه لیکي، غزلونه یې خوند او رنګ لري، سردارمحمد فکري مزاحیه شعرونه هم لیکي،

ځوك دي قتل په پسته- پسته خندا کړو
ځوك دي ژوبل د وفا په تمنا کړو
عبدالمالك زهیر

ورځ تېرومه په ژړا، په شپه بيداره مدام
دا ستا د وصل په هيلو يمه نګاره مدام
سردارمحمد فکري

درېيم دور

په دې درېيم دور کې د ښځې نوي کهول هغه زلمي شاعران دي، چې له تېرې لږ مودې را هيسي د ادب په ډګر کې طبع ازمايي کوي او ښه په زړه پوري شاعري کوي، که څه هم په دې دور کې ډېر زلمي شاعران شته خو د يوڅو ښو شاعرانو بطور خاص ذکر کول لازمي ګڼمه ځکه چې دوی په دومره کم عمر ښه شعرونه ليکي او زه دا په ډاګه وايم چې په مستقبل کې به دوی انشاء الله په پښتو ادب کې ډېر نوم پيدا کړي، لکه

پائدين ناز زموږ د ښځې نوي کهول يو ښايسته شعرو ويونکی شاعر دی، چې په ډېر ښايسته انداز کې خپل جذبات د شعر په وسيله وړاندي کوي، د ده لهجه ښځې خوندوره او په زړه پوري ده، نوي او ښايسته الفاظ ځای پر ځای د ده په غزلو کې ليدل کيږي، جديد او ښه خيالات په ډېر ښايسته انداز کې ښايستې مځکې کې بيانوي لکه دا چې وايي:

په يو ځای د انتظار ګړی ولاړه
د وصال ګړی به تل په غبرګو زغاسته

آ-چې ولاړه نابېره هغه څوك وه
پښتنه وه شرمېده له خلګو زغاسته

علي دیپک قزلباش: هم یو حساس او بېباکه شاعر دی، چې په شعرونو کې یې رومانیت کم او زموږ د دې سپېڅلې معاشرې د بدو اړخونو اصلاح زیاته لیدل کېږي، څه چې وینې هم هغه خبره کوي لکه چې وايي:

د خپل ځان د پاره ژوند به څنګه ژوند وي
ژوند هغه دی چې یو څوك خو پرې آباد شي

بیا به اندازه درته د ژوند لګي
راکه خندا ګاني، ژړا ته یوسه!

زلمی شاعر رازق فهیم د اظهار خپل یو انداز لري، کم لیکي خو ډېر ښه لیکي، ښایسته فکر د ده د غزل خوبي ده، د ده غزل ښایسته او سوچه رنګ لري:

بیا به را سم کړم پر دې لور د خوشحالیانو ناتار
د مرګ په دار وځم ملګرو! را ولمه ژوندون

زما د آه- په زېر وبم باندي رقصیږي خلک
دا ستا له لاسه خورم څپړي لکه دف پر بدن

فضل داد فضل: هم زموږ د نوي کهول حساس زلمی شاعر دی، د ده په غزلو کي که یوې خوا ته د جانان غم شته، نو بلې خوا ته د دوران غم هم په زیات تعداد سره لیدل کیږي، لکه چې وايي:

ستا خندا به پر ځان ولي بده بولم
په خپل ځان- ځان خندولی یم په وار- وار

اې اسرافیله! زیاته وخت شو، پو که خپله شپېلۍ
د زمانې دا لوړ ژور اوس ورکېدل دي په کار

جمال الدین مسافر: ښه ښایسته غزل ګو شاعر دی، چې خپل جذبات په نوي اسلوب شعر ته ور سپاري:

زه که هر څو ځان ته سکون او اطمینان لټوم
خو مسافره! حادثې دي یو په بله پسې

سید نورمحمد شاه: ډېر ښایسته او په زړه پوري شعرونه لیکي:

د دلاسې خلک که نه لرمه
لاس به په خپله پر خپل سر تېروم

د حالاتو ځپلی محمد علي بوریوال یو باصلاحیته او خواري کښ شاعر دی:

بوریواله! خوی به ویر کړي خوی به ژاړي
یو پرې بندي دروازي شوې بل بې تا شو

زموږ په دې دربېیم دور کې شمس الدین شمس، سلطان زخېبل، رشید حقمل، هرات خان حسرت، هم راځي، دا ټول و پښتو ادب ته د څه ورکولو په تابیا دي، ممکنه ده چې له وخت

سره په دوی کې ځینې ځلمي و پښتو ادب ته ډېر څه ورکړي او د ادب په ډګر کې اوچت نوم وګټي.

فــــــــــــروري

۱۹۹۲ء